M. TVLLI CICERONIS

SCRIPTA QVAE MANSERVNT OMNIA

FASC. 46

DE DIVINATIONE

DE FATO / TIMAEVS

OTTONIS PLASBERG † SCHEDIS VSVS

RECOGNOVIT

W. AX

EDITIO STEREOTYPA EDITIONIS
PRIMAE (MCMXXXVIII)

STVTGARDIAE IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMLXV

Alle Rechte, auch die der Übersetzung, des auszugsweisen Nachdruckes
und der fotomechanischen Wiedergabe, vorbehalten
© B. G. Teubner Verlagsgesellschaft mbH, Stuttgart 1965
Printed in Germany
Druck: Julius Beltz, Weinheim a. d. B.

PRAEFATIO

Cicero ipse, q u o c o n s i l i o libellum **de divinatione** conscripsisset, satis luculentis verbis indicavit (p. 64, 28—65, 2) neque non professus est cur non una cum natura deorum in eodem libro de divinatione fatoque disseruisset (p. 5,8—13 et 128, 11—15).

Sed si, q u a n d o hic liber compositus sit, quaeremus, non inutile erit reminisci ea ipsa quae Cicero de ordine librorum suorum exposuit (p. 64, 12 ss.). Anno enim a. Chr. n. 45 libris de finibus confectis uno eodemque tempore occupatus erat in componendis libris Tusculanis librisque de natura deorum agentibus, ut apparet ex epistulis ad Atticum illis mensibus datis: *Epitomen Bruti Caelianorum velim mihi mittas et a Philoxeno Παναιτίου περὶ προνοίας* (Att. 13, 8; die 8. Iun. a. 45). Caelius enim cum nat. 2, 8, tum nonnullis locis libri de divinatione a Cicerone adhibitus est: 1, 48. 49. 55. 56. 78 et Panaeti nomen nobis ut nat. 2, 118 ita div. 2, 97 occurrit. eiusdemque philosophi sententias a Cicerone etiam div. 2, 87—99, cum contra astrologiam disputet, pronuntiari veri simile est. Atque etiam ex aliis duobus locis posse concludi videtur Ciceronem illis diebus in libris de natura deorum scribendis versatum esse: *libros mihi de quibus ad te antea scripsi velim mittas et maxime Φαίδρου περὶ θεῶν et † ΠΑΛΛΙΔΟΣ* (Att. 13, 39, 2; die 5. Aug. a. 45) et: *ante lucem cum scriberem contra Epicureos* (ib. 38, 1; circa die 4. Aug. a. 45). Hoc quidem dubium esse non potest quin Cicero aestate autumnoque anni 45 studuerit sententiis opinionibusque philosophorum Graecorum et de natura deorum et de fato et de divinatione agentium. Conferas autem epistulam quam die 29. Mai eiusdem anni misit e Tusculano ad Atticum: *Dicaearchi περὶ ψυχῆς utrosque velim mittas eqs.* (Att. 13, 32, 2), quem philosophum et alibi et Tusc. 1, 21 et 77 ad opus perficiendum adhibuit. Neque tamen, quando Tusculanae disputationes ad lucem prodierint, pro certo asseverare audemus. nam nos quidem eas perfectas esse non nisi die 18. Mai a. 44 ex Ciceronis epistulis colligere possumus (Att. 15, 2, 4 et 15, 4, 2). neque vero ex his paucis verbis concludere debemus Ciceronem usque ad

Maium a. 44 occupatum fuisse in his disputationibus. nam ne uno quidem verbo in toto opere mortem Caesaris a Cicerone esse commemoratam tenendum est.

Quibus disputationibus *editis libri perfecti sunt de natura deorum* (p. 64, 29). Ne hi quidem libri Caesarem interfectum esse indicant, ut concedes, simodo legeris, quae Cicero de monarchia Caesaris cautissime depressa voce dixit in exordio primi libri: *nam cum otio langueremus et is esset rei p. status ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset eqs.* (nat. 1, 7). neque igitur temere agemus, cum et libros de natura deorum et Tusculanas disputationes Caesare vivo conscriptos esse contendemus.

Nunc demum redeamus ad quaestionem supra ortam, quando nostrum, de quo agimus, opusculum de divinatione compositum sit. Maximo autem momento est, quod Cicero in huius libri initio (p. 5, 25—31) non minus caute de statu rei p. locutus est quam loco modo laudato. Nonne cum his consentiunt quae in libro altero scripsit: *nunc quidem propter intermissionem forensis operae et lucubrationes detraxi et meridiationes addidi* (p. 125, 15)? quae verba quin aptissime quadrent in dictaturam Caesaris neque illo mortuo re publica labante scripta esse possint, dubium non est.

Plurimum autem ab his verbis differt exordium alterius libri. Ibi enim Cicero inde ab Hortensio suo totam seriem opusculorum suorum philosophicorum enumeravit quae quidem a se illis temporibus *cum esset in unius potestate res publica* perfecta esse admonuit. Deinde autem pergit: *nunc quoniam de re p. consuli coepti sumus* (p. 66, 25). Ergo exordium huius libri non nisi Caesare mortuo scriptum esse potest. Accedunt nonnulli loci eodem tempore compositi: *quid vero Caesarem putamus si divinasset fore ut... trucidatus ... iaceret ...?* (p. 73, 10—15). sed tenendum est haec verba commemorata e contextu exsecari posse sensu integro. Non aliter iudicandum esse de ceteris locis facile cognosces velut de duobus locis inter se conexis qui sacrificium *paulo ante interitum Caesaris* perpetratum referunt. conferas igitur p. 57, 7—22 cum p. 79, 3—15; invenies utrumque locum non ita cohaerere cum contextu ut non eximi possit. immo omissis lineis 7—22 paginae 57 vocem *eadem* l. 22 melius coniungas cum tribus verbis *aut adfingit aut mutat aut detrahit* l. 6 s. quam cum illa una sententia ll. 18 —22. — Item facile comprobaveris verba *quam multa huic ipsi Caesari* (p. 106, 24) non nisi Caesare interfecto scribi potuisse, etsi quando caput ipsum ortum sit non constat, nam verba modo commemorata sine ullo labore a Ciceone operi perfecto inseri potuerunt. — Sed caput illud

(2, 110) quod de Sibyllae versibus agit, qui eum appellandum quoque fuisse regem, quem re vera regem haberent, voluerunt, cum sermone sequenti tam arte consociatum coniunctumque est ut separari non possit. quod si hic fieri non potest, totam hanc partem alterius libri nisi Idibus Martiis praeteritis non absolutam esse verisimile est.

Sed quid de toto libro?

Dubium esse non potest quin et praefatio alterius libri et in toto opere nonnullae partes Caesare mortuo scriptae sint, ceteris partibus ante Idus Martias absolutis. sed hic oritur quaestio valde difficilis quando maiorem partem libri sui Cicero composuerit. Renatus Durand[1]) totum fere opus mensibus Ianuario Februarioque anni a. Chr. n. 44 compositum, deinde Caesare interfecto nonnullis locis retractatum, denique a. d. 8. Id. Apr. editum esse studuit comprobare. Sed Wilhelmus Falconer[2]) postquam optimo iure omnia, quae Renatus Durand attulerat, argumenta refellit diluitque, ipse sibi persuasit Ciceronem, cum priorem librum ante Idus Martias usque ad caput 119 confecisset, postea nonnumquam, cum his studiis vacaret, paulatim ad reliqua conscribenda redisse et opusculum in rudem formam, qua id nunc praeditum videmus, redegisse. Sin autem haec duo commentariola et Gallici et Britannici viri doctissimi comparaveris, utrumque causis non probabilibus nisum esse elucebit. nimium enim cum comprobare volunt, de tempore quidem nihil comprobant.

Satis autem ex locis supra allatis constare mihi videtur magnam vel potius maiorem partem duorum librorum conscriptam esse ante interitum C. Caesaris. quo necato Cicero corrigendo opus conficere studuit, neque vero libros ad umbilicum videtur perfecisse ita ut dubitare liceat sintne ab eo ipso editi.[3])

Ut ad unum **de fato** librum accedamus: de rebus ut ita dicam impossibilibus Cicero iam anno a. Chr. n. 46 ludibundus ad Atticum amicum scripserat: *Περὶ δυνατῶν me scito κατὰ Διόδωρον κρίνειν. quapropter si venturus es, scito necesse esse te venire; sin autem non es, ἀδύνατον[4]) est te venire. nunc vide utra te κρίσις magis delectet, Chrysippi an*

---

1) R. Durand *La Date du „De Divinatione" in Mélanges Boissier, Paris 1903 p. 173—183.*

2) W. Falconer *A Review of M. Durand's La Date du De Divinatione in Classical Philology, Chicago 1923 p. 310—327.*

3) Sander *diss. Göttingen 1908.*

4) *ἀδύνατον* 𝔗 *-άτων* cdd.

haec quam noster Diodotus non concoquebat. sed de his etiam rebus, otiosi cum erimus, loquemur; hoc etiam κατὰ Χρύσιππον δυνατὸν est. (epist. 9, 4 in Tusc. inter VIII et IV Id. lun. a. 46 scriptum) necnon in libris de natura deorum et de divinatione componendis Cicero se de fato acturum esse professus (nat. 3, 19 et div. p. 60, 25 et 71, 26) in prooemio alterius libri de divinatione sese adiuncturum esse librum de fato promisit (p. 65, 1). quod promissum exsolvit Cicero post Idus Martias fatales anni 44 (cf. p. 130, 20).

Prooemium **Timaei** Academicis exaratis, quae a se et ad Varronem amicum translata et ex duobus libris in quattuor collata esse a. d. VII. Kal. Iul. 45 ad Atticum scripserat (Att. 13, 13, 1), confectum esse ex primis verbis ipsius prooemii elucet (p. 154, 1). P. Nigidius Figulus autem renovator, ut ait Cicero, disciplinae Pythagoreae, quem in sermone dialogi loquentem introducturus erat, eodem anno mortuus est (Hier. Chron. a Abr. 1972 — 2 p. 137 Sch.). Haud scio an eiusdem anni aestate Cicero in Tusculanis disputationibus hunc librum se compositurum esse promiserat: *Pythagoras ... cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi* (Tusc. 5, 10). Paucis autem mensibus ante Cicero nondum vertendis libris Graecis ad philosophiam pertinentibus studuerat (fin. 1, 7 cf. hic p. 154). Neque igitur dubium est quin et libri de finibus et Tusculanae disputationes fragmentum nostrum praecesserint. Sed quid de libris de natura deorum? Cicero postquam in opere nostro (p. 164, 6 ss) rotundam globi speciem describens sententias e Graecis versas suis verbis ornavit atque auxit, in secundo de natura deorum libro eadem verba adhibuit ad pulchritudinem globi explicandam: *figura ... quaeque nihil asperitatis habere nihil offensionis potest, nihil incisum angulis nihil anfractibus, nihil eminens nihil lacunosum* (2, 47). Simillime Cicero locum quem ex Platonis Phaedro (245 c—246 a) translatum Somnio Scipionis, quod dicitur, (rep. 6, 27 s) inseruerat, in Tusculanarum disputationum libro primo (Tusc. 1, 53) repetivit: *ratio ... Platonis quae ... a me ... posita est in sexto libro de re p.*[1]) Errant igitur qui in Timaeo verba a Cicerone verbis Platonis addita nescio cui interpolatori ascribenda esse putant minime laborantes ea verba sermonem Ciceronianum sapere. Neque dubito quin Cicero in scribendo libro de natura deorum primo additamentum e Timaeo suo prompserit; nam in Timaeo sententiam κυκλοτερὲς αὐτὸ ἐτορνεύσατο vertit *ita tornavit ut nihil efficere pos-*

1) Ziegler, K. *Hermes 66, 1931, 270 ss.*

set rotundius, ut quadraret cum sequenti verbo *nihil* sexies repetito. Quae si recte disputata sunt, Cicero huic Timaeo vertendo operam dedit antequam scripsit de natura deorum libros.

Libros de divinatione, de fato, Timaeum Ciceronianos, quos hic fasciculus continet, cum permulti codices inferioris aetatis tum tres locupletissimi testes noni vel decimi saeculi servaverunt in corpore ut dicunt philosophico Ciceronis: Vossiani **A** et **B** et Vindobonensis **V**, quos quidem omnes ex uno archetypo fluxisse iam diu cognitum est.

A = codex Vossianus bibliothecae academiae Lugdunensis Lat. Fol. 84, formae oblongae, a Plasbergio saeculo IX. exeunti vel X. ineunti assignatus. qui codex litteris Carolinianis minusculis scriptus est, nisi omnia fallunt, in Gallia et monasterio vel ecclesiae cuidam datus est ab episcopo Rudolpho sedis et aetatis incertae. continet libros de natura deorum, de divinatione, Timaeum, de fato, topica, Lucullum, de legibus.[1])

V = Vindobonensis codex 189 ex bibliotheca Vindobonensi, olim Caesarea Palatina. formae quadratae est, sed iisdem fere annis et iisdem litteris scriptus quibus **A**, quocum artiore quadam cognatione coniunctus est. in hoc codice, qui olim eosdem libros continebat quos **A**, nunc foliis deperditis nonnulli libri vel librorum partes amissa sunt; de quibus infra accuratius agetur.[2])

B = codex Vossianus bibliothecae Lugdunensis Lat. Fol. 86 horum trium codicum recentissimus est, fortasse saeculo X. ortus et litteris Carolinianis scriptus. qui non tam iacturis quam traiectionibus differt a gemellis fere codicibus **AV**.

Saeculo XI. exeunte scriptus est in monasterio Cassinensi litteris Beneventanis **H** Heinsianus (Leidensis 118), nunc in bibliotheca Lugduni Batavorum, olim Nicolai Heinsii. continet de natura deorum libros, quorum partes eodem ordine sese excipiunt, quo in **A** scriptae sunt. In libris de divinatione traditae sunt §§ 1, 1—128 et 2, 1—47,

1) *Codices Graeci et Latini photographice depicti duce Scatone de Vries, tom. XIX. Ciceronis operum philosophicorum Codex Leidensis Voss. L. F. 84. Praefatus est Otto Plasberg. Lugduni Batavorum 1915.*

2) Detlefsen *Über eine Cicerohandschrift der k. k. Hofbibliothek, Sitzungsberichte Wien phil.-hist. Kl. 21, 1856, 110—129.*

deinde accedunt libri de legibus usque ad paragraphum duodecimam libri tertii; cetera desunt.[1])

Recentiores codices, quorum auctoritas non multum valet, collegit et breviter descripsit A. St. Pease p. 602—619.[2])

Omnes hos codices ad unum archetypum redire et A. C. Clark[3]) et Otto Plasberg[4]) multis argumentis denuo comprobaverunt. Cum Plasberg satis luculenter hanc cognationem ex lacunis traiectionibusque, quarum in libris de natura deorum et in Lucullo omnes codices participes sunt, probari posse docuerit, nobis breviter et presse dicentibus liceat in hac praefatione ea tantum tractare, quae ex nostris tribus libris huius fasciculi de divinatione, de fato, Timaeo praesto sunt. nam non modo nat. 3, 13 post verba *a te rationes requiro* et ibidem 3, 65 ante verba *videamus ea* et post finem eiusdem paragraphi lacunae in omnibus codicibus inveniuntur, sed etiam in nostris tribus libris codices omnes hiant nonnullis locis. finis enim prioris libri de divinatione ubique deest. neque enim mihi persuadere potui virum illum ignotum, qui post mortem Ciceronis libros de divinatione in publicum edidisset, hunc locum imperfectum reliquisse, ut ait Sander l. l. p. 5, etsi concedo Ciceronem ipsum hos libros non perfecisse. itemque et initium et finis libri de fato perierunt atque in § 4 post *considamus ici* et in § 45 post *fatum abesse* hiat textus. Item Timaeus non modo in fine paragraphi 2, in § 28 post verbum *continentur*, 48 post verba *modo illuc* in omnibus codicibus corruptus est, sed etiam in § 52 post verba *neque dabitur* imperfectus liber relinquitur. qui consensus lacunarum quin omnes codices inter se propinqua cognatione coniunctos esse comprobet, nemini dubium est. de lacunis, quae singulorum codicum propriae sunt, mox dicendum erit.

Accedunt traiectiones. quas quidem in libris de natura deorum inventas, cum eas Plasberg p. VII ss tractaverit, hic repetere longum est. restat ergo, ut de lacunis et permutationibus in nostris libris ortis dicamus: post tres libros de natura deorum in codicibus **AV** (de Vossiano **B** infra agen-

---

1) *ibidem tom. XVII Cicero de natura deorum, de divinatione, de legibus codex Heinsianus (Leidensis 118). Praefatus est Otto Plasberg, Lugduni Batavorum 1912.*

2) *M. Tulli Ciceronis de divinatione with commentary by A. St. Pease University of Illinois 1920, 1923.*

3) *The descent of manuscripts by A. C. Clark Oxford 1918.*

4) *Cicero de natura deorum recognovit O. Plasberg Lipsiae 1917 et 1933 (Bibl. Teubn. fasc. 45); Academicorum reliquiae cum Lucullo. Edidit O. Plasberg Lipsiae 1922 (fasc. 42).*

dum erit) conscriptum est initium prioris de divinatione libri. cuius operis textus inde ab initio usque ad exitum posterioris libri in Vossiano A integer — ut de lacuna, quam supra commemoravi, omnibus codicibus inserta taceamus — perducitur. quodsi in uno codice Vindobonensi V tres lacunae nobis occurrunt, non est cur codicem illum ex alio fonte atque A fluxisse existimemus. neque enim hae lacunae: p. 69, 21 *plerumque* ... 83, 30 *non posse casu* et p. 94, 17 *verunt parendum* ... 99, 19 *multa* et p. 125, 28 *somniorum* ... 128, 13 *fere animos* ex errore scribarum aut mendis archetypi extiterunt: sed in ipso codice V amissa sunt non modo folia sex quaternionis duodecimi, sed etiam quaternionis tertii decimi duo folia et quarti decimi ultimum folium, in quibus verba nunc in illis lacunis desiderata scripta erant.

Ad finem alterius de divinatione libri annexus est Timaeus in omnibus codicibus. cuius libri textum iam in archetypo parte satis magna exscissa et falso loco codici inserta pessumdatum esse consensus omnium codicum demonstrat. tali enim modo partes alias aliae excipiunt et in AV et in B:
154, 1 *multa sunt* .... 178, 7 *confirmatur sed*
181, 11 *sed cum duplex* .... 184, 12 *modo illuc*
178, 7 *quia de suis* .... 181, 11 *aptissimum*
185, 1 *tisspendore consedit* ... usque ad finem *neque dabitur*: sed in V quaternionis sexti decimi folium primum periit ita ut ultima verba Timaei — tres vel quattuor lineae — post *spatium temporis* amissa sint.

Etiam tertium eorum quae hic tractamus opus, liber de fato, in archetypo mutilum erat et in initio et in fine. cuius libri initium in omnibus codicibus coniunctum est cum ultimis verbis libri Timaei. deinde librum de fato sequuntur in A topica 1, 4 *non potui igitur* ... 5, 28 *edictis magis* et 19, 73 *ergo argumento* usque ad finem, tum paradoxa, Lucullus, de legibus. In V topicis omissis post librum de fato adduntur paradoxa et Lucullus 1, 1 ... (acad. 2) 32, 104 *aut etiam aut non.*

Sed haec hactenus de gemellis codicibus AV. quos unius eiusdem stirpis testes esse lacunae traiectionesque satis declarant. A quibus Vossianus B tantopere differt, ut eum alterius stirpis testem esse appareat. neque vero quin etiam Vossiani B stirps ex archetypo supra commemorato fluxerit, dubium esse potest. sed ut et cognationem et differentiam harum stirpium comprobemus, fusius de hoc lacerato et quasi dissecto codice agere utile erit. in enumerandis his partibus libri de divinatione, de fato, Timaeus typis maioribus exscribentur ceteris libris minuta forma impressis:

nat. 1, 1 — 63
div. 2, 127 *deus siquidem* usque ad finem *surreximus.*
nat. 1, 91 — 2, 16
2, 86 — 2, 156
2, 16 — 2, 86
2, 156 usque ad finem libri tertii.
div. 1, 1 *vetus opinio* — 2, 127 *quam derecto*
fat. 41 *eae causae* usque ad finem *naturaliter*
top. 4 — 28
top. 72 usque ad finem
parad. 1 — 37
Lucull. 2 — 13
parad. 37 usque ad finem.
Lucull. 1 — 2
Lucull. 13 usque ad finem.
leg. 1, 1 — 21
fat. 5 *quorum in* — 41 *diceremus ut cum*
leg. 2, 4 — 2, 13
leg. 1, 21 — 2, 4
Tim. 1 *multa sunt* — 38 *confirmatur sed*
Tim. 44 *sed cum duplex* — 48 *modo illuc*
Tim. 38 *quia de suis* — 43 *aptissimus*
Tim. 49 *tis spendore* usque ad finem *neque dabitur.*
fat. 1 *quia pertinet* — 4 *considamus ici*
nat. 1, 64 — 91
leg. 2, 13 — 3, 38
leg. 3, 42 — 3, 48
3, 38 — 3, 42.

Qui ordo, quamvis implicatus confususque videatur, archetypum codicum **AV** et **B** communem unumque esse lucide probat. nam ut in **AV** etiam in codice **B** finem libri de natura deorum tertii sequitur initium librorum de divinatione. Timaeus quoque, cuius partes singulae ad verbum cum partibus alterius stirpis congruunt, item ut in **AV** cum initio libri de fato coniunctus est. Ultima autem verba huius libri cum initio topicorum cohaerent scil. cum illa particula (1, 4 *non potui igitur* ... 5, 28 *edictis magis*) quae librum de fato sequitur in **A** solo, nam in **V** topica omissa sunt. cetera ceterorum librorum hic omittenda sunt, postquam Plasberg nonnulla in praefationibus supra commemoratis fasciculorum 42 et 45 tetigit.

Eiusdem stirpis, cuius **AV**, est Heinsianus **H**. nam eodem ordine, quo in **A** et **V**, partes librorum de natura inter se coniunctae sunt, quin etiam frustulum illud 2, 156 *largitate*

fundit ea ferarumne an hominum causa gignere videtur, quod in uno Vossiano A miro modo post 2, 16 *quam deum* irrepsit, in Heinsiano invenitur eodem loco. ad finem horum librorum de natura deorum adiunctus est in H prior de divinatione liber, cuius in fine duae fere paginae desunt, nec alter liber integer est qui in paragrapho 47 in media sententia post verba *radicem quarum causam* explicit. deinde praeter libros de lege 1, 1 . . . 3, 12 *nostris nichil* cetera opera desunt omnia.

De ratione autem qua Ciceronis verba constituerentur, Otto Plasberg egit in editione sua minore librorum de natura deorum (fasc. 45 p. VIII ss) et in praefatione Academicorum (fasc. 42 p. XXIV).

Otto Plasberg, qui per multos annos laborem adsiduum et cotidianum in edendo corpore philosophico quod dicunt Ciceroniano consumpserat, annis 1908 et 1911 fasciculos duos, qui continent Paradoxa Stoicorum, Academicorum reliquias cum Lucullo, Timaeum, edidit. Huic editioni maiori tertium fasciculum, quo libri de divinatione et de fato divulgarentur, addi voluit; sed dum haec parat, lugubri morte ereptus est. Quem fasciculum eodem pleno accuratissimoque apparatu critico, qui fasciculis primo et secundo additus erat, instruere coeperat, nondum perfecerat. Cum igitur schedulas a Plasbergio relictas inspicerem, in iis etsi erant intentissima cura conscriptae, nonnullis locis in errores mendaque, quae ut corrigeret viro doctissimo non iam licuerat, incidi. Quare cum et apparatum et textum denuo excutiendum putarem, ipse codices et vetustissimas editiones iterum exquisivi, cum Plasberg horum testium lectiones apparatui inserere curavisset. Maximas ergo gratias ago bibliothecis Vindobonensi — tum Austriacae, nunc Germanicae — et Leidensi, quod mihi ut Hamburgi codices Vindobonensem V et Vossianum B recognoscerem, sua liberalitate permiserunt. Codicum Vossiani A et Heinsiani H mihi exemplaria photographice depicta, quae edidit Scato de Vries, praesto fuerunt necnon editiones Venetae 1471 et 1496, Ascensianae 1511 et 1521, Aldina 1523, Cratandrina 1528, Marsi, Pauli Manuti, Lambini, Davisi. Quare — nunquam oblitus quot et quantas res maximi momenti schedis v. d. Plasbergi debeam — profiteor meo periculo non solum esse apparatum conscriptum sed etiam textum constitutum.

Pohlenzio qui huic quoque fasciculo favit, libentissime o merito gratias singulares agimus.

Hamburgi, Id. Mart. MCMXXXVIII. W. Ax.

CONSPECTUS SIGLORUM

A = Vossianus 84
  H = Heinsianus 118
  P = Palatinus 1519
V = Vindobonensis 189
B = Vossianus 86
  F = Florentinus Marcianus 257

A^1 = A prima manus
A^2 = A recentior manus
A^p = A primitus
A^c = A e correctione vel primae vel recentioris manus
[A^1] = A quid habuerit, obscurum

𝔄 1 = Ascensiana 1511
𝔄 2 = Ascensiana 1521
ℭ = Cratandrina 1528
𝔙 1 = Veneta 1471
𝔙 2 = Veneta 1496

t = Ciceronis opera edd. Orelli-Baiter-Halm Turici 1862 (div.
b = „ „ „ Baiter-Kayser Lips. 1863 [ed. Christ)
m = „ „ ed. C. F. W. Müller Lips. 1910

ad l. = ad locum
agn. = agnovit
cas. = casus
ci. = coniecit
cl. = collato
coni. = coniectura
def. = defendit
mg = margo, in margine
obloqu. = obloquitur
pos. = posuit
pr. = prior vel prius
rad. = radendo
rec. = recens
red. = redintegratum
stat. = statuit

NOTAE

Ald. = Aldina 1523
ALL. = Archiv für lateinische Lexikographie
Ar. = Aratus ed. EMaas 1893
Arat. = Arateorum Ciceronis fragmentum
Ast = in editione Orelliana
Auratus = in editione Lambiniana
Balliolensis = Codex Oxfordensis in editione Davisiana. Cf. Pe. p. 613
Christ: ed. div. et fat. in editione virorum dd. Orelli-Baiter-Halm Turici 1862
Clark = ACClark The descent of manuscripts Oxford 1918
Dav. = Davisius 1730
Diels = Diels-Kranz Vorsokratiker[5]
Dox. Gr. = Doxographi Graeci ed. HDiels
Eliensis = Codex Britannicus. Cf. Pe. p. 619
Eng. = Engelbrecht Wiener Studien 34, 1912, 216 ss
Ernesti = Ed. Cic. opp. 1776
Fleck.Jb. = Fleckeisens Jahrbücher
Gercke = Gercke, Chrysippea Jahrb. f. class. Philol. 1885 14. Suppl. Band p. 689 ss
Guliel. = Jan Gulielmius et Jan Gruterus Hamburgi 1618–19
Had. = Hadoardi excerpta ed. PSchwenke, Philologus Suppl. Bd. 5
Herm. = CFHermann de interpretatione Timaei Platonis dialogi a Cicerone relicta. Prgr. univ. Göttingen 1842
Hofm. = JBHofmann Lateinische Syntax und Stilistik 1928
K.Holzw. = Kühner-Holzweißig Lateinische Grammatik[2] 1912
Hot. = Cic. div. ed. J. J. Hottinger Lips. 1793
Kroll Brutus = Cic. Brut. edd. Jahn-Kroll 1908
Lachm. = Lachmann commentarius ad Lucretium
Lamb. 1 = Lambinus 1565
Lamb. 2 = Lambinus 1573
Lebreton = JLebreton Études sur la langue et la grammaire de Cicéron, Paris 1901
Lörcher I = diss.Halenses 1907
Lörcher II = Bursians Jahresber.
Man. = Paulus Manutius 1541 ss
Mar. = Marsus 1508
Mdv. = Cic. fin. ed. Madvig[3] 1876
Moser = ed. Cic. div. et fat. 1828
Muret. = Muretus apud Man. vel in Variis lectionibus
nat.Pl.1911 = Cic. nat. ed. Plasberg 1911 (editio maior)
nat.Pl.-Ax 1933 = Cic. nat. recogn. Plasberg, iterum ed. Ax 1933 (editio minor)
Neue = Neue-Wagener Formenlehre der lateinischen Sprache[3]
N.Jb. = Neue Jahrbücher für klassische Philologie
Nutting = University of California Publ. in class. phil. VIII 1924—28

Olivetus: Cic. opp. 1740—42
Or. = Orelli 1828
parad. = Cic. paradoxa ed. Plasberg 1908
Pe. = Cic. div. ed. A. St. Pease, University of Illinois 1920—23
Pl. = Plasberg
Pohl. = MPohlenz litteris ad editorem datis 1937
P.W. = Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung
Rom. = editio Romana 1471
Schmalz[4] = Lateinische Grammatik[4] 1910
Schütz = Cic. opp. philos. 1816
Sjö. = Sjögren commentationes Tullianae Upsala 1910
Snell = BSnell Hermes Einzelheft 5 1937
Stegm. = Kühner - Stegmann Grammatik der lateinischen Sprache[2] 2. Band 1912. 1914
Steph. = HStephanus, in M. T. Ciceronis quam plurimos locos castigationes Paris 1557
StvFr. = Stoicorum veterum fragmenta coll. I. ab Arnim 1921—24
Theil. = WTheiler Vorbereitung des Neuplatonismus (Problemata I) 1930
Thor. = Thoresen Nordisk Tidskrift 3. ser. 2. 1894. — Idem ed. div. 1894
Thorm. = Thormeyer de Valerio Maximo et Cicerone quaestiones criticae. Diss. Gött. 1902
Turneb. = Turnebus, Adversaria. Vel in editione Davisiana
Ursinus: ed. 1584
Usener = Epicurea ed. HUsener [1887
Va. = Vahlen
Victorius = edidit Iuntinam 1536. Vel in Variis lectionibus
Wiss. = GWissowa, Religion und Kultus der Römer 1912
Zoe. = Zoechbauer Prgr. Hernals bei Wien 1877

M. TULLI CICERONIS

DE DIVINATIONE

LIBER PRIMUS

1 1 Vetus opinio est iam usque ab heroicis ducta temporibus eaque et p. Romani et omnium gentium firmata consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam Graeci *μαντικήν* appellant id est praesensionem et scientiam rerum futurarum. magnifica quaedam res et salutaris, si modo est ulla, quaque proxime ad deorum vim natura mortalis possit accedere. itaque ut alia nos melius multa quam Graeci, sic huic praestantissimae rei nomen nostri a divis, Graeci ut Plato interpretatur a furore duxerunt. 2 Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque doctam neque tam inmanem tamque barbaram, quae non significari futura et a quibusdam intellegi praedicique posse censeat. principio Assyrii, ut ab ultumis auctoritatem repetam, propter planitiam magnitudinemque regionum quas incolebant, cum caelum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, traiectiones motusque stellarum observitaverunt, quibus notatis quid cuique significaretur memoriae prodiderunt. qua in natione Chaldaei non ex artis sed ex

---

Cicero divinarum *Prob. Verg. ecl. 9, 13*

1 eroicis AV[1] herocis H 6 quidem *Dav. sed cf. p. 55, 19; Tusc. 1, 95; off. 1, 47* quaque *Mar.* quaeque AV[1]B siq; V[2] 7 proxime 𝔄 1 -a AVB mortalis *Mar.* -i AVB 9—10 huic ... duxerunt *Serv. cod. Dresd. D 136 in Aen. 3, 443* 10 Plato *Phaedr. 244 d* dixerunt *(Serv.)* 14 assirii AV 15 planitiem V[2] *in ras.*

gentis vocabulo nominati diuturna observatione siderum scientiam putantur effecisse, ut praedici posset quid cuique eventurum et quo quisque fato natus esset. eandem artem etiam Aegyptii longinquitate temporum innumerabilibus paene saeculis consecuti putantur. Cilicum autem et Pisidarum gens et his finituma Pamphylia, quibus nationibus praefuimus ipsi, volatibus avium cantibusque certissimis signis declarari res 3 futuras putant. quam vero Graecia coloniam misit in Aeoliam Ioniam Asiam Siciliam Italiam sine Pythio aut Dodonaeo aut Hammonis oraculo, aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est?

2 Nec unum genus est divinationis publice privatimque celebratum. nam ut omittam ceteros populos, noster quam multa genera conplexus est. principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse sed ipse etiam optumus augur fuisse traditur. deinde auguribus et reliqui reges usi et exactis regibus nihil publice sine auspiciis nec domi nec militiae gerebatur. cumque magna vis videretur esse et inpetriendis consulendisque rebus et [in] monstris interpretandis ac procurandis in haruspicum disciplina, omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis quod neg- 4 lectum ab iis videretur. et cum duobus modis animi sine ratione et scientia motu ipsi suo soluto et libero incitarentur, uno furente altero somniante, furoris divinationem Sibyllinis maxume versibus contineri arbitrati eorum decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. ex quo genere saepe hariolorum etiam et vatum furibundas praedictiones, ut Octaviano bello

---

3 cuique] quoque B^p 8 *ante* certissimis *add.* et V^2 𝔅1 ut *Lamb. 1; obloqu. Zoe. I p. 3* 10 Aeoliam P Aetol- AVB 11 Ammonis VB, *item nat. 1, 82; cf. Gramm. VII 201, 13* 21 inpetriendis *Man. ad 1, 28;* inpetrandis AV^pB -pert- V^c in *del. Dav.* 22 in] sine V^c 27—28 furoris ... arbitrati *Serv. cod. Dresd. D 136 in Aen. 3, 443*

Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. nec vero somnia graviora, si quae ad rem p. pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. quin etiam memoria nostra templum Iunonis Sospitae L. Iulius, qui
5 cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Caeciliae Baliarici filiae somnio.

3 5 Atque haec, ut ego arbitror, veteres rerum magis eventis moniti quam ratione docti probaverunt. philosophorum vero exquisita quaedam argumenta cur
10 esset vera divinatio collecta sunt; e quibus, ut de antiquissumis loquar, Colophonius Xenophanes unus qui deos esse diceret divinationem funditus sustulit, reliqui vero omnes praeter Epicurum balbutientem de natura deorum divinationem probaverunt, sed non
15 uno modo. nam cum Socrates omnesque Socratici Zenoque et ii qui ab eo essent profecti manerent in antiquorum philosophorum sententia vetere Academia et Peripateticis consentientibus, cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset,
20 qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis gravis auctor Democritus praesensionem rerum futurarum conprobaret, Dicaearchus Peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit, Cratippusque familiaris noster, quem ego pa-
25 rem summis Peripateticis iudico, isdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera reiecit. sed quom 6 Stoici omnia fere illa defenderent, quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quaedam sparsisset et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset, accessit acerrumo
30 vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit sententiam, uno praeterea de oraclis, uno de somniis; quem subsequens unum librum Babylonius Diogenes edidit eius auditor, duo Anti-

10 *Diels 21 (11) A 52* 12 deos] deum H *StvFr. 1,173 et passim* 17 veteri Academiae Per. cons. *Dav. sed cf. 1,87 Diels 68 (55) A 138* 24 patrem A^pV^p 26 quom *Pl.* quem V^1 cum V^cBH *et in ras. ampliore* A 27 quom *Weidner Philol. 38 (1879) 84*

pater, quinque noster Posidonius. sed a Stoicis vel princeps eius disciplinae, Posidoni doctor, discipulus Antipatri degeneravit Panaetius nec tamen ausus est negare vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re invitissumis Stoicis Stoico facere licuit, id nos ut in reliquis rebus faciamus a Stoicis non concedetur? praesertim cum id, de quo Panaetio non liquet, reliquis eiusdem disciplinae solis luce videatur clarius. sed haec quidem laus Academiae praestantissumi philosophi iudicio et testimonio comprobata est. etenim nobismet ipsis quaerentibus, quid sit de divinatione iudicandum, quod a Carneade multa acute et copiose contra Stoicos disputata sint, verentibusque ne temere vel falsae rei vel non satis cognitae adsentiamur, faciendum videtur ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris quos de natura deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus temeritas in adsentiendo errorque turpis est tum in eo loco maxime, in quo iudicandum est quantum auspiciis rebusque divinis religionique tribuamus; est enim periculum ne aut neglectis iis impia fraude aut susceptis anili superstitione obligemur.

Quibus de rebus et alias saepe et paulo accuratius nuper cum essem cum Q. fratre in Tusculano disputatum est. nam cum ambulandi causa in Lyceum venissemus (id enim superiori gymnasio nomen est), 'perlegi' ille inquit 'tuum paulo ante tertium de natura deorum, in quo disputatio Cottae quamquam labefactavit sententiam meam, non funditus tamen sustulit.' 'Optime vero' inquam; 'etenim ipse Cotta sic disputat ut Stoicorum magis argumenta confutet quam hominum

---

1 possidonius AV possyd- B 2 princeps *Mar.* -ipes $A^pV^1B^pP$ -pe A^c -pibus B^c a pr- V^2 *Neue II³ p. 67* 17 facimus V iis *Man.* his AVB 28 inquit ille *Lamb.* ille *om.* H *del. m cf. Mdv. 2, 4; Hofm. 615; de orat. 2, 367; Kroll Brutus 91* 32 confutet H computaet *ex* -tat *ft.* A^c -tet VB

deleat religionem.' Tum Quintus 'dicitur quidem istud' inquit 'a Cotta et vero saepius, credo ne communia iura migrare videatur; sed studio contra Stoicos disserendi deos mihi videtur funditus tollere. eius orationi non sane desidero quid respondeam; satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio, cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed quod praetermissum est in illis libris, credo quia commodius arbitratus es separatim id quaeri deque eo disseri, id est de divinatione, quae est earum rerum quae fortuitae putantur praedictio atque praesensio, id si placet videamus quam habeat vim et quale sit. ego enim sic existimo, si sint ea genera divinandi vera de quibus accepimus quaeque colimus, esse deos, vicissimque si di sint, esse qui divinent.' 'Arcem tu quidem Stoicorum' inquam 'Quinte defendis, siquidem ista sic reciprocantur, ut et si divinatio sit, di sint, et si di sint, sit divinatio. quorum neutrum tam facile quam tu arbitraris conceditur. nam et natura significari futura sine deo possunt, et ut sint di, potest fieri ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit.' Atque ille 'mihi vero' inquit 'satis est argumenti et esse deos et eos consulere rebus humanis, quod esse clara et perspicua divinationis genera iudico. de quibus quid ipse sentiam si placet exponam, ita tamen si vacas animo neque habes aliquid quod huic sermoni praevertendum putes.' 'Ego vero' inquam 'philosophiae Quinte semper vaco; hoc autem tempore cum sit nihil aliud quod lubenter agere possim, multo magis aveo audire de divinatione quid sentias.'

'Nihil' inquit 'equidem novi nec quod praeter ceteros ipse sentiam; nam cum antiquissimam sententiam tum omnium populorum et gentium consensu conpro-

---

4 rationi *m*   7 *nat.* *3, 95* ad veritatis similitudinem   8 *nat.* *3, 19*   30 aveo 𝔄2 habeo B *ex* abeo AV

batam sequor. duo sunt enim divinandi genera, quo-
12 rum alterum artis est alterum naturae. quae est autem
gens aut quae civitas, quae non aut extispicum aut
monstra aut fulgora interpretantium aut augurum aut
astrologorum aut sortium (ea enim fere artis sunt) 5
aut somniorum aut vaticinationum (haec enim duo
naturalia putantur) praedictione moveatur? Quarum
quidem rerum eventa magis arbitror quam causas
quaeri oportere. est enim vis et natura quaedam, quae
tum observatis longo tempore significationibus tum 10
aliquo instinctu inflatuque divino futura praenuntiat.
7 quare omittat urguere Carneades, quod faciebat etiam
Panaetius, requirens Iuppiterne cornicem a laeva cor-
vum ab dextera canere iussisset. observata sunt haec
tempore inmenso et in significatione eventus animad- 15
versa et notata. nihil est autem quod non longinquitas
temporum excipiente memoria prodendisque monu-
13 mentis efficere atque adsequi possit. Mirari licet quae
sint animadversa a medicis herbarum genera, quae
radicum ad morsus bestiarum ad oculorum morbos 20
ad vulnera, quorum vim atque naturam ratio num-
quam explicavit, utilitate et ars est et inventor pro-
batus. age ea quae quamquam ex alio genere sunt
tamen divinationi sunt similiora videamus:

'atque etiam ventos praemonstrat saepe futuros 25
inflatum mare, cum subito penitusque tumescit
saxaque cana salis niveo spumata liquore
tristificas certant Neptuno reddere voces

---

1 *cf. Serv. Aen. 3,359; cf. div. 1,34 et v. m ad part. IV vol. III p. 312,24* 3 extispicum *Mercer (1826) ad Non. p. 16,9. Cf. 2, 26. 42* extis pecudum ABV^c -codum V^p 5 astralogorum AV^1 artes ABV^1 6 vatitinationum AB^p 15 et in significatione eventus AVB, *cum cruce b, dubitans Pe. (vel* et in s. eventis). *Recte* significatio eventus *cf. p. 53,1 s.; 13,17 s.; 125,27. Pl.o verum videtur, quod traditum est, ut dicat Cic. illas res animadversas et notatas esse ratione habita significationis eventus, i. e. id spectatum esse, qui quaque re significaretur eventus. — De voce* in *Mdv. 4,37* 25—p. 7,2 *Ar. 909—912*

aut densus stridor cum celso e vertice montis
ortus adaugescit scopulorum saepe repulsus.'

atque his rerum praesensionibus prognostica tua re- 8
ferta sunt. quis igitur elicere causas praesensionum
5 potest? etsi video Boëthum Stoicum esse conatum,
qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum
explicaret quae in mari caelove fierent. illa vero cur 14
eveniant quis probabiliter dixerit:

'cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti
10 nuntiat horribilis clamans instare procellas
haud modicos tremulo fundens e guttere cantus.
saepe etiam pertriste canit de pectore carmen
et matutinis acredula vocibus instat,
vocibus instat et adsiduas iacit ore querellas,
15 cum primum gelidos rores aurora remittit.
fuscaque non numquam cursans per litora cornix
demersit caput et fluctum cervice recepit.'

videmus haec signa numquam fere mentientia nec 9 15
tamen cur ita fiat videmus.

20 'vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnae,
cum clamore paratis inanis fundere voces
absurdoque sono fontis et stagna cietis.'

---

2 saepe *cas. sextus Ov. trist. 4, 1, 81* 5 video Boethum *Mar.* videb^{O}eothum A videbo eo tum V v- eothum H v- euthum B *St. V. Fr. 3 p. 265* 7 cur *in ras. ampliore* B *ft.* quor 9—11 *Ar. 913—915* 9 cana fulix itidem *Mar.* c. fluxit item AV^{p} cano fl. i. V^{c} canoidem fluxit o *ex* a, idem *add.* fluxit *in ras.* B 10 enuntiat AV^{p} nuntiat horribiles clamans in- *in ras. XXVI litt.* B *nescio quando, nam et miniatura in initio vv. erasum* cl. nun. horribilis AVH *quem ordinem Pl. etsi caesura caret, servari maluit cf. W. Meyer-Speyer, SB. München 1884 p. 1075 s. 1056 et hic l. 14; Arat. 173. 182* 11 gutture V 12—17 *Ar. 948—952* 13 acredula 𝔅1 -is AVB^{p} accredulis B^{c} *cf. Isid. orig. 12, 7, 37. Harder Glotta 12, 1923, 137 ss.* instat 𝔅1 -ant AVB 18 mentientia *Mar. cf. nat. 3, 14* em- AVB 20—22 *Ar. 946 s.*

quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? sed inest in ranunculis vis et natura quaedam significans aliquid per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

'mollipedesque boves spectantes lumina caeli
naribus umiferum duxere ex aëre sucum.' 5

non quaero cur, quoniam quid eveniat intellego.

'iam vero semper viridis semperque gravata
lentiscus triplici solita grandescere fetu
ter fruges fundens tria tempora monstrat arandi.' 10

16 ne hoc quidem quaero, cur haec arbor una ter floreat aut cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet; hoc sum contentus, quod etiamsi quor quidque fiat ignorem, quid fiat intellego. Pro omni igitur divinatione idem quod pro rebus iis quas com- 15
10 memoravi respondebo. quid scammoneae radix ad purgandum, quid aristolochia ad morsus serpentium possit, quae nomen ex inventore repperit, rem ipsam inventor ex somnio, — posse video, quod satis est; cur possit nescio. sic ventorum et imbrium signa quae 20 dixi rationem quam habeant non satis perspicio; vim et eventum agnosco scio adprobo. similiter quid fissum in extis quid fibra valeat accipio; quae causa sit nescio. atque horum quidem plena vita est; extis enim omnes fere utuntur. Quid, de fulgurum vi du- 25 bitare num possumus? nonne cum multa alia mirabilia tum illud in primis: cum Summanus in fastigio Iovis optumi maxumi, qui tum erat fictilis, e caelo

---

2 in ranunculis] ịṇṛẹṿịṣ (mire) et ranunculis V inrevis et ~ *mg.* mire H in ranis et ran- A in rivis et ran- B *corr. Va. Ges. phil. Schr. 1, 566* 5—6 *Ar. 954 s. cum scholio* 6 ex aere] ex nare V^p 8—10 *Ar. 1051—56 Plin. nat. 18, 228* 9 solita est *(Plin.)* 11 ne *Dav.* nec AVB 12 cur ⟨natura⟩ *Kasten, sed cf. Pe. ad loc.* 13 quo AVB quo modo 𝔅 2 quor *Christ b* 18. 19 quae—somnio *om. Mar. sed v. schol. Nicandri therap. 937; Androm. ap. Galen. XIV 41 K.* 19 posse *del. Mar.; sed v. leg. 3, 14* puto posse 27 sumamus B^p sub manus B^c summa manus V^2

ictus esset nec usquam eius simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est eo loco qui est ab haruspicibus demonstratus. Sed quo potius utar aut auctore aut teste 11
5 quam te, cuius edidici etiam versus et lubenter qui- 17
dem, quos in secundo ⟨de⟩ consulatu Urania Musa pronuntiat:

'principio aetherio flammatus Iuppiter igni
vertitur et totum conlustrat lumine mundum
10 menteque divina caelum terrasque petessit,
quae penitus sensus hominum vitasque retentat
aetheris aeterni saepta atque inclusa cavernis.
et si stellarum motus cursusque vagantis
nosse velis, quae sint signorum in sede locatae,
15 quae verbo et falsis Graiorum vocibus errant
re vera certo lapsu spatioque feruntur,
omnia iam cernes divina mente notata.
nam primum astrorum volucris te consule motus 18
concursusque gravis stellarum ardore micantis
20 tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivalis
lustrasti et laeto mactasti lacte Latinas,
vidisti et claro tremulos ardore cometas
multaque misceri nocturna strage putasti,
quod ferme dirum in tempus cecidere Latinae,
25 cum claram speciem concreto lumine luna
abdidit et subito stellanti nocte perempta est.
quid vero Phoebi fax tristis nuntia belli
quae magnum ad columen flammato ardore volabat
praecipitis caeli partis obitusque petessens;

---

5 et H ut AB ụṭ V 6 de *add. Man.* 10 petessit *Mar. cf. Tusc. 2, 62* petisset AVB^c petesset B^pH petissere *Fest. 206 Paul. Fest. 214* 11 retentat 𝔅 2 -ant AVB 15 *Plat. leg. 7 p. 821 b* 24 cecidere *mg.* ℭ -nere AVB 26 et stellanti subito A ab**dit et stellanti subito, de nocte per empta est [*in ras.* di] V (de *add.* V^c) 27 *Catil. 3, 8, 18* trixtis A^1 28 columem AB^p 29 petessens *t* peti- *Hot.* petisset AVB

aut cum terribili perculsus fulmine civis
luce serenanti vitalia lumina liquit;
aut cum se gravido tremefecit corpore tellus.
iam vero variae nocturno tempore visae
terribiles formae bellum motusque monebant 5
multaque per terras vates oracla furenti
pectore fundebant tristis minitantia casus
19 atque ea, quae lapsu tandem cecidere vetusto,
haec fore perpetuis signis clarisque frequentans
ipse deum genitor caelo terrisque canebat. 10
12 nunc ea, Torquato quae quondam et consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenae gentis haruspex,
omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
ipse suos quondam tumulos ac templa petivit 15
et Capitolinis iniecit sedibus ignis.
tum species ex aere vetus venerataque Nattae
concidit elapsaeque vetusto numine leges
et divom simulacra peremit fulminis ardor.
20 hic silvestris erat Romani nominis altrix 20
Martia, quae parvos Mavortis semine natos
uberibus gravidis vitali rore rigabat;
quae tum cum pueris flammato fulminis ictu
concidit atque avolsa pedum vestigia liquit.
tum quis non artis scripta ac monumenta volutans 25
voces tristificas chartis promebat Etruscis?
omnes civilem generosa stirpe profectam
volvier in gentem cladem pestemque monebant.

---

1 percussus B^p 8 lapsus **AH** lausus V^p lapsus stantem B^p 9 frequentans H𝔅1 -as **AVB** *Catil. 3, 18* 11 *Catil. 3, 19* 12 lidius **VH** lidyus **B** 14—16 *iterantur 2, 45* *Lact. inst. 3, 17, 14* 15 i. suas arces atque inclyta templa pet. *(Lact.)* 17 venerataque *Guliel.* g- **AVB** Nattae *Mar. cf. 2, 21, 47* natae **AVB** 18 vetusto V^c -e V^pA -ae **BH** elapsaeque vetustae aeramine (aerumine *Guliel.*) leges *ci. Pl.* 25 *Catil. 3, 8, 19. 9, 21* 27 civilem generosa H^2 -ile -osam AV^p -ili -osam V^cB^c -ilem -osam *ft.* B^1H^1 28sq. *inverso ordine in codd., sed ut eorum initia pristinae formae reliquias servent* 28 vir-

tum legum exitium constanti voce ferebant
templa deumque adeo flammis urbemque iubebant
eripere et stragem horribilem caedemque vereri;
atque haec fixa gravi fato ac fundata teneri,
5 ni prius excelsum ad columen formata decore
sancta Iovis species claros spectaret in ortus.
tum fore ut occultos populus sanctusque senatus
cernere conatus posset, si solis ad ortum
convorsa inde patrum sedes populique videret.
10 haec tardata diu species multumque morata — 21
consule te tandem celsa est in sede locata
atque una fixi ac signati temporis hora
Iuppiter excelsa clarabat sceptra columna
et clades patriae flamma ferroque parata
15 vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.
rite igitur veteres quorum monumenta tenetis — 13
qui populos urbisque modo ac virtute regebant,
rite etiam vestri quorum pietasque fidesque
praestitit et longe vicit sapientia cunctos,
20 praecipue coluere vigenti numine divos.
haec adeo penitus cura videre sagaci,
otia qui studiis laeti tenuere decoris,
inque Academia umbrifera nitidoque Lyceo — 22
fuderunt claras fecundi pectoris artis.
25 e quibus ereptum primo iam a flore iuventae

---

ingentem AV^p viri ing- H vire ing- B^p vir *del. et in mg.* vel diram *add.* V^c vitare ing- B^c 1 voltum legum A$V^p B^c$ (voltum *in ras.* B) vel legum V^c vultum legum H *verum ordinem rest. Aldus (Ven. 1523) cf. Bährens (fr. poes. Rom.:* ingentem) *et Pl. Rh. M. 53, 1898, 95* 2 urbemque *Dav.* -is- AVB *v. Cic. dom. 140* 4 teneri BH -e AV 5 ni prius *Guliel.* excelsum *Lamb. v. Catil. 3, 20* nepos excesum A$V^1 B^1$; *corr.* nepost∼V^2 nepost excisum B^2 ni post excessum H 10 *Catil. 3, 20 s.* 12 *versum add. mg.* B hora *ft. ex* cura B 14 et *Hot.* ad A at VB parata B^cH pat- B^pAV^p put- V^c patr- P 15 populoque 𝔅1 -usque A$V^p B^p$ -isque $V^c B^c$H 17 populus A$V^p B^p$ 20 viginti VB^1 ingenti H nomine B 22 tenuere AVB *v. leg. agr. 2, 103; Liv. 1, 28, 8* trivere (*vel* teruere) *Thor. 26 s.* 23 Academia *de prosodia Th. l. L. s. v. 245, 74 ss.*

te patria in media virtutum mole locavit.
tu tamen anxiferas curas requiete relaxans
quod patriae vacat his studiis nobisque sacrasti.'

tu igitur animum poteris inducere contra ea, quae a
me disputantur de divinatione, dicere, qui et gesseris 5
ea quae gessisti, et ea quae pronuntiavi accuratis-
23 sume scripseris? quid, quaeris, Carneades, cur haec
ita fiant aut qua arte perspici possint? nescire me
fateor, evenire autem te ipsum dico videre. 'casu' in-
quis. itane vero, quidquam potest casu esse factum, 10
quod omnes habet in se numeros veritatis? quattuor
tali iacti casu Venerium efficiunt: num etiam centum
Venerios, si quadringentos talos ieceris, casu futuros
putas? aspersa temere pigmenta in tabula oris linia-
menta efficere possunt: num etiam Veneris Coae pul- 15
chritudinem effici posse aspersione fortuita putas?
sus rostro si humi A litteram inpresserit, num propter-
ea suspicari poteris Andromacham Enni ab ea posse
describi? fingebat Carneades in Chiorum lapicidinis
saxo diffisso caput extitisse Panisci: credo aliquam 20
non dissimilem figuram, sed certe non talem ut eam
factam a Scopa diceres. sic enim se profecto res ha-
bet, ut numquam perfecte veritatem casus imitetur.

14 24 'At non numquam ea quae praedicta sunt minus
eveniunt.' quae tandem id ars non habet, earum dico 25
artium, quae coniectura continentur et sunt opinabiles.
an medicina ars non putanda est? quam tamen multa
fallunt. quid, gubernatores nonne falluntur? an Achi-
vorum exercitus et tot navium rectores non ita pro-
fecti sunt ab Ilio, ut 'profectione laeti piscium lasci- 30

---

2 relaxans *Mdv.* -as AVB 3 vocatis studiis AV^pB vocis ∾ V^c q. patria vacat his st. *Dav. cl. 2, 7* q. -ae vacat id st. *Mdv.* 5 et de div. AVB 10 quicquam $B^c V^c$ 12 casu H^c 𝔅1 -um AVH^pB 13 ieceris 𝔅1 eieceris AVB 15 Coae ℭ quo que A coaeque V coeque B 18 Ennii $A^c V^c$ 19 lapidicinis AV^1B *add.* vel cidi V^2 20 diffiso A$B^1 V^p$ 21 eam] esse H 23 imitatur A 30—p. 13, 5 *Pacuv. trag. 409—412*

viam intuerentur', ut ait Pacuvius, 'nec tuendi satietas
capere posset?

> interea prope iam occidente sole inhorrescit mare,
> tenebrae conduplicantur noctisque et nimbum oc-
> 5 caecat nigror.'

num igitur tot clarissimorum ducum regumque nau-
fragium sustulit artem gubernandi? aut num impera-
torum scientia nihil est, quia summus imperator nuper
fugit amisso exercitu? aut num propterea nulla est
10 rei p. gerendae ratio atque prudentia, quia multa
Cn. Pompeium quaedam M. Catonem non nulla etiam
te ipsum fefellerunt? similis est haruspicum respon-
sio omnisque opinabilis divinatio; coniectura enim
nititur, ultra quam progredi non potest. ea fallit for- 25
15 tasse non numquam, sed tamen ad veritatem sae-
pissime dirigit; est enim ab omni aeternitate repetita,
in qua cum paene innumerabiliter res eodem modo
evenirent isdem signis antegressis, ars est effecta ea-
dem saepe animadvertendo ac notando.

20 Auspicia vero vestra quam constant, quae quidem 15
nunc a Romanis auguribus ignorantur (bona hoc tua
venia dixerim), a Cilicibus Pamphyliis Pisidis Lyciis
tenentur. nam quid ego hospitem nostrum clarissu- 26
mum atque optumum virum Deiotarum regem com-
25 memorem, qui nihil umquam nisi auspicato gerit.
qui cum ex itinere quodam proposito et constituto
revertisset aquilae admonitus volatu, conclave illud,
ubi erat mansurus si ire perrexisset, proxima nocte
corruit. itaque, ut ex ipso audiebam, persaepe revertit 27

---

1 Pacuvius V^c^H ·p·quius AB (p *add.* B²) p·cuius V^p^
2 posset 𝔙 1 -sit AVB 3—5 inhorrescit ... nigror *de orat. 3, 157* 4 ocecat A obcecat V *ex* -cic- B 11 ·C·N A ·CN *corr.* ·gn· V ·Cn· *supra add.* B 13 opinabilis *del. Dav.; sed v. Pe. et 1, 72* 15 ad veritatem V¹ vel a -e V² 16 dirigitur V¹ derigit *m sed cf. Th. l. L. s. v. 1250, 50 ss.* 22 pamfiliis AV -ph- B Pisidis *Mar.* f- AV ph- B liciis VB luciis A 26 ss. *cf. Val. Max. 1, 4 ext. 2*

ex itinere, cum iam progressus esset multorum dierum viam. quoius quidem hoc praeclarissimum est, quod posteaquam a Caesare tetrarchia et regno pecuniaque multatus est, negat se tamen eorum auspiciorum quae sibi ad Pompeium proficiscenti secunda 5 evenerint paenitere; senatus enim auctoritatem et populi Romani libertatem atque imperii dignitatem suis armis esse defensam, sibique eas aves quibus auctoribus officium et fidem secutus esset bene consuluisse; antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus suis glo- 10 riam. ille mihi videtur igitur vere augurari. nam nostri quidem magistratus auspiciis utuntur coactis: necesse est enim offa obiecta cadere frustum ex pulli **28** ore cum pascitur; quod autem scriptum habetis * aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidum ceciderit, 15 hoc quoque quod dixi coactum tripudium solistimum dicitis. itaque multa auguria multa auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, neglegentia collegii amissa plane et deserta sunt.

16 Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato ne 20 privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent. nam ut nunc extis, quamquam id ipsum aliquanto minus quam olim, sic tum avibus magnae res inpetriri solebant. itaque sinistra dum non exquirimus, 25 **29** in dira et in vitiosa incurrimus. ut P. Claudius Appi Caeci filius eiusque collega L. Iunius classis maxumas perdiderunt, cum vitio navigassent. quod eodem modo evenit Agamemnoni, qui, cum Achivi coepissent

---

2 quoius A^1V^1B culus A^2 quo eius V^2 3 tetrarchia et regno *Dav.* -ae regno AVB 5.6 secundevenerint V^pB -da- V^c 13 frustrum B^1V^p 14.15 auttripudium AV^1B hinc tr- V^2 avi trip. *Turn. adv. 5, 20. cf. div. 2, 73* 15 ex ea *scil.* ex offa *v. Paul. Fest. p. 244:* ex ea (*scil.* puls) *nisi in lacuna plures voces perierunt* 20—23 *cf. Val. Max. 2, 1, 1* 22 auspices *Ald.* -is AV^p -iis V^cB *v. Lachm. p. 56 s.* 25 impetriri H *Mar.* inpertiri A imp- V imperti*ri *ex* -rri B; *idem mendum p. 78, 9 et Val. Max. 2, 1, 1* 27 classis A^pV -es A^c clasis B 29 Aga-

'inter se strepere aperteque artem obterere extispicum,
solvere imperat secundo rumore adversaque avi.'

sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videmus,
5 dirarum obnuntiatione neglecta. in quo Appius collega tuus bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum et civem egregium censor C. Ateium notavit, quod ementitum auspicia subscriberet. esto, fuerit hoc censoris, si iudicabat ementi-
10 tum; at illud minime auguris, quod adscripsit ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. si enim ea causa calamitatis fuit, non in eo est culpa qui obnuntiavit, sed in eo qui non paruit. veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur
15 et censor, exitus adprobavit; quae si falsa fuisset, nullam adferre potuisset causam calamitatis. etenim dirae, sicut cetera auspicia ut omina ut signa, non causas adferunt cur quid eveniat, sed nuntiant eventura nisi provideris. non igitur obnuntiatio Atei cau- 30
20 sam finxit calamitatis, sed signo obiecto monuit Crassum quid eventurum esset nisi cavisset. ita aut illa obnuntiatio nihil valuit, aut si, ut Appius iudicat, valuit, id valuit ut peccatum haereat non in eo qui monuerit, sed in eo qui non obtemperarit.
25 Quid, lituus iste vester, quod clarissumum est in- 17 signe auguratus, unde vobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, id est incurvum et leviter

---

memnoni 𝔅1 -nnoni AVB 1—3 *trag. inc. 88 s.* 1 extis piscium V^2𝔅1 8 Ateium *Man. v. v. 19* aeteium AVB 15 fuisset *Mar.* -ent AVB 16 potuissent B^c 17 dirae *Mar.* -a AVB sicut et ABH ut omina V^2 *ft.* H utinomnia AV^1 uttn omnia B *scil. in archetypo* ut omnia (in), *deinde pessumdatum* utinomnia 19 aetei B^1 etei AV 27 direxit $A^2[A^1]$ dixerit VB 28—p. 16, 2 id est . . . invenit *del. Lamb. sed lituum ex usu humano translatum esse ad solemnia reli-*

a summo inflexum bacillum, quod ab eius litui quo
canitur similitudine nomen invenit, cum situs esset
in curia Saliorum quae est in Palatio eaque defla-
31 gravisset, inventus est integer. quid, multis annis
post Romulum Prisco regnante Tarquinio quis vete- 5
rum scriptorum non loquitur, quae sit ab Atto Navio
per lituum regionum facta discriptio. qui cum propter
paupertatem sues puer pasceret, una ex iis amissa
vovisse dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum
quae maxima esset in vinea; itaque sue inventa ad 10
meridiem spectans in vinea media dicitur constitisse
cumque in quattuor partes vineam divisisset trisque
partis aves abdixissent, quarta parte quae erat reli-
qua in regiones distributa mirabili magnitudine uvam,
ut scriptum videmus, invenit. qua re celebrata cum 15
vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, erat in
32 magno nomine et gloria. ex quo factum est ut eum
ad se rex Priscus arcesseret. cuius cum temptaret
scientiam auguratus, dixit ei cogitare se quiddam; id
possetne fieri consuluit. ille augurio acto posse re- 20
spondit. Tarquinius autem dixit se cogitasse cotem
novacula posse praecidi. tum Attum iussisse experiri.
ita cotem in comitium allatam inspectante et rege et
populo novacula esse discissam. ex eo evenit ut et
Tarquinius augure Atto Navio uteretur et populus de 25
33 suis rebus ad eum referret. cotem autem illam et
novaculam defossam in comitio supraque inpositum
puteal accepimus.

Negemus omnia, comburamus annales, ficta haec
esse dicamus, quidvis denique potius quam deos res 30

---

gionum demonstrare voluit Cicero cf. nat. 2,9 p. 15, 28—16, 4 *cf. Val. Max. 1, 8, 11* 5 Torquinio AV^1 6 Atto *Or.* attio B^p*t* atio AVB^c *P.-W. s. v. Navius p. 1933* 7 discriptio *Halm* de- AVB *Buecheler Kl. Schr. 1 p. 135 ss.* 10 sue $A^cV^cB^c$ sive A^pV^p suae B^p 13 partes VB obduxissent V 14 regiones *Lamb. bm* -ne AVB*t* 22 attium AVB^c attum B^p *v. supra v. 6* expediri AV *ex* -riri B 25 attio AVB

humanas curare fateamur; quid, quod scriptum apud te est de Tiberio Graccho nonne et augurum et haruspicum conprobat disciplinam? qui cum tabernaculum vitio cepisset inprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset, comitia consulibus rogandis habuit. nota res est et a te ipso mandata monumentis. sed et ipse augur Tiberius Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui conprobavit et haruspicum disciplinae magna accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum introducti negaverunt iustum comitiorum rogatorem fuisse.

18 34 Iis igitur adsentior qui duo genera divinationum esse dixerunt, unum quod particeps esset artis, alterum quod arte careret. Est enim ars in iis qui novas res coniectura persequuntur, veteres observatione didicerunt. Carent autem arte ii qui non ratione aut coniectura observatis ac notatis signis sed concitatione quadam animi aut soluto liberoque motu futura praesentiunt, quod et somniantibus saepe contigit et non numquam vaticinantibus per furorem, ut Bacis Boeotius ut Epimenides Cres ut Sibylla Erythraea. cuius generis oracla etiam habenda sunt, non ea quae aequatis sortibus ducuntur, sed illa quae instinctu divino adflatuque funduntur; etsi ipsa sors contemnenda non est, si et auctoritatem habet vetustatis, ut eae sunt sortes quas e terra editas accepimus; quae tamen ductae ut in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. quorum omnium interpretes, ut grammatici

1, 2 apud te *nat. 2, 10s.* 4 cepisset 𝔙1 coep- AVB 5 consulimus AV[c] rogantis AV[p] -atis V[c] 12 iis 𝔙1 his AVB *item in v. 14* 15 coniectura] conluctare V[1] 15—17 persecuntur ... coniectura *in mg. infer. add.* A 19 contingit H*m*; *cf. Tusc. 5, 15* 20 Bacis] bacchis A[c]VB bacchi A[p] *de nominat. v. p. 36, 1* Calchas *et parad. 44 (Pl. 1908 p. 23, 5)* 21 boetius B sybilla *ex* sibu- V si bullae AB[p] sibyllae B[c] erythraea V aeritr- A[p] aerythr- A[c] aerythrea B *cf. Lact. inst. 4, 15, 27* 25 et *del. Schütz m, sed alterum* et *inest in illis* quae tamen *eqs.* 26 hae ae A haeae V

poetarum, proxume ad eorum quos interpretantur
35 divinitatem videntur accedere. Quae est igitur ista
calliditas res vetustate robustas calumniando velle
pervertere? 'Non reperio causam.' latet fortasse ob-
scuritate involuta naturae; non enim me deus ista 5
scire sed his tantum modo uti voluit. utar igitur nec
adducar aut in extis totam Etruriam delirare aut
eandem gentem in fulgoribus errare aut fallaciter por-
tenta interpretari, cum terrae saepe fremitus saepe
mugitus saepe motus multa nostrae rei p., multa 10
36 ceteris civitatibus gravia et vera praedixerint. quid,
qui inridetur partus hic mulae nonne, quia fetus ex-
titit in sterilitate naturae, praedictus est ab haruspi-
cibus incredibilis partus malorum? quid, Tib. Grac-
chus P. filius qui bis consul et censor fuit idemque et 15
summus augur et vir sapiens civisque praestans, nonne,
ut C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus
anguibus domi conprehensis haruspices convocavit?
qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi
tempore esse moriendum, si feminam, ipsi, aequius 20
esse censuit se maturam oppetere mortem quam
P. Africani filiam adulescentem: feminam emisit, ipse
19 paucis post diebus est mortuus. Inrideamus haruspi-
ces, vanos futtiles esse dicamus, quorumque discipli-
nam et sapientissimus vir et eventus ac res conpro- 25
bavit, contemnamus, ⟨condemnemus⟩ etiam Babylo-
nem et eos qui e Caucaso caeli signa servantes numeris
et * motibus stellarum cursus persequuntur, condem-
nemus inquam hos aut stultitiae aut vanitatis aut inpu-

---

2 divinitatem *Hot.b* divinationem **AVB** 7. 8 aut eandem ...errare *in mg. add.* B 12 fetus hic V[2] 14 Tib. *Pl.* tibi **AVB** 14—23 *Val. Max. 4, 6, 1 Plin. nat. 7, 122 Vir. ill. 57, 4 (Pichlmayr)* 17 C 𝔅1 ·g· **AVB** reliquid **AV**[p] 21 maturum *Dav.b cl. Plut. Tib. Gr. 1, 5; sed v. Liv. 7, 1, 8; Hor. carm. 3, 15, 4; Cic. Brut. 125; Phil. 2, 119* 26 condemnemus *Va. Ges. philol. Schr. 1, 573* 27. 28 et motibus *del. tb* et modis *m*; numeris stellarum cursus et motus *Dav.* et motus cursusque *Or.* 29 impudentiae *Lamb.* inpr- **AVB**

dentiae qui quadringenta septuaginta milia annorum ut ipsi dicunt monumentis conprehensa continent, et mentiri iudicemus nec saeculorum reliquorum iudicium quod de ipsis futurum sit pertimescere. age bar- 37
5 bari vani atque fallaces; num etiam Graiorum historia mentita est? quae Croeso Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quae Atheniensibus quae Lacedaemoniis quae Tegeatis quae Argivis quae Corinthiis responderit quis ignorat. collegit innume-
10 rabilia oracula Chrysippus nec ullum sine locuplete auctore atque teste; quae quia nota tibi sunt relinquo, defendo unum hoc: numquam illud oraclum Delphis tam celebre et tam clarum fuisset neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum, nisi
15 omnis aetas oraclorum illorum veritatem esset experta. 'Idem iam diu non facit.' Ut igitur nunc minore 38 gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit, sic tum nisi summa veritate in tanta gloria non fuisset. potest autem vis illa terrae quae mentem Pythiae di-
20 vino adflatu concitabat evanuisse vetustate, ut quosdam evanuisse et exaruisse amnes aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. sed, ut vis, acciderit, magna enim quaestio est; modo maneat id quod negari non potest nisi omnem historiam perverteri-
25 mus, multis saeclis verax fuisse id oraculum. 20

Sed omittamus oracula, veniamus ad somnia. de 39 quibus disputans Chrysippus multis et minutis somniis colligendis facit idem quod Antipater ea conquirens, quae Antiphontis interpretatione explicata decla-
30 rant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis

---

1. 2 *cf. Lact. inst. 7, 14, 4* 1 quadraginta B *(Lact.)* septuaginta *supra add.* B 6 chroeso AVB 8 Tegeatis *Mar.* thaygetis A ta- V tagyeatis B 10 oracla VB *StvFr. 2, 1214* 16 facit] fit *Dav.; sed cf. p. 24, 26; 42, 7; Tusc. 5, 90* in minore *Dav. v.* quo periculo *Cic. epist. 4, 15, 2 (ubi v. Sjögren)* 17 oraclorum V 22 occiderit ABV[1]; *sed in* B *vid. aliquando correctum fuisse* acc- 25 oraclum VB 27 *StvFr. 2, 1199; 3 Ant. 41* 29 *Diels 87 (80) B 79*

grandioribus decuit uti. Dionysi mater eius qui Syracosiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est et doctum hominem et diligentem et aequalem temporum illorum, cum praegnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse saty- 5
riscum. huic interpretes portentorum, qui galeotae tum in Sicilia nominabantur, responderunt, ut ait Philistus, eum quem illa peperisset clarissimum Grae-
40 ciae diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel Graecorum poetarum? narrat 10
enim et apud Ennium Vestalis illa:

'Et cita cum tremulis anus attulit artubus lumen.
talia tum memorat lacrimans exterrita somno:
"Eurydica prognata, pater quam noster amavit,
vires vitaque corpus meum nunc deserit omne. 15
nam me visus homo pulcher per amoena salicta
et ripas raptare locosque novos; ita sola
postilla, germana soror, errare videbar
tardaque vestigare et quaerere te neque posse
corde capessere; semita nulla pedem stabilibat. 20
41 exim compellare pater me voce videtur
his verbis: "O gnata, tibi sunt ante gerendae
aerumnae, post ex fluvio fortuna resistet."
haec ecfatus pater, germana, repente recessit
nec sese dedit in conspectum corde cupitus, 25
quamquam multa manus ad caeli caerula templa

1—9 *cf. Val. Max. 1, 7 ext. 7* 2 filistum AVB *item v. 7* 6 galleatae A -te VB Galeotae '*vetus codex*' *Ursini* 7 tunc B[c] 11 et *Mdv. p. 791* Ennium *annal. 35—51 Va.* Vestalis Ilia *Columnia* 12 Etcita AV[1]B excita V[2]H eccita *Klotz N.Jb. 71, 1855, 203;* 'et cita *tenui et post* lumen *plenius distinxi cum Vahleno*' *Pl.* attu artubus (*om.* -lit) V[1] artubus Attli V[2] 15 vitaeque corpus meum V[p] vitaque m- c- V[c] vita m- c- B[c] *in utroque metri causa correctum* 17 novas B[1] 21 exin A[c]V[c] 22 cognata AVB o gn- 𝔄2 *versuum* 23 *et* 24 *verum ordinem — in* AVB *inversum — restituit* 𝔄2 24 efatus pater AV[p]B[p] pater effatus V[c]B[c] *corr. metri causa*, ut haec fatus pater et H

tendebam lacrumans et blanda voce vocabam.
vix aegro cum corde meo me somnus reliquit."'

haec etiamsi ficta sunt a poeta, non absunt tamen a consuetudine somniorum. sit sane etiam illud com- 5 menticium quo Priamus est conturbatus, quia (21 42)

'. . . mater gravida parere ⟨ex⟩ se ardentem facem
visa est in somnis Hecuba; quo facto pater
rex ipse Priamus somnio mentis metu
perculsus curis sumptus suspirantibus
10 exsacrificabat hostiis balantibus.
tum coniecturam postulat pacem petens,
ut se edoceret obsecrans Apollinem
quo sese vertant tantae sortes somnium.
ibi ex oraclo voce divina edidit
15 Apollo puerum primus Priamo qui foret
postilla natus temperaret tollere:
eum esse exitium Troiae, pestem Pergamo.'

sint haec ut dixi somnia fabularum, hisque adiunga- (43) tur etiam Aeneae somnium, quod in nostri Fabi Pic- 20 toris Graecis annalibus eius modi est ut omnia quae ab Aenea gesta sunt quaeque illi acciderunt ea fuerint quae ei secundum quietem visa sunt.

Sed prop[r]iora videamus. cuiusnam modi est Su- (22) perbi Tarquini somnium, de quo in Bruto Acci[us] lo- 25 quitur ipse?

---

2 aegrotum A egrocum VB aegro cum *Th. l. L. s. v.* aeger *p. 941, 24* somnus relinquit V[p] somne -is V[c] 5 quia *Ennio libri, Ciceroni attribuunt Ribb. (trag. ex inc. inc. fab. V) et Va. (trag. 35)* 6—17 *Enn. trag. 35—46 (Alexander) Snell p. 4* 6 ex *add. Bücheler ap. Ribb. v. Hofm. p. 422* 7 fato *Ribb.* 8 mentem *Lamb. sed Cic. epist. 9, 16, 9* animi . . . metum 10 et sacr- H ecsacr- *t Ribb. v. p. 24, 16* 14 ubi B 16 tempora extollere V[c] 19 nostri *Hertz (philol. klin. Feldzug 1828 p. 33)* numerum AVB 23 propiora P propriora AVB propria H *v. p. 72, 28* 24 Accii *Mar.*

44 'quoniam quieti corpus nocturno inpetu
dedi sopore placans artus languidos,
visust in somnis pastor ad me appellere
pecus lanigerum eximia pulchritudine;
duos consanguineos arietes inde eligi 5
praeclarioremque alterum immolare me;
deinde eius germanum cornibus conitier
in me arietare eoque ictu me ad casum dari;
exin prostratum terra, graviter saucium,
resupinum in caelo contueri maximum ac 10
mirificum facinus: dextrorsum orbem flammeum
radiatum solis linquier cursu novo.'

45 eius igitur somnii a coniectoribus quae sit interpretatio facta, videamus:

'rex, quae in vita usurpant homines cogitant curant 15
videant
quaeque agunt vigilantes agitantque, ea si cui in
somno accidunt,
minus mirandum est; sed in re tanta haut temere in-
proviso offerunt. 20
proin vide ne quem tu esse hebetem deputes aeque
ac pecus
is sapientia munitum pectus egregium gerat
teque regno expellat; nam id quod de sole ostentum
est tibi, 25
populo commutationem rerum portendit fore
perpropinquam. haec bene veruncent populo. nam
quod ad dexteram

1—12 *Acc. praetext. 17—28* 1 quom iam *mg.* ℭ*tb*; *v. Fest. p. 261, Paul. 262* 2 sopere B^p dedis opere V^p 3 visus est H -m est AVB -m est... pastorem *Ribb.* 4 *et* 5 *inverso ordine* AVB *corr. Lamb.* 4 lanigerum *supra add.* B 10 maxime B^p *quam formam ft. rectam esse dicit Ribb. qui delet* ac 12 linquier AVB *sensu obscuro* liquier *Balliolensis teste Dav., non minus obscure* 18 accidant V^c 19 sed rem tantam *Pohl.*; mirandum est; di rem tantam *t*; visa se offerunt *Dav.* sed in re tanta AVB. *Tradita tuetur Pl. ratus (cum Giesio)* offerunt *reflexive positum esse v. Ter. Andr. 188* 21 deputas H 27 per-

cepit cursum ab laeva signum praepotens, pulcherrume
augguratum est rem Romanam publicam summam fore.'

5 Age nunc ad externa redeamus. matrem Phalaridis (23 46)
scribit Ponticus Heraclides doctus vir auditor et discipulus Platonis visam esse videre in somnis simulacra deorum quae ipsa [Phalaris] domi consecravisset; ex is Mercurium e patera quam dextera manu
10 teneret sanguinem visum esse fundere, qui cum terram attigisset refervescere videretur sic ut tota domus sanguine redundaret. quod matris somnium inmanis filii crudelitas conprobavit. quid ego quae magi Cyro illi principi interpretati sint ex Dinonis Persicis
15 libris proferam? nam cum dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra adpetivisse manibus, cum se convolvens sol elaberetur et abiret; ei magos dixisse, quod genus sapientium et doctorum habebatur in Persis, ex triplici adpetitione solis XXX
20 annos Cyrum regnaturum esse portendi. quod ita contigit, nam ad septuagesimum pervenit, cum quadraginta natus annos regnare coepisset.

Est profecto quiddam etiam in barbaris gentibus (47)
praesentiens atque divinans, siquidem ad mortem pro-
25 ficiscens Callanus Indus cum inscenderet in rogum ardentem 'o praeclarum discessum' inquit 'e vita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit'; cumque Alexander eum rogaret si quid vellet ut diceret, 'optume', inquit 'propediem
30 te videbo'. quod ita contigit, nam Babylone paucis

---

propinquam *Turn.* *V 21* -qua AVB veruncent AVB vel indicent *in mg. add.* V² 1 cursum] cas- V²[V¹] 8 phalaris AVB^c -aridis B^p ipse -is *Dav.* Phal- *del. Mar.tbm* 14 sunt A^p dinonis B^p dinonisi AV^pB^c dynonisii V^c 15 libris *del. Guil.tbm quia fuerint Περσικά, sed cf.* Lesbiaci *scil.* libri *Tusc. 1,77* 20 contingit B^p 25—p. 24, 1 *cf. Val. Max. 1, 8 ext. 10* 26 ·inquidvita B^p

post diebus Alexander est mortuus. (discedo parumper a somniis, ad quae mox revertar.) qua nocte templum Ephesiae Dianae deflagravit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque ubi lucere coepisset clamitasse magos pestem ac perniciem Asiae proxuma nocte natam. Haec de Indis et magis. redeamus ad somnia.

24 48 Hannibalem Coelius scribit, cum columnam auream, quae esset in fano Iunonis Laciniae, auferre vellet dubitaretque utrum ea solida esset an extrinsecus inaurata, perterebravisse cumque solidam invenisset statuisse tollere; ei secundum quietem visam esse Iunonem praedicere ne id faceret, minarique si fecisset se curaturam ut eum quoque oculum quo bene videret amitteret, idque ab homine acuto non esse neglectum, itaque ex eo auro quod exterebratum esset buculam curasse faciendam et eam in summa columna 49 conlocavisse. hoc item in Sileni, quem Coelius sequitur, Graeca historia est (is autem diligentissume res Hannibalis persecutus est): Hannibalem, cum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Iove in deorum concilium vocari; quo cum venisset, Iovem imperavisse ut Italiae bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum, quo illum utentem cum exercitu progredi coepisse; tum ei ducem illum praecepisse ne respiceret; illum autem id diutius facere non potuisse elatumque cupiditate respexisse; tum visam beluam vastam et immanem circumplicatam serpenti-

---

1 dies B^p 2 ad quae 𝔄1 atque ABH atq,** *ex* -que *vel* quę V 2—6 *cf. nat. 2, 69* 4 ibi A^1B^1 8 annibalem B coelius AV caelius B*tb v. p. 24, 18; 27, 9. 27; 28, 4; 38, 11 nat. 2, 8* 9 Laciniae *Mar. v. Liv. 24, 3, 3* luciae AV^p -e B^pV^c -ine B^c 12 statuisset B^p -tque V^2 13 manarique A^1 minitarique 𝔅1 16 et terebratum H *unde* ect- *ci. t v. p. 21, 10* 18 item *Lamb. 2* isdem $A^pV^pB^p$ idem $A^cV^cB^c$ coelius AV cae- B 20—p. 25, 5 *cf. Liv. 21, 22, 6—9 ex quo Val. Max. 1, 7 ext. 1* 28 immanam A^pV^p

bus quacumque incederet omnia arbusta virgulta tecta
pervertere; et eum admiratum quaesisse de deo quod-
nam illud esset tale monstrum; et deum respondisse
vastitatem esse Italiae praecepisse[t]que ut pergeret
5 protinus, quid retro atque a tergo fieret ne laboraret.
Apud Agathoclem scriptum in historia est Hamilcarem 50
Carthaginiensem, cum oppugnaret Syracusas, visum
esse audire vocem se postridie cenaturum Syracusis;
cum autem is dies inluxisset, magnam seditionem in
10 castris eius inter Poenos et Siculos milites esse
factam; quod cum sensissent Syracusani, inproviso
eos in castra inrupisse Hamilcaremque ab iis vivum
esse sublatum. ita res somnium conprobavit. (Plena
exemplorum est historia, tum referta vita communis.)
15 At vero P. Decius ille Quinti f., qui primus e De- 51
ciis consul fuit, cum esset tribunus militum M. Va-
lerio A. Cornelio cos. a Samnitibusque premeretur
noster exercitus, cum pericula proeliorum iniret auda-
cius monereturque ut cautior esset, dixit, quod extat
20 in annalibus, ⟨se⟩ sibi in somnis visum esse, cum in
mediis hostibus versaretur, occidere cum maxuma
gloria. et tum quidem incolumis exercitum obsidione
liberavit; post triennium autem cum consul esset de-
vovit se et in aciem Latinorum inrupit armatus. quo
25 eius facto superati sunt et deleti Latini. cuius mors
ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius.

Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philoso- 52
phorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in 25
custodia publica, dicens Critoni suo familiari sibi post
30 tertium diem esse moriendum; vidisse se in somnis

---

1 incederet H *ex* -cid- AVB tesca *Or. b* 4 praecepisseque 𝔅1 -etque $V^c B^c$ praecipissetque V^pA -coepi- B^p 6—13 *cf. Val. Max. 1, 7 ext. 8* 8 posttridie VB 15—26 *cf. Liv. 8, 9 ex quo ft. Val. Max. 5, 6, 5 Thorm. 84* 16 fuit consul B 17 cos *Pl.* consule AVB -ibus 𝔅1 19 monereturque $V^p B^p$ 20 se *add. m* 28 Platonem *Crit. 44 a v. Hom. Il. 9, 363*

pulchritudine eximia feminam, quae se nomine appellans diceret Homericum quendam eius modi versum:

'Tertia te Phthiae tempestas laeta locabit.'

quod ut est dictum sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui vir et quantus, in ea militia, qua cum 5 Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia quo-
53 rum eventus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophontem an delirare dicemus? Quid, singulari vir ingenio Aristoteles et paene divino ipsene errat an alios vult errare, cum scribit Eudemum Cyprium familiarem 10 suum iter in Macedoniam facientem Pheras venisse, quae erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur; in eo igitur oppido ita graviter aegrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent; ei visum in 15 quiete egregia facie iuvenem dicere fore ut perbrevi convalesceret, paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum. atque illa quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta et convaluisse 20 Eudemum et ab uxoris fratribus interfectum tyrannum; quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturum, proeliantem eum ad Syracusas occidisse; ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut cum animus 25 Eudemi e corpore excesserit tum domum revertisse videatur.

54 Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem divinum Sophoclem; qui, cum ex aede Herculis patera aurea gravis subrepta esset, in som- 30

---

3 Phthiae *Mar.* pythlae AV pythele B locabit $V^c B^2$ -vit $V^p B^1$ 4 ut *om.* AB *add.* V^2 𝔅1 Quod eius dictum H exonophon B^p 7 Xenophon *anab. 3, 1, 11—13; 4, 3, 8* 10 eum demum B^p *v. vers. 26* 19 illa *(quod ci. Halm)* B^p ista *Dav.* ita AVB^c*tbm* 20 Aristotelis AV^1 23 ciprum AV exicilia B^1 25 interpretandum *Rath* 26 eundem B^p revortisse B^p

nis vidit ipsum deum dicentem qui id fecisset. quod
semel ille iterumque neglexit. ubi idem saepius, ascen-
dit in Arium pagum detulit rem; Areopagitae conpre-
hendi iubent eum qui a Sophocle erat nominatus; is
5 quaestione adhibita confessus est pateramque rettulit.
quo facto fanum illud Indicis Herculis nominatum est.
Sed quid ego Graecorum: nescio quo modo me ma- 26
gis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii Gellii 55
sed proxume Coelius: cum bello Latino ludi votivi
10 maxumi primum fierent, civitas ad arma repente est
excitata itaque ludis intermissis instaurativi constituti
sunt. qui ante quam fierent, cumque iam populus con-
sedisset, servus per circum, cum virgis caederetur, fur-
cam ferens ductus est. exin cuidam rustico Romano
15 dormienti visus est venire qui diceret praesulem sibi
non placuisse ludis, idque ab eodem iussum esse eum
senatui nuntiare; illum non esse ausum. iterum esse
idem iussum et monitum ne vim suam experiri vel-
let; ne tum quidem esse ausum. exin filium eius esse
20 mortuum, eandem in somnis admonitionem fuisse ter-
tiam. tum illum etiam debilem factum rem ad ami-
cos detulisse, quorum de sententia lecticula in curiam
esse delatum, cumque senatui somnium enarravisset,
pedibus suis salvum domum revertisse. itaque somnio
25 comprobato a senatu ludos illos iterum instauratos
memoriae proditum est. Gaius vero Gracchus multis 56
dixit, ut scriptum apud eundem Coelium est, sibi in
somnis quaesturam petenti Ti. fratrem visum esse

---

1 dicentem] indicantem *Jahn ad vitam Soph. Electr. praemissam p. 12 ed. III* 3 ario- (o *ex corr.*) A*tb* areo- H *et ita Cic. alibi* ariopagitae V^c^B^c^ 5 retulit AVB 9 *supra* proxime *add.* vel maxime V² caelius A 9—26 *cf. Liv. 2, 36 ex quo Val. Max. 1, 7, 4* 11 excitata quae B excita itaque H 14 cuiquam B^p^ 15 quid A^p^B^p^| 18 iussum 𝔅1 visum AVB 19 exin AV^c^H -m V^p^B 24 domum B *Liv. Val. Max. om.* AV*tb* 26—p. 28, 4 *Plut. C. Gracch. 1, 7 cf. Val. Max. 1, 7, 6* 28 petenti *om.* V petere dubitanti *Halm tbm* non pet- *Klotz; sed v. Usener Fleck. Jb. 139, 1889, 392. Zoe I 17*

dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto quo ipse interisset esse pereundum. hoc ante quam tribunus plebi C. Gracchus factus esset et se audisse scribit Coelius et dixisse multis. quo somnio quid inveniri potest certius? 5

27 Quid, illa duo somnia, quae creberrume commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere: unum de Simonide, qui cum ignotum quendam proiectum mortuum vidisset eumque humavisset haberetque in animo navem conscendere, moneri visus est, 10 ne id faceret, ab eo quem sepultura adfecerat; si navigavisset, eum naufragio esse periturum; itaque Simonidem redisse, perisse ceteros qui tum navigassent.

57 Alterum ita traditum clarum admodum somnium: cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent et 15 Megaram venissent, alterum ad coponem devertisse, ad hospitem alterum. qui ut cenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare ut subveniret, quod sibi a copone interitus pararetur; eum primo perterritum 20 somnio surrexisse, dein cum se conlegisset idque visum pro nihilo habendum esse duxisset recubuisse; tum ei dormienti eundem illum visum esse rogare ut, quoniam sibi vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse pateretur; se interfectum in plaustrum 25 a copone esse coniectum et supra stercus iniectum;

3 plebis V^c 4 et illum dix. *tb* et dix. eum *m*; *sed v. Sen. clem. 2, 1, 1* 8—13 *cf. Val. Max. 1, 7 ext. 3 Thorm. 82 s.* 9 humanavisset B 11 affecerat V^c 13 redisse] credidisse V^p navigavissent B 14—p. 29, 6 *cf. Val. Max. 1, 7 ext. 10 StvFr. 2, 1204*
16 **ponem (cau *supra*) A^2 coponem V^1 vel caup- *add.* V^2 cauponem *ex* cop- B cop- *semper bt*, caup- *m Pe. v. p. 122, 25; eandem fere variationem in eadem narratione habent Valerii codd. opt.*
17.18 concubia *supra* cu *add.* vel nu V^2 19.20 sibi * pone (acau *supra*) [a?] A^2 sibi opone (ác *supra*) V^1 vel acaupone *add.* V^2 sibi apone (cau *supra*) B
22 dixisset B 26 acopone AV^1 vel cau *suprascr.* V^2 *acau pone B^2 [B^1]

petere ut mane ad portam adesset prius quam plaustrum ex oppido exiret. hoc vero eum somnio commotum mane bubulco praesto ad portam fuisse, quaesisse ex eo quid esset in plaustro; illum perterritum
5 fugisse, mortuum erutum esse, cauponem re patefacta poenas dedisse. quid hoc somnio dici potest divinius? 28 58
Sed quid aut plura aut vetera quaerimus: saepe tibi meum narravi, saepe ex te audivi tuum somnium: me, cum Asiae pro cos. praeessem, vidisse in quiete, cum
10 tu equo advectus ad quandam magni fluminis ripam provectus subito atque delapsus in flumen nusquam apparuisses, me contremuisse timore perterritum; tum te repente laetum extitisse eodemque equo adversam ascendisse ripam nosque inter nos esse conplexos.
15 facilis coniectura huius somnii mihique a peritis in Asia praedictum est fore eos eventus rerum qui acciderunt. Venio nunc ad tuum. audivi equidem ex te 59 ipso, sed mihi saepius noster Sallustius narravit, cum in illa fuga nobis gloriosa patriae calamitosa in villa
20 quadam campi Atinatis maneres magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem denique arte et graviter dormire te coepisse; itaque quamquam iter instaret tamen silentium fieri iussisse ⟨se⟩ neque esse passum te excitari; cum autem experrectus esses hora
25 secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse, cum in locis solis maestus errares, C. Marium cum fascibus laureatis quaerere ex te quid tristis esses,

---

1 plostrum B 4 plustro B^p 9 procos B^p procons B^c procis AV *unde* provinciis H *et multi* provintiae 𝔙1 10 aequo AB^p *ft.* V^p 12 contrivisse B^p preterritum V^p 15 mihcique V^2 16 rerum dictum est qui A quia V^pB^p 17—p. 30, 13 *cf. Val. Max. 1, 7, 5* 18 mihci V^c salustius V^cB te cum *Zoe. I 18 v. ad vers. 22 s.* 22 dormitare AVB dormire *Lamb. Th. l. L. s. v. 2027, 4* dormire te *m* coepisse te *Dav. v. ad vers. 18* coepisse 𝔙1 -ses AVB 23 te tamen AVB iussisse se *m omisso* te *ante* tamen 24 ora A 26 C 𝔙1 G AVB 27 tristis $A^cV^cB^c$ -es $A^pV^pB^p$

cumque tu te patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam et bono animo te iussisse esse lictorique proxumo tradidisse, ut te in monumentum suum deduceret, et dixisse in eo tibi salutem fore. tum et se exclamasse Sallustius narrat reditum tibi celerem et gloriosum paratum et te ipsum visum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est, ut audivisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissumum illud senatus consultum esse factum referente optumo et clarissimo viro consule idque frequentissimo theatro incredibili clamore et plausu comprobatum, dixisse te nihil illo Atinati somnio fieri posse divinius.

29 60 'At multa falsa.' immo obscura fortasse nobis. sed sint falsa quaedam; contra vera quid dicimus? quae quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo et vino perturbata et confusa cernimus. vide quid Socrates in Platonis politia loquatur. dicit enim 'cum dormientibus ea pars animi quae mentis et rationis sit particeps sopita langueat, illa autem in qua feritas quaedam sit atque agrestis inmanitas, cum sit inmoderato obstupefacta potu atque pastu, exsultare eam in somno inmoderateque iactari. itaque huic omnia visa obiciuntur a mente ac ratione vacua, ut aut cum matre corpus miscere videatur aut cum quovis alio vel homine vel deo saepe belua atque etiam trucidare aliquem et impie cruentari multaque facere inpure atque taetre cum temeritate et inpudentia. 61 at qui salubri et moderato cultu

---

1 te tu **AVB** tu te *Moser* 5 cum B^{1} [$\mathcal{A}^{1}$] Salustius $AV^{c}B$ 6 celerem *v. dom. 24, 64 epist. 6, 6, 2* 8 marii $AV^{c}B^{c}$ mari $V^{p}B^{p}$ 12 antinati V 15 dicemus B^{c} 16 plurevenirent $V^{p}B^{p}$ 18 polytia **AV** polytya *ex* -tica B 19 *Plato 9 p. 571 b* 21—22 agrestis ... atque *in mg. inf. add.* A^{1} 22 cum *delendum putat t, cf. Graeca* obstupefacta AVB^{c} extupofacta B^{p} *unde* extumefacta *tb* (πλησθέν *Plato*) tumefacta *Dav. ex Eliensi,* 𝔄 2 29 *pergit Plato 571 d* at quum *Rath propter* tum — tum *p. 31, 8. 11*

atque victu quieti se tradiderit ea parte animi quae
mentis et consilii est agitata et erecta saturataque
bonarum cogitationum epulis, eaque parte animi quae
voluptate alitur nec inopia enecta nec satietate afluenti
5 (quorum utrumque praestringere aciem mentis solet,
sive deest naturae quippiam sive abundat atque af-
fluit), illa etiam tertia parte animi, in qua irarum
existit ardor, sedata atque restincta, tum eveniet dua-
bus animi temerariis partibus compressis ut illa tertia
10 pars rationis et mentis eluceat et se vegetam ad som-
niandum acremque praebeat: tum ei visa quietis oc-
current tranquilla atque veracia.' haec verba ipsa Pla-
tonis expressi. Epicurum igitur audiemus potius? nam- 30
que Carneades concertationis studio modo [ait] hoc 62
15 modo illud: at ille, quod sentit; sentit autem nihil um-
quam elegans, nihil decorum. hunc ergo antepones
Platoni et Socrati? qui ut rationem non redderent,
auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent.
iubet igitur Plato sic ad somnum proficisci corporibus
20 adfectis, ut nihil sit quod errorem animis perturbatio-
nemque adferat. ex quo etiam Pythagoricis interdictum
putatur ne faba vescerentur, quod habet inflationem
magnam is cibus tranquillitati mentis quaerenti vera
contrariam. cum ergo est somno sevocatus animus 63
25 a societate et a contagione corporis, tum meminit
praeteritorum praesentia cernit futura providet; iacet
enim corpus dormientis ut mortui, viget autem et

---

2 agitata] excitata *Lamb. sed v. p. 120, 18* 4 afluenti AV^{p}B *cf. Th. l. L. s. v.* affl- *p. 1242, 21 ss.* affl- V^c 𝔅1 *bm* 6 habundat V^p *ft.* B^p affluit *Or.* eff- AVBH 9 temerariis *del. Dav. propter Graeca* 10 orationis V^p 14 ait *del. Pohl. cl. nat. 1, 47* 14. 15 modo hoc, modo illud ait; ille quod sensit '*Mdv. m et — nisi quod* ait *ante* hoc *posuit — t*' 15 nihcil V^c 18 vicerunt V^c 19—24 iubet ... contrariam *Gell. 4, 11, 3* 21 pytagoricis A pyth- V phit- B pythagoreis *Gell.* 22 fava A^{p}V^p quod] quae res *Gell.* 23 tranq. m. qu.] tranquillitatem mentis quaerentibus constat esse *Gell., qui om.* vera. *Sed nihil ad Cic.* quaerentis *Dav.*

vivit animus. quod multo magis faciet post mor-
tem, cum omnino corpore excesserit. itaque adpro-
pinquante morte multo est divinior. nam et id ipsum
vident qui sunt morbo gravi et mortifero adfecti,
instare mortem; itaque is occurrunt plerumque ima- 5
gines mortuorum tumque vel maxume laudi student
eosque qui secus quam decuit vixerunt peccatorum
64 suorum tum maxume paenitet. divinare autem mo-
rientes illo etiam exemplo confirmat Posidonius, quod
adfert, Rhodium quendam morientem sex aequales no- 10
minasse et dixisse qui primus eorum qui secundus
qui deinde deinceps moriturus esset. Sed tribus mo-
dis censet deorum adpulsu homines somniare, uno
quod provideat animus ipse per sese, quippe qui
deorum cognatione teneatur, altero quod plenus aer 15
sit inmortalium animorum, in quibus tamquam in-
signitae notae veritatis appareant, tertio quod ipsi
di cum dormientibus conloquantur. idque, ut modo
dixi, facilius evenit adpropinquante morte, ut animi
65 futura augurentur. ex quo et illud est Callani, de quo 20
ante dixi, et Homerici Hectoris, qui moriens propin-
31 quam Achilli mortem denuntiat. neque enim illud ver-
bum temere consuetudo adprobavisset, si ea res nulla
esset omnino:

'praesagibat animus frustra me ire, cum exirem 25
domo.'

sagire enim sentire acute est; ex quo sagae anus, quia
multa scire volunt, et sagaces dicti canes. is igitur
qui ante sagit quam oblata res est, dicitur praesagire
id est futura ante sentire. 30

---

3 est quam ante divinior H *sed idem error p. 52, 22* paulo obscurior AVB p. ante o. H et *del. Mar. sed v. Mdv. p. 787* 5 iis V^c 12 *ante* deinceps *add.* qui V^2 deinde *del.* 𝔙 1 b *sed cf. leg. 3, 4. 43* 19 eveniet B 21 ante *p. 23, 25* 25 praesagitabat B^p *Plaut. aul. 178:* mi animus ... quom exibam 27 *Paul. Fest. p. 255. 320* sagenus A^p sageanus $A^c V^p B^p$ *supra* e *scr.* ae V^c sagae anus B^c 29 sacit $V^p B^p$

Inest igitur in animis praesagatio extrinsecus in- 66
iecta atque inclusa divinitus. ea si exarsit acrius, furor
appellatur, cum a corpore animus abstractus divino
instinctu concitatur.

5 'Sed quid oculis rapere visa est derepente ardentibus?
ubi illa paulo ante sapiens virginali modestia?'
'Mater, optumatum multo mulier melior mulierum,
missa sum superstitiosis hariolationibus;
10 neque me Apollo fatis fandis dementem invitam ciet.
virgines vereor aequalis, patris mei meum factum pudet,
optumi viri; mea mater, tui me miseret, mei piget.
15 optumam progeniem Priamo peperisti extra me; hoc dolet.
men obesse, illos prodesse, me obstare, illos obsequi?'

o poema tenerum et moratum atque molle. Sed hoc
minus ad rem; illud quod volumus expressum est, 67
20 ut vaticinari furor vera soleat.

'adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio.
multos annos latuit; cives, ferte opem et restinguite.'

deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra
loquitur.

25 'iamque mari magno classis cita
texitur; exitium examen rapit;

---

1 praesagitio *tbm cf. p. 59, 7* 5—22 *Enn. trag. 54—64 (ex Alexandro)* 5 rapere AVB rab- *Muret tbm v. Va.* visa es *Lamb. tbm* 7 *Leo Pl. F.[2] 290, 1; Ax diss. Gött. 1917 p. 25* aut *in init. add. Lachm. 1, 186* ubi paulo ante sapiens illa *Aurato auctore Lamb.* virginali *i. e* -is -ale B[1] 8 optumatum *Snell p. 6* -a tu *contra metrum Va.* -a tum AVB melior* [um] *dein suprascr.* mulierum V[2] 10 neque *cum* invitam *coniungit Va.* namque Apollo *Ribb.* 12 vero AVB[c] vereor *ft.* B[p] *Ribb.* 15 peperisti *Mar.* repper- AVB 22 referte AV 25—p. 34, 2 *Enn. trag. 65—68*

adveniet, fera velivolantibus
navibus complebit manus litora.'

32
68 tragoedias loqui videor et fabulas. At ex te ipso non commenticiam rem sed factam eiusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachium, cum 5 praetorio imperio classi Rhodiae praeesset, cum primo hominem prudentem atque doctum, eumque dixisse remigem quendam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum madefactum iri minus XXX diebus Graeciam sanguine[m], rapinas Dyrrhachii et conscensionem in na- 10 ves cum fuga fugientibusque miserabilem respectum incendiorum fore, sed Rhodiorum classi propinquum reditum ac domum itionem dari; tum neque te ipsum non esse commotum Marcumque Varronem et M. Catonem qui tum ibi erant doctos homines vehementer 15 esse perterritos; paucis sane post diebus ex Pharsalia fuga venisse Labienum; qui cum interitum exercitus nuntiavisset, reliqua vaticinationis brevi esse confecta.

69 Nam et ex horreis direptum effusumque frumentum vias omnis angiportusque constraverat, et naves su- 20 bito perterriti metu conscendistis et noctu ad oppidum respicientes flagrantis onerarias, quas incenderant milites quia sequi noluerant, videbatis; postremo a Rhodia classe deserti verum vatem fuisse sensistis.

70 Exposui quam brevissime potui somnii et furoris 25 oracla, quae carere arte dixeram. quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse

---

1 adveniit et fera V^{2} [V^{1}] 2 complebit P -vit AVB 5 Dyrrachio AVB 6 cum primo ἅπαξ λέγ. *cf. Th. l. L. s. v. 1380, 50* -is *Lamb.* -e *Dav. m* 9 sanguine 𝔅1 -em AVB 10 dyrrachi AV^{p} -ii $V^{c}B^{c}$ (*et ft.* B^{p}) navis B 16 pharsilia V parsal- B 18 vaticinationibus V 19 et effusumque B^{1} eff- B^{2} *v. adn. ad l. 28* 20 omnes A^{c} *cf. Non. p. 190* navis B 20. 21 *post* subito *illata* eam partemq; sensum *ex p. 35, 3, sed deleta* B *cf. adn. ad p. 35, 5* 22 flagrantes A^{c} honerarias AV^{p} on- V^{c} honorarias B 25 somni B^{p} 28 animas B et extrinsecus B *v. l. 19*

tractos et haustos (ex quo intellegitur esse extra divinum animum humanus unde ducatur), humani autem animi eam partem, quae sensum quae motum quae adpetitum habeat, non esse ab actione corporis seiu-
5 gatam; quae autem pars animi rationis atque intellegentiae sit particeps, eam tum maxume vigere, cum plurimum absit a corpore. itaque expositis exemplis 71 verarum vaticinationum et somniorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo: 'si sine oculis non
10 potest extare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. item igitur si sine divinatione non potest [et] officium et munus divi-
15 nationis extare, potest autem quis cum divinationem habeat errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem semel aliquid esse ita divinatum ut nihil fortuito cecidisse videatur. sunt autem eius generis innumerabilia; esse igitur divi-
20 nationem confitendum est.'

33 72 Quae vero aut coniectura explicantur aut eventis animadversa ac notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non naturalia sed artificiosa dicuntur; in quo haruspices augures coniectoresque numerantur.
25 haec inprobantur a Peripateticis, a Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis et disciplina, quod [et] Etruscorum declarant et haruspicini et fulgurales et rituales libri, vestri etiam augurales, alia autem subito ex tempore coniectura explicantur,

---

5 animi eam partem quae ****** rationis [...sum *agnoscebam*] A animi eam partem quae sensum [*corr.* -uum] rationis V *in utroque turbatum propter vocem* animi *bis recurrentem; v. adn. ad p. 34, 20. 21* 6 **tum [*ft.* to] A tum *om.* V 9—20 *v. p. 110, 8—18* 9 si *in ras.* B *om.* AV 13 si *add. in mg.* B^c 14 et *prius del. Dav. et abest p. 110, 12* 15 cum quis *ibid. 13* 18 nihil ut *ibid. 16* 21 ventis BA^1V^1 24 aruspices V^c 25 *StvFr. 2, 1207* 27 et etruscorum AV^p et et rusticorum B 28 et trituales AV^pB^p et tonitruales *dett.* 𝔄1

ut apud Homerum Calchas qui ex passerum numero
belli Troiani annos auguratus est, et ut in Sullae
scriptum historia videmus, quod te inspectante factum
est, ut cum ille in agro Nolano inmolaret ante prae-
torium, ab infima ara subito anguis emergeret, cum 5
quidem C. Postumius haruspex oraret illum ut in ex-
peditionem exercitum educeret; id cum Sulla fecisset,
tum ante oppidum Nolam florentissuma Samnitium
73 castra cepit. Facta coniectura etiam in Dionysio est
paulo ante quam regnare coepit; qui cum per agrum 10
Leontinum iter faciens equum ipse demisisset in flu-
men, submersus equus voraginibus non extitit; quem
cum maxima contentione non potuisset extrahere, dis-
cessit, ut ait Philistus, aegre ferens; cum autem
aliquantum progressus esset, subito exaudivit hinni- 15
tum respexitque et equum alacrem laetus aspexit,
cuius in iuba examen apium consederat. quod osten-
34 tum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post die-
74 bus regnare coeperit. Quid, Lacedaemoniis paulo ante
Leuctricam calamitatem quae significatio facta est, 20
cum in Herculis fano arma sonuerunt Herculisque si-
mulacrum multo sudore manavit. at eodem tempore
Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis valvae
clausae repagulis subito se ipsae aperuerunt, armaque
quae fixa in parietibus fuerant ea sunt humi inventa. 25
cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio
res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic ad-
sidue canere coepisse ut nihil intermitterent; tum

---

1 Homerum *Il. 2, 299—330 v. p. 90, 22* *ad nominat.* Calchas *v. 17, 20* 2 insullae VB^{c} insulae B^{p} in sillae A in Sisen-nae *Ald. 1523* 4—9 *cf. Val. Max. 1, 6, 4* 6 C. 𝔅1 G. AVB 7 sylla AV scylla B 8 fortissima *(Val. Max.)* 9 collectura V^{p} conle- *ft.* B^{p} 11 demisisset 𝔄2 di- AVB 12 subversus B^{p} 14 filistus AVB^{p} filestus B^{c} 17 intubae $A^{1}V^{1}$ apium A^{p} 20 Leuctricam *Mar.* leut- AVB 24 arculis B ipse AV ipsae *ex* -a B 26 Lebadeam *Mar.* -iam *mg.* ℭ thebaldam AVB^{e} -an B^{p} *v. 2, 56* 27 gallinacios B^{c}

augures dixisse Boeotios Thebanorum esse victoriam, propterea quod avis illa victa silere soleret, canere si vicisset. eademque tempestate multis signis Lace- 75 daemoniis Leuctricae pugnae calamitas denuntiabatur.
5 namque et in Lysandri, qui Lacedaemoniorum clarissimus fuerat, statua, quae Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis et agrestibus, stellaeque aureae, quae Delphis erant a Lacedaemoniis positae post navalem illam victoriam Lysandri qua
10 Athenienses conciderunt, — qua in pugna quia Castor et Pollux cum Lacedaemoniorum classe visi esse dicebantur, eorum insignia deorum, stellae aureae quas dixi Delphis positae paulo ante Leuctricam pugnam deciderunt neque repertae sunt. maximum vero illud 76
15 portentum isdem Spartiatis fuit, quod cum oraclum ab Iove Dodonaeo petivissent de victoria sciscitantes legatique ⟨vas⟩ illud, in quo inerant sortes, collocavissent, simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat, et sortes ipsas et cetera quae erant ad sortem parata
20 disturbavit et aliud alio dissupavit. Tum ea quae praeposita erat oraclo sacerdos dixisse dicitur de salute Lacedaemoniis esse non de victoria cogitandum. Quid, bello Punico secundo nonne C. Flaminius cons. 35 77 iterum neglexit signa rerum futurarum magna cum
25 clade rei p.? qui exercitu lustrato cum Arretium versus castra movisset et contra Hannibalem legiones duceret, et ipse et equus eius ante signum Iovis Statoris sine causa repente concidit nec eam rem habuit religioni obiecto signo, ut peritis videbatur, ne com-
30 mitteret proelium. idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem proelii committendi differebat. tum

---

1 Boeotios *Ald.* boetio AVB 4 leutricae AVB 6 statue B[1] et Lysandri (*ita* 𝔅1) ... statuae *Lamb.; v. Norden Rh. M. 48, 549* delfis AVB 10 qua Castor V[p] quia C- V[c] 13 delfis B leutr- AVB 17 vas *add. ex Ernestii coni.* *tbm* 20 disputavit *ut vid.* B[p] dissip- V[1] 23—p. 38, 9 *cf. Liv. 22, 3, unde Val. Max. 1, 6, 6* 25 aretium B 27 aequus AB[p]

Flaminius ex eo quaesivit si ne postea quidem pulli
pascerentur quid faciendum censere[n]t. cum ille
quiescendum respondisset, Flaminius: 'praeclara vero
auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, sa-
turis nihil geretur'; itaque signa convelli et se sequi 5
iussit. quo tempore cum signifer primi hastati signum
non posset movere loco nec quicquam proficeretur
plures cum accederent, Flaminius re nuntiata suo more
neglexit. itaque tribus his horis concisus exercitus at-
78 que ipse interfectus est. magnum illud etiam, quod 10
addidit Coelius, eo tempore ipso cum hoc calamito-
sum proelium fieret tantos terrae motus in Liguribus
Gallia compluribusque insulis totaque in Italia factos
esse, ut multa oppida conruerint, multis locis labes
factae sint terraeque desiderint fluminaque in con- 15
trarias partes fluxerint atque in amnes mare influxerit.
36 Fiunt certae divinationum coniecturae a peritis.
Midae illi Phrygi cum puer esset dormienti formicae
in os tritici grana congesserunt. divitissumum fore
praedictum est; quod evenit. at Platoni cum in cunis 20
parvulo dormienti apes in labellis consedissent, re-
sponsum est singulari illum suavitate orationis fore.
79 ita futura eloquentia provisa in infante est. quid, amo-
res ac deliciae tuae Roscius num aut ipse aut pro
eo Lanuvium totum mentiebatur? qui cum esset in 25
cunabulis educareturque in Solonio, qui est campus
agri Lanuvini, noctu lumine apposito experrecta nu-

---

2 censerent AVB -et *Mar.* 3 respondissent A^p 5 nihcil V^c *v. p. 29, 15* 6 astati AVB^p 8 rem B^p renuntiata *in intercolumnio* d- V rem nuntiatam *Dav.* 9 his *om.* H*Mar.* iis *Iuntina sed v. Caes. Gall. 3, 17, 3* 11—16 *cf. Liv. 22, 5, 8* 12 proelium *om.* AV *(hic in discrimine versuum)* 14 laves $A^pV^pB^p$ lues A^c 15 desederint B *ex* -sid- V *v. p. 46, 24 et Th. l. L. s. v. 713, 24* 16 in amnes B innes A^pV^p annes A^c amnes V^c 17 certae 𝔙1 certe AVB 18—20 *cf. Val. Max. 1, 6 ext. 2* 19 divinitis sumum A^pV^pB divitiis summum A^c divinissumum V^c 20—23 *cf. Val. Max. 1, 6 ext. 3* 25 lanvium B^c[B^p] lanvinum V^c[V^p] 26 selonio AVB *cf. 92, 20*

trix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo aspectu exterrita clamorem sustulit. pater autem Roscii ad haruspices rettulit, qui responderunt nihil illo puero clarius nihil nobi-
5 lius fore. atque hanc speciem Pasiteles caelavit argento et noster expressit Archias versibus.

Quid igitur expectamus? an dum in foro nobiscum di inmortales, dum in viis versentur dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam
10 longe lateque diffundunt, quam tum terrae cavernis includunt tum hominum naturis implicant. nam terrae vis Pythiam Delphis incitabat, naturae Sibyllam. quid enim, non videmus, quam sint varia terrarum genera? ex quibus et mortifera quaedam pars est, ut et Amp-
15 sancti in Hirpinis et in Asia Plutonia quae vidimus, et sunt partes agrorum aliae pestilentes aliae salubres aliae quae acuta ingenia gignant aliae quae retusa; quae omnia fiunt et ex caeli varietate et ex disparili adspiratione terrarum. Fit etiam saepe specie quadam 80
20 saepe vocum gravitate et cantibus ut pellantur animi vehementius, saepe etiam cura et timore, qualis est illa

'flexanima tamquam lymphata aut Bacchi sacris
commota in tumulis Teucrum commemorans suum.'

25 atque etiam illa concitatio declarat vim in animis 37 esse divinam. negat enim sine furore Democritus quemquam poetam magnum esse posse, quod idem dicit Plato. quem si placet appellet furorem, dum

---

5 Pasiteles *Winckelmann coll. Plin. nat. 33, 156; 36, 39 s.* praxiteles A -lis V -theles B 12 phytiam A phi- V sibillam B[p]V 15 hyrpinis AV vidimus *Mar.* -emus AVB 17 retunsa V 23. 24 *Pacuv. trag. 422 s.* 23 flexanima *Varro ling. 7, 87* flexa anima AVB aut *ex Aurati coni. Lamb. 1* ut AVB bacchi B[p] baccha AB[c] bacha V 26 demochritus VB *Diels 68 (55) B 17 (2 p. 146) cf. de orat. 2, 194* 28 Plato *Ion 533e—34a apol. 22bc Phaedr. 245a leg. 682a 719c Meno 99cd*

modo is furor ita laudetur ut in Phaedro Platonis
laudatus est. quid, vestra oratio in causis, quid,
ipsa actio potest esse vehemens et gravis et copiosa,
nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in
te saepe vidi et, ut ad leviora veniamus, in Aesopo 5
familiari tuo tantum ardorem vultuum atque motuum,
ut eum vis quaedam abstraxisse a sensu mentis videretur.

81 Obiciuntur etiam saepe formae, quae reapse nullae
sunt, speciem autem offerunt. quod contigisse Brenno 10
dicitur eiusque Gallicis copiis, cum fano Apollinis Delphici
nefarium bellum intulisset. tum enim ferunt ex
oraclo ecfatam esse Pythiam:

'ego providebo rem istam et albae virgines.'

ex quo factum ut et viderentur virgines ferre arma 15
contra et nive Gallorum obrueretur exercitus.

38 Aristoteles quidem eos etiam qui valetudinis vitio
furerent et melancholici dicerentur censebat habere
aliquid in animis praesagiens atque divinum. ego
autem haut scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit 20
nec phreneticis; animi enim integri, non vitiosi est corporis
divinatio.

82 Quam quidem esse re vera hac Stoicorum ratione
concluditur: 'si sunt di neque ante declarant hominibus
quae futura sint, aut non diligunt homines, aut 25
quid eventurum sit ignorant, aut existumant nihil interesse
hominum scire quid sit futurum, aut non censent
esse suae maiestatis praesignificare hominibus

---

1 Phaedro *244a* 6 familiari *Char. gramm. I 130, 16* 9 quae reapse 𝔄2 quae reabse AV^pB -res ab se V^c 13 ecfatam A^p haecfatam A^cVB^c[B^p] 14 *Paroemiogr. Gr. 1, 403 Iust. 24, 8, 10* virginis A$V^1$$B^1$ 15 et *post* ut *om.* V ut *ante* et *add.* B^1 17 haristoteles B Aristoteles *probl. 954a 34ss.; 957a 32ss.; eth. Eud. 1248a 39—40; de div. per somn. 463b 15ss. Cic. Tusc. 1, 80* 21 freniticis AVB^1 -net- B^2 phr- 𝔄2 24—p. 41,13 *v. p. 107, 25—108, 12 StvFr. 2, 1192* 25 sunt B^p 27 homine *ex* -nes *deinde suprascrips.* -um B *v. p. 107, 28* quid *v. p. 107, 29* quod AVB

quae sunt futura, aut ea ne ipsi quidem di significare
possunt. at neque non diligunt nos: sunt enim bene-
fici generique hominum amici; neque ignorant ea quae
ab ipsis constituta et designata sunt; neque nostra
5 nihil interest scire ea quae eventura sint: erimus enim
cautiores si sciemus; neque hoc alienum ducunt ma-
iestate sua: nihil est enim beneficentia praestantius;
neque non possunt futura praenoscere. non igitur sunt 83
di nec significant futura. sunt autem di; significant
10 ergo. et non, si significant, nullas vias dant nobis ad
significationis scientiam: frustra enim significarent.
nec, si dant vias, non est divinatio. est igitur divi- 39
natio.' Hac ratione et Chrysippus et Diogenes et Anti- 84
pater utitur.

15 Quid est igitur cur dubitandum sit, quin sint ea
quae disputavi verissima, si ratio mecum facit si
eventa si populi si nationes si Graeci si barbari si
maiores etiam nostri si denique hoc semper ita puta-
tum est, si summi philosophi si poetae si sapientissimi
20 viri qui res publicas constituerunt qui urbes con-
diderunt. an dum bestiae loquantur expectamus, ho-
minum consentiente auctoritate contenti non sumus?
Nec vero quicquam aliud adfertur, cur ea quae dico 85
divinandi genera nulla sint, nisi quod difficile dictu
25 videtur quae cuiusque divinationis ratio quae causa
sit. 'quid enim habet haruspex cur pulmo incisus
etiam in bonis extis dirimat tempus et proferat diem;

---

1 sint H *v. p. 107, 30* 3 hominum neque *ex* homici neque *ut vid.* A *om.* amici 5 eventura] futura *p. 108, 4 cf. p. 109, 13* sint AVB sunt 𝔅1 *bm cf. ibidem* 6 neque enim hoc B^{p}H 7 beneficientia ABV^1 *v. p. 119, 9* 8. 9 di sunt n. s. nobis f. *p. 108, 8* 10 et non si 𝔄2 et si non AVB *sed in* B *coeperat scribere* et no dant vias *p. 108, 10* 11 significationum *ibidem* 12 non H 𝔅1 non non AVB 13 *StvFr. 3 Diog. 37, Ant. 40* 16 mecum] metum B^c 18. 19 si denique . . . putatum est *Hottingero auctore post* condiderunt *vers. 21 transposuit b* 22 contempti B

quid augur cur a dextra corvus a sinistra cornix faciat ratum; quid astrologus cur stella Iovis aut Veneris coniuncta cum luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni Martisve contraria'; cur autem deus dormientes nos moneat, vigilantes neglegat; quid deinde causae sit cur Cassandra furens futura prospiciat, 5
86 Priamus sapiens hoc idem facere non queat: cur fiat quidque, quaeris; recte omnino, sed non nunc id agitur: fiat necne fiat, id quaeritur. ut, si magnetem lapidem esse dicam qui ferrum ad se adliciat et trahat, 10 rationem cur id fiat adferre nequeam, fieri omnino neges. quod idem facis in divinatione, quam et cernimus ipsi et audimus et legimus et a patribus accepimus. Neque ante philosophiam patefactam, quae nuper inventa est, hac de re communis vita dubitavit, et 15 posteaquam philosophia processit, nemo aliter philo-
87 sophus sensit in quo modo esset auctoritas. dixi de Pythagora de Democrito de Socrate, excepi de antiquis praeter Xenophanem neminem, adiunxi veterem Academiam Peripateticos Stoicos; unus dissentit Epi- 20 curus. quid vero hoc turpius, quam quod idem nullam censet gratuitam esse virtutem?

40 Quis est autem quem non moveat clarissumis monumentis testata consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longe optumum, eum- 25 que ducem classium fuisse ad Ilium, auspiciorum

---

1 *Prob. Verg. buc. 9, 13* cur] quid B^p quorum *(Prob.) ex quor?* 1.2 faciat ratum] facit augurium *(Prob.)* 4 martisuae V^pB^p 6 est *tbm* '*Non recte* sit *abicitur, quia ne illa quidem* cur deus ... moneat ... neglegat *habent unde pendeant.' Pl.* 10 adliceat AV^p all- V^cB^c atl- B^p attrahat *multi edd. (contra clausulam) 'quod in eadem coniunctione verborum efficiunt in Lael. 14, 50.' Pl.* 11 orationem V^p at rat- V^c 17.18.19 dixi. excepi. adiunxi *non Quintus sed Marcus v. p. 3 § 5. 6. Similiter confunduntur personae ac. 1, 46* exposuisti *(Pl. p. 57, 10) fin. 5, 49* 19 xenofanem AVB^p -fon- B^c 24 testata *Gell. 15, 13, 7; Prisc. VIII 4, 16 p. 382* 25 Homerus *Il. 1, 68 ss.* eundemque *Hot.* 26 ad Ilium *Guliel.* adillum B^p at illum AVB^c

credo scientia non locorum. Amphilochus et Mopsus 88
Argivorum reges fuerunt sed iidem augures, iique
urbis in ora marituma Ciliciae Graecas condiderunt.
atque etiam ante hos Amphiaraus et Tiresias non hu-
5 miles et obscuri neque eorum similes, ut apud En-
nium est,

'qui sui quaestus causa fictas suscitant sententias',

sed clari et praestantes viri, qui avibus et signis ad-
moniti futura dicebant; quorum de altero etiam apud
10 inferos Homerus ait 'solum sapere, ceteros umbrarum
vagari modo'; Amphiaraum autem sic honoravit fama
Graeciae, deus ut haberetur atque ut ab eius solo in
quo est humatus oracla peterentur. quid, Asiae rex 89
Priamus nonne et Helenum filium et Cassandram fi-
15 liam divinantes habebat, alterum auguriis alteram
mentis incitatione et permotione divina. quo in genere
Marcios quosdam fratres nobili loco natos apud ma-
iores nostros fuisse scriptum videmus. quid, Polyidum
Corinthium nonne Homerus et aliis multa et filio ad
20 Troiam proficiscenti mortem praedixisse commemorat?
Omnino apud veteres qui rerum potiebantur iidem
auguria tenebant; ut enim sapere, sic divinare regale
ducebant. [ut] testis est nostra civitas, in qua et reges
augures et postea privati eodem sacerdotio praediti
25 rem p. religionum auctoritate rexerunt.

41 90 Eaque divinationum ratio ne in barbaris quidem
gentibus neglecta est, siquidem et in Gallia Druidae
sunt, e quibus ipse Divitiacum Haeduum hospitem
tuum laudatoremque cognovi, qui et naturae ratio-
30 nem, quam *φυσιολογίαν* Graeci appellant, notam esse

5 Ennius *scen. 394* 10 Homerus *Od. 10, 494 s. cf. Plat. Men. 100 a* 11—13 *cf. Val. Max. 8, 15 ext. 3* 18 Polyidum *Mar.* polybum AVB *v. Il. 13, 663 et 666* 23 ut *del. Hot.* ducebatur. testis *Aur.* 27 dryadae AV^{p} driadae *ex* -de B druidae sunt V^{c} *sed postea corr.* divi desunt 28 divitiacum B divic- AV

sibi profitebatur et partim auguriis partim coniectura quae essent futura dicebat, et in Persis augurantur et divinant magi, qui congregantur in fano commentandi causa atque inter se conloquendi, quod etiam
91 idem vos quondam facere Nonis solebatis; nec quis- 5
quam rex Persarum potest esse qui non ante magorum disciplinam scientiamque perceperit. Licet autem videre et genera quaedam et nationes huic scientiae deditas. Telmesus in Caria est, qua in urbe excellit haruspicum disciplina; itemque Elis in Pelo- 10
ponneso familias duas certas habet, Iami[n]darum unam, alteram Clutidarum, haruspicinae nobilitate praestantes. in Syria Chaldaei cognitione astrorum
92 sollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de caelo tacta scientissume animadvertit eademque inter- 15
pretatur quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. quocirca bene apud maiores nostros senatus tum cum florebat imperium decrevit ut de principum filiis x singulis Etruriae populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem ho- 20
minum a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quaestum. Phryges autem et Pisidae et Cilices et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant, quod idem factitatum in Umbria accepimus. 25

42
93 Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, qui a quibusque incolebantur, divinationum oportunitates esse ductae. etenim Aegyptii, ut Babylonii in camporum patentium aequoribus habitantes, cum ex terra

---

11 duas B[2][*B*[1]] die AV Iamidarum *Mar.* iam indarum AVB 12 Clutidarum *Lamb.* gl- AVB 13 cognatione V 14 antecellunt *cf. Diom. gramm. 1 p. 374, 19* 15 scientissime A[p] 17—20 *cf. Val. Max. 1, 1, 1* 19 fillis X *Dav.* decem principum filii *(Val. Max.)* filiis sex AVB nam filiis X *corruptum vid. in* filii sex *deinde male correctum in* filiis sex 22 friges AB fryges V 24 obtemperant *cum ras. ex* op- VB 28 etenim Aeg. et *Ald. tbm*; utenim AVB 29 ecoribus A[p] equor- A[c] aequior- V[p]

nihil emineret quod contemplationi caeli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt — Etrusci autem, quod religione inbuti studiosius et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se ma-
5 xume dediderunt, quodque propter aëris crassitudinem de caelo apud eos multa fiebant, et quod ob eandem causam multa invisitata partim e caelo alia ex terra oriebantur quaedam etiam ex hominum pecudumve conceptu et satu, ostentorum exercitatissimi inter-
10 pretes extiterunt. quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a maioribus posita declarant. quia enim ostendunt portendunt monstrant praedicunt, ostenta portenta monstra prodigia dicuntur. Arabes autem et Phryges et Cilices, quod pastu 94
15 pecudum maxume utuntur campos et montes hieme et aestate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt; eademque et Pisidiae causa fuit et huic nostrae Umbriae. tum Caria tota praecipueque Telmeses, quos ante dixi, quod agros uberrumos
20 maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi gignique possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

43 95 Quis vero non videt in optuma quaque re publica plurimum auspicia et reliqua divinandi genera va-
25 luisse? quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur praedictione divina? neque solum in pace sed in bello multo etiam magis, quo maius erat certamen et discrimen salutis. omitto nostros, qui nihil

---

1 contemplationi 𝔙1 -e AVB possit ABV[1] 4 cognitionis emaxima V[1]B[p] 7 invisitata A[p]B[p] inusi- VA[c]B[c]*t v. p. 124, 5; 'intellege lactis imbres vel lapidum, fluvios sanguine fluentes talia, ne quis eadem esse putet illa quae* de caelo *facta dicuntur' Pl. post* caelo *in mg. add.* apud eos V[c] 9 et satu os *om.* V; por *supra* tentorum *add.* V[c] 10 tu soles *nat. 2, 7* 13 prodicunt *t secundum Lamb. sed v. nat. 2, 7* 19 telmeses A -esses VB *v. p. 44, 9* 21 animadvertentis B[p] 28 et discrimen *om.* V

in bello sine extis agunt nihil sine auspiciis dum
habent auspicia: externa videamus. namque et Athe-
nienses omnibus semper publicis consiliis divinos quos-
dam sacerdotes, quos μάντεις vocant, adhibuerunt, et
Lacedaemonii regibus suis augurem adsessorem dede- 5
runt, itemque senibus (sic enim consilium publicum
appellant) augurem interesse voluerunt, iidemque de
rebus maioribus semper aut Delphis oraclum aut ab
96 Hammone aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem,
qui Lacedaemoniorum rem p. temperavit, leges suas 10
auctoritate Apollinis Delphici confirmavit; quas cum
vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus reli-
gione. atque etiam qui praeerant Lacedaemoniis non
contenti vigilantibus curis in Pasiphaae fano, quod
est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, 15
97 quia vera quietis oracla ducebant. Ad nostra iam
redeo. quotiens senatus decemviros ad libros ire ius-
sit; ⟨quantis in rebus quamque saepe responsis ha-
ruspicum paruit!⟩ Nam et cum duo visi soles essent et
cum tres lunae et cum faces, et cum sol nocte visus 20
esset, et cum e caelo fremitus auditus, et cum caelum
discessisse visum esset atque in eo animadversi globi,
delata etiam ad senatum labes agri Privernatis, cum
ad infinitam altitudinem terra desidisset Apuliaque
maximis terrae motibus conquassata esset — quibus 25

---

1. 2 dum habent auspicia **AV**B^{p} ∼ haberent ∼ **H** domi habent ∼ B^{c}, *quam scripturam secuti* auspicia *del. Hot. tb*, habent auspicia *del. Schütz m*, domi habent auspicia *del. Dav.* '*at primitivae scripturae veritas et clausulae illius* dum hab. ausp. *ratio elucet ex iis quae disseruntur 2, 76 s.*' *Pl.* 4 mantis **AVB** 8 aut a delfis B^{c} oraculum $A^{c}V^{c}$ 9 a *supr. add.* B^{c} 14 Pasiphaae 𝔄1 pasife **A** -phae **V** -phe **B** 15 excubabant **AVB** inc- *Man. quod sit* excubare *vigilantis et stationem tenentis sed cf. p. 54, 2* 17—19 quotiens ... paruit *v. ad p. 47, 13 notata* 19 soles sunt *m* 20. 21 visus est *m* 22 esset *Rath* est **AVB** 23 labe *ex Ernesti coni. tbm Pe.* 24 desedisset V^{c}*m cf. p. 38, 15* 25 *a* quibus *incipit sententia principalis velut nat. 2, 95 (cf. Pl.-Ax 1933 p. 193 s.)*

portentis magna populo Romano bella perniciosaeque
seditiones denuntiabantur, inque his omnibus responsa
haruspicum cum Sibyllae versibus congruebant. quid, 98
cum Cumis Apollo sudavit Capuae Victoria, quid,
5 ortus androgyni nonne fatale quoddam monstrum fuit,
quid, quod fluvius Atratus sanguine fluxit, quid, cum
saepe lapidum, sanguinis non numquam, terrae inter-
dum, quondam etiam lactis imber defluxit, quid, cum
in Capitolio ictus Centaurus e caelo est, in Aventino
10 portae et homines, Tusculi aedes Castoris et Pollucis
Romaeque Pietatis: nonne et haruspices ea respon-
derunt quae evenerunt, et in Sibyllae libris eaedem
repertae praedictiones sunt? [quotiens senatus decem-
viros ad libros ire iussit; quantis in rebus quamque
15 saepe responsis haruspicum paruit.] 44

Caeciliae Q. f. somnio modo Marsico bello tem- 99
plum est a senatu Iunoni Sospitae restitutum. quod
quidem somnium Sisenna cum disputavisset mirifice
ad verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab
20 Epicureo aliquo inductus, disputat somniis credi non
oportere. idem contra ostenta nihil disputat exponitque
initio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse et
sanguinem fluxisse et discessisse caelum et ex occulto
auditas esse voces, quae pericula belli nuntiarent, et
25 Lanuvii clipeos, quod haruspicibus tristissumum vi-
sum esset, a muribus esse derosos. quid quod in anna- 100
libus habemus Veienti bello, cum lacus Albanus prae-
ter modum crevisset, Veientem quendam ad nos ho-

---

6 quod **AVBH** cum *ex Herelli coni. tbm Pe. (ratus* quod *ex* quom *ortum)* sanguine *abl. v. p. 88, 13* 6.7 qui cum saepe B^p 8 effluxit **AVB** defl- 𝔄2 *Th. l. L. s. v. p. 362, 66* 13 *post* sunt *codd. repetunt illa* quotiens . . . iussit *(p. 46, 17 s.) adiectis his* quantis . . . paruit *quae supra (p. 46, 18 s.) omissa erant; illuc restituit Dav.* 16 caeciliaeque f. **AVB'** ciliciaeque f. B^c 17 iunioni A iunonis B sospite B^p hospite B^c 25 lanuvi B^p lanvii B^c lanuui *corr.* lanuini V 27 velecti A^p vegen-tem B^p 28 velectem A^p venientem B^p.

minem nobilem perfugisse, eumque dixisse ex fatis,
quae Veientes scripta haberent, Veios capi non posse,
dum lacus is redundaret, et si lacus emissus lapsu
et cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo
Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad mare per- 5
venire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo
illa mirabilis a maioribus Albanae aquae facta de-
ductio est. cum autem Veientes bello fessi legatos
ad senatum misissent, tum ex iis quidam dixisse di-
citur non omnia illum transfugam ausum esse senatui 10
dicere; in isdem enim fatis scriptum Veientes habere
fore ut brevi a Gallis Roma caperetur, quod quidem
sexennio post Veios captos factum esse videmus.

45 101 Saepe etiam et in proeliis Fauni auditi et in rebus
turbidis veridicae voces ex occulto missae esse dicun- 15
tur; cuius generis duo sint ex multis exempla, sed
maxuma: nam non multo ante urbem captam exau-
dita vox est a luco Vestae, qui a Palatii radice in
novam viam devexus est, ut muri et portae refice-
rentur; futurum esse, nisi provisum esset, ut Roma 20
caperetur. quod neglectum tum ⟨cum⟩ caveri poterat
post acceptam illam maximam cladem expiatum est;
ara enim Aio Loquenti quam saeptam videmus ex-
adversus eum locum consecrata est. atque etiam
scriptum a multis est, cum terrae motus factus esset, 25
ut sue plena procuratio fieret, vocem ab aede Iunonis
ex arce extitisse; quocirca Iunonem illam appellatam

---

2 veietes A^p veientis V vegentes B^p 7 admirabilis 𝔅 1 *b m*
8 veiectes A^p 11 hisdem AB *scribtum *in ras. fuit* i A
veiectes A^p vehientes V^p ve*ientes [*ft.* n] B 13 esse vide-
mus ‒ ◡ ◡ ‒ ◡; *fueritne* video *an* esse factum videmus?
15 viridicae $A^p V^1$ viridice *ex* -o B vindicae V^2 16 sint
Mdv. auctore t b m sumo *Usener Neue Jb. 139, 1889, 392* sunt
AVB 18 palati $V^1 B^1$ 21 neglectum cum caveri H negl.
caveri, *deinde* cum *supra add.* B n. tum caveri AV tum cum *m*
22 expiatum *Dav. cl. Liv. 5, 50* explicatum AVB *de corruptela
cf. p. 121, 1* 23 septam AB -tem V^1 26 suae VB

Monetam. haec igitur et a dis significata et a nostris
maioribus iudicata contemnimus?

Neque solum deorum voces Pythagorei observita- 102
verunt sed etiam hominum, quae vocant omina. quae
5 maiores nostri quia valere censebant idcirco omnibus
rebus agendis 'quod bonum, faustum, felix fortuna-
tumque esset' praefabantur, rebusque divinis, quae
publice fierent, ut 'faverent linguis' imperabatur inque
feriis imperandis ut 'litibus et iurgiis se abstinerent'.
10 itemque in lustranda colonia ab eo qui eam deduceret
et cum imperator exercitum, censor populum lustraret,
bonis nominibus qui hostias ducerent eligebantur.
quod idem in dilectu consules observant, ut primus
miles fiat bono nomine. quae quidem a te scis et 103
15 consule et imperatore summa cum religione esse ser-
vata. praerogativam etiam maiores omen iustorum
comitiorum esse voluerunt. Atque ego exempla omi- 46
num nota proferam. L. Paulus consul iterum, cum ei
bellum ut cum rege Perse gereret obtigisset, ut ea ipsa
20 die domum ad vesperum rediit, filiolam suam Ter-
tiam, quae tum erat admodum parva, osculans ani-
mum advertit tristiculam. 'quid est' inquit 'mea Tertia,
quid tristis es?' 'mi pater' inquit 'Persa perit.' tum
ille artius puellam conplexus 'Accipio' inquit 'mea
25 filia omen'. erat autem mortuus catellus eo nomine.
L. Flaccum flaminem Martialem ego audivi cum di- 104
ceret Caeciliam Metelli, cum vellet sororis suae fi-
liam in matrimonium conlocare, exisse in quoddam

---

2 *in intercolumnio* vel indicata V^2 11 imp. AVB erator *supra add.* A^2 13 dilectu *Lamb.* dilecto AVB 14 scio *Cobet Mnemos. 2, 1853, 419* 16 omen *Man. v. p. 99, 23 Cic. Mur. 38* omnes AVB 17 hominum AV^pB 18—25 *cf. Val. Max. 1, 5, 3* 19 obtisgisset A obtisgesset *ex* -it V^p obtigisset V^cB 21 animam B^1 vel animadvertit *suprascr.* V^2 23 periit V^2A^2 '*plenam formam posuerunt tbm, ego nolui contractam abicere v. Lachm. p. 209 Neue 3,447*' *Pl.* 24 accepio *ft.* A^1V^p accepiomen V^c accepio *corr.* accepi o B^p ac capio B^c 26—p. 50, 8 *cf. Val. Max. 1, 5, 4*

sacellum ominis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. cum virgo staret et Caecilia in sella sederet neque diu ulla vox extitisset, puellam defatigatam petisse a matertera, ut sibi concederet paulisper ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse: 5 'vero mea puella tibi concedo meas sedes.' quod omen res consecuta est; ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit cui Caecilia nupta fuerat. Haec posse contemni vel etiam rideri praeclare intellego, sed id ipsum est deos non putare, quae ab iis significantur 10 contemnere.

47 105 Quid de auguribus loquar? tuae partes sunt, tuum inquam auspiciorum patrocinium debet esse. tibi Ap. Claudius augur consuli nuntiavit addubitato salutis augurio bellum domesticum triste ac turbulentum fore; 15 quod paucis post mensibus exortum paucioribus a te est diebus oppressum. cui quidem auguri vehementer adsentior; solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurii sed divinandi tenuit disciplinam. quem inridebant collegae tui eumque tum Pi- 20 sidam tum Soranum augurem esse dicebant; quibus nulla videbatur in auguriis aut praesensio aut scientia veritatis futurae: sapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est; neque enim in pastoribus illis quibus Romulus prae- 25 fuit nec in ipso Romulo haec calliditas esse potuit ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent. sed difficultas laborque discendi disertam neglegentiam reddidit; malunt enim disserere nihil esse

---

1 hominis V^p B^p 6 ego vero *Thorm. p. 80 cl. Val. Max. sed v. rep. 1, 66; leg. 2, 46; Tusc. 2, 26* 13 Ap. *Man. cl. 2, 75* ·p· AVB 14 Salutis *tbm sed v. Wiss. p. 133, 5* 22 praesensio *ex* -tio B aut /· praesensia (-io *corr.* V^c) veritatis *in mg.* /· auspiciis, *om.* aut scientia V *cf. p. 1, 4 s.* 23 agebant A V^1 B^1 sapienter, aiebant, *Pe. p. 289 b, 600 b* 26 esse *om.* V 28 desertam A^c 29 malint H

in auspiciis quam quid sit ediscere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Mario est, ut utar potissumum auctore te: 106

'hic Iovis altisoni subito pinnata satelles
5 arboris e trunco serpentis saucia morsu
subrigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
semanimum et varia graviter cervice micantem.
quem se intorquentem lanians rostroque cruentans
iam satiata animos, iam duros ulta dolores
10 abiecit ecflantem et laceratum adfligit in unda
seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.
hanc ubi praepetibus pinnis lapsuque volantem
conspexit Marius divini numinis augur
faustaque signa suae laudis reditusque notavit,
15 partibus intonuit caeli pater ipse sinistris.
sic aquilae clarum firmavit Iuppiter omen.'

48 107 atque ille Romuli auguratus pastoralis non urbanus fuit nec fictus ad opiniones inperitorum sed a certis acceptus et posteris traditus. itaque Romulus augur,
20 ut apud Ennium est, cum fratre item augure

'curantes magna cum cura tum cupientes
regni dant operam simul auspicio augurioque.'

in monte
'Remus auspicio se devovet atque secundam
25 solus avem servat. at Romulus pulcher in alto

---

4 ss. *schol. Verg. Veron. Aen. 5, 255 (p. 434 H.) ad imitationem Homericam (Il. 12, 200 ss.) cf. Pe.* 6 subrigit *Peerlkamp ad Aen. XI 751 p. 371, Lachm. 1, 360 p. 35 cl. Val. Fl. 1, 157* subigit VBH subiit A 7 semianimum $A^c V^c$ 10 abicit $V^c B^c$ 𝔅1 *sed v. Lachm. 2, 951; ALL. 4, 560* efflantem *prior* f *in ras.* (c *aut* t) V undam *vel* -as *Lamb. (1565 p. 506 ad p. 481) v. Liv. 24, 34, 11* 12 pennis $B V^c$ 16 homen B^p 20 Ennium *ann. 77—96 Va. quem vide* cumcum $A B^c$ 21 cura concupientes 𝔄2*tb* 23 in monte* [fs] B i. m. *attribuit Ciceroni Va. Ges. ph. Schr. 2, 390 ss.* 24 hinc Remus ℭ 25 avem Bc autem $A V B^p$

quaerit Aventino, servat genus altivolantum.
certabant urbem Romam Remoramne vocarent.
omnibus cura viris, uter esset induperator.
exspectant, veluti consul cum mittere signum
volt, omnes avidi spectant ad carceris oras, 5
108 quam mox emittat pictis e faucibus currus,
sic expectabat populus atque ore timebat
rebus, utri magni victoria sit data regni.
interea sol albus recessit in infera noctis.
exin candida se radiis dedit icta foras lux, 10
et simul ex alto longe pulcherruma praepes
laeva volavit avis. [et] simul aureus exoritur sol,
cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta
avium, praepetibus sese pulchrisque locis dant.
conspicit inde sibi data Romulus esse priora, 15
auspicio regni stabilita scamna solumque.'

49 109 Sed ut unde huc digressa est eodem redeat oratio: si nihil queam disputare quam ob rem quicque fiat, et tantum modo fieri ea quae commemoravi doceam, parumne Epicuro Carneadive respondeam? Quid, 20 si etiam ratio exstat artificiosae praesensionis facilis, divinae autem paulo obscurior? quae enim extis quae fulgoribus quae portentis quae astris praesentiuntur, haec notata sunt observatione diuturna. adfert autem vetustas omnibus in rebus longinqua observatione in- 25 credibilem scientiam; quae potest esse etiam sine motu

---

1 altivolantum *Mar.* alte- AVB *v. Lucr. 5, 433* 2 Remoramne] remamne B[c] 3 *tota linea in ras.* V 4 exspectant veluti *h. e.* velut ex- *tum l. 6* currus: sic *tb*; exspectant veluti *et* currus, sic *m; v. Va. l. l. 397s.* 5 volt *suprascr. rec.* vel vult V vult B 6 quam mox *Ald.* quamox AVB 7 ora tenebat 𝔅1 ore timebat, Rebus utri *(h. e. utrius) cum Peerlkampio (ad Aen. 11 p. 341) m; v. Va. l. l. 398s.* 11 praepes, pe *in ras.*, s *red.; fueritne* praeceps B | 12 avis** [set] B avis et AV[p] 13 ter quatuor de caelo V[c] 14 praepetibus sese pulcris locis dant *Gell. 7, 6* 15 propriam AVB[p] *(v. idem mendum* B *nat. 2, 3)* prioram B[c] *def. Va. p. 408 adn.* 16 stabilitas canna V 17 unde *cf. § 85s.* 20ss. *StvFr. 2, 1208* 22 *v. adn. p. 32, 3*

atque inpulsu deorum, cum quid ex quoque eveniat
et quid quamque rem significet crebra animadversione
perspectum est. Altera divinatio est naturalis, ut 110
ante dixi; quae physica disputandi subtilitate referenda
5 est ad naturam deorum, a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos et libatos habemus; cumque omnia completa et referta sint aeterno
sensu et mente divina, necesse est contagione divinorum animorum animos humanos commoveri. sed vigi-
10 lantes animi vitae necessitatibus serviunt diiunguntque se a societate divina vinclis corporis inpediti.
rarum est quoddam genus eorum qui se a corpore 111
avocent et ad divinarum rerum cognitionem cura omni
studioque rapiantur: horum sunt auguria non divini
15 impetus sed rationis humanae; nam et natura futura
praesentiunt, ut aquarum eluviones et deflagrationem
futuram aliquando caeli atque terrarum; alii autem
in re p. exercitati, ut de Atheniensi Solone accepimus,
orientem tyrannidem multo ante prospiciunt; quos
20 prudentes possumus dicere id est providentes, divinos
nullo modo possumus, non plus quam Milesium Thalem, qui ut obiurgatores suos convinceret ostenderetque etiam philosophum si ei commodum esset pecuniam facere posse, omnem oleam ante quam florere
25 coepisset in agro Milesio coemisse dicitur: animad- 112
verterat fortasse quadam scientia olearum ubertatem
fore. et quidem idem primus defectionem solis, quae
Astyage regnante facta est, praedixisse fertur. multa 50
medici multa gubernatores agricolae etiam multa prae-
30 sentiunt, sed nullam eorum divinationem voco, ne illam quidem qua ab Anaximandro physico moniti La-

---

2 et *supra add.* B 4 suptilitate V^p 6 habemus *supra add.* B 7 sint *dett.* 𝔅1 sunt AVB 8 contagione *Dav. Thell. p. 136, 1* cognitione AVB cogna- *dett. Mar.* 9 vigilantium *Dav. sed v. p. 120, 6. 18* 16 praesentit V^2 eluviones *Turn. 5, 23* flusiones AVB flex- H 18 solon ne A^p solenne H 25 quoemisso V^1 27 *Diels 11 (1) A 5* 31 *ib. 12 (2) 5 a*

cedaemonii sunt ut urbem et tecta linquerent armati-
que in agro excubarent, quod terrae motus instaret,
tum cum et urbs tota corruit et monte Taygeto ex-
trema montis quasi puppis avulsa est. ne Pherecydes
quidem ille Pythagorae magister potius divinus habe- 5
bitur quam physicus, quod cum vidisset haustam
aquam de iugi puteo, terrae motus dixit instare.

113 Nec vero umquam animus hominis naturaliter di-
vinat nisi cum ita solutus est et vacuus ut ei plane
nihil sit cum corpore. quod aut vatibus contingit aut 10
dormientibus; itaque ea duo genera a Dicaearcho pro-
bantur et ut dixi a Cratippo nostro; si propterea quod
ea proficiscuntur a natura, sint summa sane, modo
ne sola; sin autem nihil esse in observatione putant,
multa tollunt quibus vitae ratio continetur. sed quon- 15
iam dant aliquid idque non parvum, vaticinationes
cum somniis, nihil est quod cum his magnopere pu-
gnemus, praesertim cum sint qui omnino nullam divi-
nationem probent.

114 Ergo et ii, quorum animi spretis corporibus evolant 20
atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati atque
incitati cernunt illa profecto quae vaticinantes pro-
nuntiant, multisque rebus inflammantur tales animi
qui corporibus non inhaerent, ut ii qui sono quodam
vocum et Phrygiis cantibus incitantur. multos nemora 25
silvaeque multos amnes aut maria commovent; quorum
furibunda mens videt ante multo quae sint futura.
quo de genere illa sunt:

'eheu videte,
iudicavit inclitum iudicium inter deas tris aliquis, 30

---

3 monte A^pB^p *cf. Th. l. L. s. v.* avellere *p. 1305, 47* in monte A^cB^c emonte V *b m* 4 avolsa B *Diels 7 (71) A 6* 6 exhaustam, ex *in ras.* B, *sed* haustum *v. p. 76, 23* 9 si is cum *ut vid.* B^p 10 sit quod cum B^p quod *ex* quo A 16 vatitiones A^p vatitin- B^p 17 somnis V^2 20 et *v. Mdv. p. 789* ii *dett. Lamb. 1* hi AVB 22 praenuntiant V^1 24 ii *Lamb. 1* hi AVB somno B^p 25 fry-glis A phriglis VB 27 sunt *dett.* 𝔅1 29—p. 55, 2 *Enn. trag. 69—71 (Alexander) Snell p. 7* 30 iudicabit *Haupt opp. 1, 209* in-

quo iudicio Lacedaemonia mulier, Furiarum una,
adveniet.'

eodem enim modo multa a vaticinantibus saepe praedicta sunt, neque solum verbis sed etiam

5 'versibus quos olim Fauni vatesque canebant.'

similiter Marcius et Publicius vates cecinisse dicuntur; quo de genere Apollinis operta prolata sunt. credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum quibus inflatae mentes oracla funderent. (115)

10 Atque haec quidem vatium ratio est, nec dissimilis sane somniorum. nam quae vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. viget enim animus in somnis liber ab sensibus omnique inpeditione curarum iacente et mortuo paene corpore. qui quia 15 vixit ab omni aeternitate versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia quae in natura rerum sunt videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est adfectus ut sopito corpore ipse vigilet. haec somniantis est divinatio. Hic magna quaedam exori- 20 tur neque ea naturalis sed artificiosa somniorum [Antiphontis] interpretatio eodemque modo et oraculorum et vaticinationum, sunt enim explanatores, ut grammatici poetarum. nam ut aurum et argentum aes ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem do- 25 cuisset quem ad modum ad eorum venas perveniretur, nec fruges terrae bacasve arborum cum utilitate ulla (51) (116)

---

tus V^p inter *add.* B^c 5 *Enn. ann. 214* 7 quo egenere AV quo de ... prolata sunt *post* funderent *(l. 9) I. F. Meyer (interpret. German. 1807 p. 95) Clark p. 361; sed v. Pe. et Thor. in appendice edit. p. 223* 8 hanelitus AV 10 quidem *supra add.* B vatum V² 13 liberque sensibus ab omni AVB *corr. t* liberque est s. ac omni *Dav.* 15 omnibus V 17 modicisque] mundique B^p 20 Antiphontis *Ald.* -onis AVB *Diels 87 B 79 del. bm Pe.* 21—23 interpretatio, eodemque ... vaticinationum sunt expl. (*om.* enim *et* ut ... poetarum) *t* sunt ... poetarum *Kaysero auctore del. bm;* ut gr. poetarum *valde suspecta v. p. 17, 28 s.*

generi humano dedisset, nisi earum cultus et condiciones tradidisset, materiave quid iuvaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus — sic cum omni utilitate quam di hominibus dederunt ars aliqua coniuncta est per quam illa utilitas percipi possit. item igitur somniis vaticinationibus oraclis, quod erant multa obscura multa ambigua, explanationes adhibitae sunt interpretum.

117 Quo modo autem aut vates aut somniantes ea videant quae nusquam etiam tunc sint magna quaestio est. sed explorata si sint ea quae ante quaeri debeant, sint haec quae quaerimus faciliora. continet enim totam hanc quaestionem ea ratio quae est de natura deorum, quae a te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud, quod hunc locum continet de quo agimus, esse deos et eorum providentia mundum administrari eosdemque consulere rebus humanis nec solum universis verum etiam singulis. haec si tenemus, quae mihi quidem non videntur posse convelli, profecto hominibus a dis futura significari necesse est. 52 118 Sed distinguendum videtur quonam modo. nam non placet Stoicis singulis iecorum fissis aut avium cantibus interesse deum: neque enim decorum est nec dis dignum nec fieri ullo pacto potest; sed ita a principio inchoatum esse mundum ut certis rebus certa signa praecurrerent, alia in extis alia in avibus alia in fulgoribus alia in ostentis alia in stellis alia in somniantium visis alia in furentium vocibus. ea quibus bene percepta sunt ii non saepe falluntur; male coniecta maleque interpretata falsa sunt non rerum vitio sed interpretum inscientia. hoc autem posito atque concesso, esse quandam vim divinam hominum vitam continentem,

---

2 quid] quicquam *Madvigio auctore m* 2. 3 confectiones **A B^{p} V^{1}** -is **B^{c}** consectionis **V^{2}** *v. nat. 2, 60, 151 (Pl. 1911)* 12 sunt **A^{c}** 22 ss. *StvFr. 2, 1209 s.* 31 interpretata *Gell. 15, 13, 7*

non difficile est quae fieri certe videmus ea qua ratione fiant suspicari. nam et ad hostiam deligendam potest dux esse vis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo, et tum ipsum cum immolare velis
5 extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid aut supersit; parvis enim momentis multa natura aut adfingit aut mutat aut detrahit. quod ne dubitare pos- 119 simus maximo est argumento quod paulo ante interitum Caesaris contigit. qui cum immolaret illo die
10 quo primum in sella aurea sedit et cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi cor non fuit. Num igitur censes ullum animal quod sanguinem habeat sine corde esse posse? qua † ille rei novitate perculsus cum Spurinna diceret timendum esse ne et
15 consilium et vita deficeret; earum enim rerum utramque a corde proficisci, **. postero die caput in iecore non fuit. quae quidem illi portendebantur a dis immortalibus, ut videret interitum non ut caveret. cum igitur eae partes in extis non reperiuntur sine quibus
20 victuma illa vivere nequisset, intellegendum est in ipso immolationis tempore eas partes quae absint 53 interisse. eademque efficit in avibus divina mens, ut 120 tum huc tum illuc volent alites, tum in hac tum in illa parte se occultent, tum a dextra tum a sinistra
25 parte canant oscines. Nam si animal omne ut vult ita utitur motu sui corporis prono obliquo supino, membraque quocumque vult flectit contorquet porrigit contrahit, eaque ante efficit paene quam cogitat, quanto id deo est facilius, cuius numini parent om-

---

2 diligendam AV[1]B[1] 9—17 *Plin. nat. 11, 186 Val. Max. 1, 6, 13 Suet. Iul. 77 App. b. c. 2, 116 (488) Plut. Caes. 63* 12 ullam V[1] illum H 13 qua] nequaquam *Müller Fleck. Jb. 1864, 615 v. Suet. l. l.* ille *del. putat Pohl.* 15 efficeret *suprascr.* vel de V[2] 16 *post* proficisci *lacunam stat. t, Pl. cl. Suet. talia fuisse putat in lac.* tamen se colligens dixit futura laetiora si vellet *(servato* ille *l. 13)* 18 ut videret interitum *om.* V 20 victima A[c] 22 interrisse AV[p]B[p] *StvFr. 2, 1213* 25 hoscines AB *ex* hos cres V[2] oscines H

121 nia. Idemque mittit et signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit, quale scriptum illud videmus: si luna paulo ante solis ortum defecisset in signo Leonis, fore ut armis Dareus et Persae ab Alexandro et Macedonibus [proelio] vincerentur Dareusque moreretur, et si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam et adulterium domi; et si mulier leonem peperisse visa esset, fore ut ab exteris gentibus vinceretur ea res publica in qua id contigisset. eiusdem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus, Croesi filium cum esset infans locutum; quo ostento regnum patris et domum funditus concidisse. caput arsisse Servio Tullio dormienti quae historia non prodidit? Ut igitur qui se tradidit quieti praeparato animo cum bonis cogitationibus tum rebus ad tranquillitatem adcommodatis, certa et vera cernit in somnis, sic castus animus purusque vigilantis et ad astrorum et ad avium reliquorumque signorum et ad extorum veritatem est paratior.

54 122 Hoc nimirum est illud quod de Socrate accepimus quodque ab ipso in libris Socraticorum saepe dicitur, esse divinum quiddam, quod δαιμόνιον appellat, cui semper ipse paruerit numquam impellenti, saepe revocanti. et Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem quaerimus, Xenophonti consulenti sequereturne [Epi]Cyrum, posteaquam exposuit quae ipsi videbantur, 'et nostrum quidem' inquit 'humanum est consilium, sed de rebus et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referundum', ad quem etiam Athenienses

---

3 paulo luna B defecisset *13. 2. 338 a. Chr. n.* 4 armis *del. Or.* Arbelis *coni. Foertsch* Darius A[c]B[c] *similiter l. 5* 5 proelio *del. Dav. Boll Philologus 69, 1910, 167ss.* 11 Herodotus *1, 85* 14 tradidit *m v. Cato 51 fin. 5, 15, 41 Mdv.* tradet ita AVB 15 tum rebus *om.* V 18. 19 et ad ext. reliquorumque sign. veritatem *Hot. b; traditum ordinem tuetur Usener Neue Jb. 139, 1889, 392 cl. p. 94, 8* 22 demonion AVB 25 Xenofonti AVB *v. exped. Cyri 3, 1, 5; memor. 1, 1, 6* 26 Cyrum *dett. mg.* 𝕮 epicurum AVB

publice de maioribus rebus semper rettulerunt. scrip- 123
tum est item, cum Critonis sui familiaris oculum alli-
gatum vidisset, quaesivisse quid esset; cum autem ille
respondisset in agro ambulanti ramulum adductum ut
5 remissus esset in oculum suum recidisse, tum So-
crates: 'non enim paruisti mihi revocanti, cum uterer
qua soleo praesagatione divina.' idem etiam Socrates,
cum apud Delium male pugnatum esset Lachete prae-
tore fugeretque cum ipso Lachete, ut ventum est in
10 trivium, eadem qua ceteri fugere noluit. quibus quae-
rentibus cur non eadem via pergeret deterreri se a deo
dixit; cum quidem ii qui alia via fugerant in hostium
equitatum inciderunt. Permulta conlecta sunt ab Anti-
patro quae mirabiliter a Socrate divinata sunt; quae
15 praetermittam; tibi enim nota sunt, mihi ad comme-
morandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi 124
magnificum ac paene divinum, quod cum impiis sen-
tentiis damnatus esset aequissimo animo se dixit mori;
neque enim domo egredienti neque illud suggestum,
20 in quo causam dixerat, ascendenti signum sibi ullum
quod consuesset a deo quasi mali alicuius inpendentis
datum.

Equidem sic arbitror, etiamsi multa fallant eos 55
qui aut arte aut coniectura divinare videantur, esse
25 tamen divinationem; homines autem ut in ceteris ar-
tibus sic in hac posse falli. potest accidere ut ali-
quod signum dubie datum pro certo sit acceptum,
potest aliquod latuisse aut ipsum aut quod esset illi
contrarium. Mihi autem ad hoc de quo disputo pro-
30 bandum satis est non modo plura sed etiam pauciora
divine praesensa et praedicta reperiri. Quin etiam hoc 125

---

1 retulerunt VB rett- A²[*A*¹] 7 praesagitione *Mar. tbm Pe. cf. p. 33, 1* 8 Delium *Mar.* duellium AVB 10 nolunt B^p 13 conlecta *Victorius var. lect. 10, 7* coniecta AVB 13 ss. *StvFr. 3 Ant. 38* 17 s. *v. Plat. apol. 40 a. b* 18 se *om.* V duxit V² 19 neque enim illud B neque *ante* illud *supra add.* A 24 qui *suprascr.* A²V² 30 etiam *ex* enim B

non dubitans dixerim, si unum aliquid ita sit praedictum praesensumque ut cum evenerit ita cadat ut praedictum sit neque in eo quicquam casu et fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem, idque esse omnibus confitendum. 5

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit, a deo, de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura vis omnis divinandi ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato ratio cogit fateri. fatum autem id appello quod Graeci *εἱμαρμένην* id est ordinem seriem- 10 que causarum, cum causae causa nexa rem ex se gignat. ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factum quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum cuius non causas id ipsum efficientes natura 15 126 contineat. Ex quo intellegitur, ut fatum sit non id quod superstitiose sed id quod physice dicitur, causa aeterna rerum, cur et ea quae praeterierunt facta sint et quae instant fiant et quae secuntur futura sint. Ita fit ut et observatione notari possit quae res quamque 20 causam plerumque consequatur, etiamsi non semper (nam id quidem adfirmare difficile est), easdemque causas veri simile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas aut in quiete videant.

56 127 Praeterea cum fato omnia fiant, id quod alio loco 25 ostendetur, si quis mortalis possit esse qui conligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallat. qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat quae futura sint. quod cum nemo facere nisi deus possit, relin- 30

1. 2 praedictum ... cadat ut *in mg. inf. add.* V 6 Posidonius *Aet. plac. 1, 28, 5 (dox. Gr. p. 324)* 9 ss. *StvFr. 2, 921* 10 himarmenen AVB 11 causae causa nexarum V[p] causa causam (*del.* nex-) V[c] 12 ex *om.* V[p] 19 secuntur B sequuntur, qu *e corr.* A sequ- V 20 et *om.* V *v. Mdv. p. 789* quamcumque V 21 plurumque V[1] 23 simile est *Man.* similes AVB 25 alio loco *non exsolvit Cicero promissum v. p. 71, 26* 25 ss. *StvFr. 2, 944*

quendum est homini ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura praesentiat. Non enim illa quae futura sunt subito exsistunt, sed est quasi rudentis explicatio sic traductio temporis nihil novi efficientis et primum quicque replicantis. quod et ii vident quibus naturalis divinatio data est, et ii quibus cursus rerum observando notatus est. qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum et notas cernunt; ad quas adhibita memoria et diligentia et monumentis superiorum efficitur ea divinatio quae artificiosa dicitur extorum fulgorum ostentorum signorumque caelestium. Non est igitur ut mirandum sit ea praesentiri a divinantibus quae nusquam sint; sunt enim omnia, sed tempore absunt. atque ut in seminibus vis inest earum rerum quae ex iis progignuntur, sic in causis conditae sunt res futurae, quas esse futuras aut concitata mens aut soluta somno cernit aut ratio aut coniectura praesentit. Atque ut ii, qui solis et lunae reliquorumque siderum ortus obitus motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit multo ante praedicunt, sic qui cursum rerum eventorumque consequentiam diuturnitate pertractata notaverunt aut semper aut, si id difficile est, plerumque, quodsi ne id quidem conceditur, non numquam certe quid futurum sit intellegunt. Atque haec quidem et quaedam eiusdem modi argumenta cur sit divinatio ducuntur a fato.

(128)

A natura autem alia quaedam ratio est, quae docet quanta sit animi vis seiuncta a corporis sensibus, quod maxime contingit aut dormientibus aut mente permotis. Ut enim deorum animi sine oculis sine auribus sine lingua sentiunt inter se quid quisque sentiat (ex quo fit ut homines etiam cum taciti op-

(57 | 129)

4 efficientes B[p] 8 cernant B[1] 13 nusquam *dett.* n- AVB 20 connorunt A 24 si ne id] sin id AV[p] 25 intelligant AV 27 ducuntur *ex* dic- AVB divinatio du *deficit* H

tent quid aut voveant non dubitent quin di illud exaudiant), sic animi hominum, cum aut somno soluti vacant corpore aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moventur, cernunt ea quae permixti cum cor-
130 pore animi videre non possunt. Atque hanc quidem 5
rationem naturae difficile est fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus, sed tamen id quoque rimatur quantum potest Posidonius. esse censet in natura signa quaedam rerum futurarum. etenim Ceos accepimus ortum Caniculae 10
diligenter quotannis solere servare coniecturamque capere, ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne an pestilens annus futurus sit: nam si obscurior ⟨et⟩ quasi caliginosa stella extiterit, pingue et concretum esse caelum ut eius aspiratio gravis et pestilens futura 15
sit; sin inlustris et perlucida stella apparuerit, significari caelum esse tenue purumque et propterea sa-
131 lubre. Democritus autem censet sapienter instituisse veteres ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta; quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis 20
tum pestilentiae signa percipi, non numquam etiam quae sit vel sterilitas agrorum vel fertilitas futura. Quae si a natura profecta observatio atque usus agnovit, multa adferre potuit dies quae animadvertendo notarentur, ut ille Pacuvianus qui in Chryse physicus 25
inducitur minime naturam rerum cognosse videatur:

'nam isti qui linguam avium intellegunt
plusque ex alieno iecore sapiunt quam ex suo,
magis audiendum quam auscultandum censeo.'

cur, quaeso, cum ipse paucis interpositis versibus di- 30
cas satis luculente:

---

1 voveant]voce A[p] 5 animi *del. tb sed v. Va. ad leg. p. 90, 27* 10 utenim AVB etenim *ex Man. coni. tbm Pe.* 11 quod annis B *ft.* V[1] 13 et *add. dett. Dav.* 14. 15 extiterit ... aspiratio *in mg. add.* B 18 *Diels 68 (55) A 138* 22 sterelitas AB[1] 24 diesque V[p] 25 crysi A[1] chrysi A[2]V crisy∗ B [*ft.* p] qui se *(Non. 246, 9)* 27—29 *Pacuv. trag. 83—85* 29 *Non. 246, 9 s.*

'quidquid est hoc, omnia animat format alit auget creat,
sepelit recipitque in sese omnia omniumque idemst pater,
5 indidemque eadem aeque oriuntur de integro atque eodem occidunt.'

quid est igitur cur, cum domus sit omnium una eaque communis cumque animi hominum semper fuerint futurique sint, cur ii quid ex quoque eveniat et quid
10 quamque rem significet perspicere non possint?

58 132 'Haec habui' inquit 'de divinatione quae dicerem. Nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos qui quaestus causa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere; non
15 habeo denique nauci Marsum augurem, non vicanos haruspices, non de circo astrologos, non Isiacos coniectores, non interpretes somniorum; non enim sunt hi aut scientia aut arte divini sed

'superstitiosi vates inpudentesque harioli
20 aut inertes aut insani aut quibus egestas imperat,
qui sibi semitam non sapiunt alteri monstrant viam;
quibus divitias pollicentur, ab iis drachumam ipsi petunt.
de his divitiis sibi deducant drachumam, reddant
25 cetera.'

atque haec quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse deos censet, 'sed eos non curare' opinatur 'quid

---

1—6 *Pacuv. trag. 91—93* 5 eadem aeque *Buecheleri suasu Ribbeck* eadem quae AV^cB^c -que V^pB^p atque] aeque *Scaliger* 7 cur *del. Dav., sed v. orat. 144 et quae adnotat Kroll* 10 possint *dett. Lamb.* possunt AVB 13 ne *dett.* nec AVB 14. 15 non habeo denique (dein *Dav.*) nauci *Mar.* non ab eodem sanci AV ~ sancti B^p ~ sanxi B^c 16 isiagos B^p vel ysaicos *suprascr.* V² 18 hii B 19—25 *Enn. trag. 319—323 Va.; 272—276 Ribb.* 22 iis *Lamb. 1* his AVB dracmam A dragmam VB^c drachman B^p 24 drachumam AV^pB^p dracmam V^c dragmam B^c 26 Ennius *cf. trag. 316s.; v. p. 109, 5s.*

agat humanum genus'. Ego autem, qui et curare arbitror et monere etiam ac multa praedicere, levitate vanitate malitia exclusa[m] divinationem probo.'

Quae cum dixisset Quintus, 'praeclare tu quidem' inquam paratus * * * 5

LIBER II

1 1 Quaerenti mihi multumque et diu cogitanti quanam re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere rei p., nulla maior occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus; quod conpluribus iam libris me arbitror consecutum. nam et cohortati sumus ut maxime potuimus ad philosophiae studium eo libro qui est inscriptus Hortensius, et quod genus philosophandi minime adrogans maximeque et constans et elegans arbitraremur quattuor Academicis libris ostendimus. 2 cumque fundamentum esset philosophiae positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut quid a quoque et quid contra quemque philosophum diceretur intellegi posset. totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationum res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus, quintus eum locum complexus est qui totam philosophiam maxime inlustrat, docet enim ad beate viven- 3 dum virtutem se ipsa esse contentam. quibus rebus editis tres libri perfecti sunt de natura deorum, in quibus omnis eius loci quaestio continetur. quae ut plane esset cumulateque perfecta, de divinatione ingressi sumus his libris scribere; quibus ut est in

---

3 exclusa *dett. mg.* ℭ -am AVB   18 perpugnatus *ut vid.* B^p
28 rebus *del. tb* libris *ci. Dav., sed* editis *idem quod* expositis *v. Brut. 20 cf. Zoe. 29; Pe.*

animo de fato si adiunxerimus, erit abunde satis factum toti huic quaestioni. atque his libris adnumerandi sunt sex de re p., quos tum scripsimus, cum gubernacula rei p. tenebamus, magnus locus philoso-
5 phiaeque proprius a Platone Aristotele Theophrasto totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. nam quid ego de Consolatione dicam? quae mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur; ceteris item multum illam profuturam puto. interiectus est etiam nuper
10 liber is quem ad nostrum Atticum de senectute misimus; in primisque quoniam philosophia vir bonus efficitur et fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cumque Aristoteles itemque Theo- 4 phrastus excellentes viri cum subtilitate tum copia
15 cum philosophia dicendi etiam praecepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem librorum numerum referendi videntur. ita tres erunt de oratore, quartus Brutus, quintus Orator.

Adhuc haec erant; ad reliqua alacri tendebamus 2
20 animo, sic parati ut nisi quae causa gravior obstitisset nullum philosophiae locum esse pateremur qui non Latinis litteris inlustratus pateret. quod enim munus rei p. adferre maius meliusve possumus quam si docemus atque erudimus iuventutem, his praeser-
25 tim moribus atque temporibus, quibus ita prolapsa est ut omnium opibus refrenanda ac coercenda sit. nec vero id effici posse confido, quod ne postulandum 5 quidem est, ut omnes adulescentes se ad haec studia convertant: pauci utinam, quorum tamen in re p. late
30 patere poterit industria. equidem ex iis etiam fructum capio laboris mei, qui iam aetate provecti in nostris libris adquiescunt, quorum studio legendi meum scri-

---

7 *post* quae *Pl. putat intercidisse* quoniam 14 tum suptilitate V (sub- V²) 26 ac] haece Vp hac Bp atque 𝔅1 *m cf. Cic. Lucull. 11, 34* ac conprendi *et adn. Pl.* 32 *Non. p. 265* citare incitare provocare M. Tullius de divinatione 'quorum studio ... in dies citant' (suscitant L *Nonii*) meum] non *(Non.)*

bendi studium vehementius in dies incitatur; quos
quidem plures quam rebar esse cognovi. magnificum
illud etiam Romanisque hominibus gloriosum, ut
6 Graecis de philosophia litteris non egeant; quod ad-
sequar profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem 5
explicandae philosophiae causam adtulit casus gravis
civitatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more
rem p. nec nihil agere poteram nec quid potius, quod
quidem me dignum esset, agerem reperiebam. dabunt
igitur mihi veniam mei cives vel gratiam potius habe- 10
bunt, quod cum esset in unius potestate res p. neque
ego me abdidi neque deserui nequc adflixi neque ita
gessi, quasi homini aut temporibus iratus neque porro
ita aut adulatus aut admiratus fortunam sum alte-
rius, ut me meae paeniteret. id enim ipsum a Platone 15
philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam
conversiones rerum publicarum, ut eae tum a prin-
cipibus tenerentur tum a populis aliquando a singulis.
7 quod cum accidisset nostrae rei p., tum pristinis or-
bati muneribus haec studia renovare coepimus ut et 20
animus molestiis hac potissimum re levaretur et prod-
essemus civibus nostris qua re cumque possemus.| in
libris enim sententiam dicebamus contionabamur, phi-
losophiam nobis pro rei p. procuratione substitutam
putabamus. Nunc quoniam de re p. consuli coepti 25
sumus, tribuenda est opera rei p., vel omnis potius
in ea cogitatio et cura ponenda, tantum huic studio
relinquendum quantum vacabit a publico officio et
munere. sed haec alias pluribus; nunc ad institutam
3 disputationem revertamur. 30

8 Nam cum de divinatione Quintus frater ea disseruisset
quae superiore libro scripta sunt satisque ambulatum
videretur, tum in bibliotheca quae in Lycio est adsedi-

5 hac B^p 9 agerem 𝔄2 agere AVB 14 adadmiratus AV^p suam AV^p 15 a Platone *rep. 545cd 546a* 32 *supra* libro *add.* vel loco V^2

mus. atque ego 'adcurate tu quidem' inquam 'Quinte
et Stoice Stoicorum sententiam defendisti, quodque me
maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, et
iis quidem claris et inlustribus. dicendum est mihi igi-
5 tur ad ea quae sunt a te dicta, sed ita, nihil ut adfirmem,
quaeram omnia dubitans plerumque et mihi ipse diffi-
dens. si enim aliquid certi haberem quod dicerem, ego
ipse divinarem, qui esse divinationem nego. etenim me 9
movet illud, quod in primis Carneades quaerere solebat,
10 quarumnam rerum divinatio esset: earumne, quae sensi-
bus perciperentur? at eas quidem cernimus audimus
gustamus olfacimus tangimus; num quid ergo in his
rebus est quod provisione aut permotione mentis magis
quam natura ipsa sentiamus, aut num nescio qui ille
15 divinus, si oculis captus sit ut Tiresias fuit, possit quae
alba sint quae nigra dicere aut, si surdus sit, varietates
vocum aut modos noscere? ad nullam igitur earum
rerum, quae sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. at-
qui ne in iis quidem rebus quae arte tractantur divina-
20 tione opus est. etenim ad aegros non vates aut hariolos
sed medicos solemus adducere, nec vero qui fidibus
aut tibiis uti volunt ab haruspicibus accipiunt earum
tractationem sed a musicis. eadem in litteris ratio est 10
reliquisque rebus quarum est disciplina: num censes
25 eos qui divinare dicuntur posse respondere sol maiorne
quam terra sit an tantus quantus videatur, lunaque suo
lumine an solis utatur, sol luna quem motum habeat,
quem quinque stellae, quae errare dicuntur: nec haec
qui divini habentur profitentur se esse dicturos nec
30 eorum quae in geometria describuntur quae vera quae
falsa sint; sunt enim ea mathematicorum non hariolorum.
de illis vero rebus, quae in philosophia versantur, num 4
quid est quod quisquam divinorum aut respondere

---

1 quintae A^pV^p 4 iis 𝔅1 his AVB 10 earum neque A^pB^p 15 possitque B^c 19 his B is A hiis V 26 sitantus A^pV^1 *ft.* sitam tantus B^p 27 asolis V^1 habeant B^c 30 *pr.* que *corr.* qui B

soleat aut consuli quid bonum sit quid malum quid
11 neutrum? sunt enim haec propria philosophorum. quid,
de officio num quis haruspicem consulit, quem ad mo-
dum sit cum parentibus cum fratribus cum amicis viven-
dum, quem ad modum utendum pecunia quem ad mo- 5
dum honore quem ad modum imperio? ad sapientes
haec non ad divinos referri solent. quid, quae a dialec-
ticis aut physicis tractantur, num quid eorum divinari
potest, unusne mundus sit an plures, quae sint initia
rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista 10
prudentia; quo modo autem mentientem, quem ψευ-
δόμενον vocant, dissolvas aut quem ad modum soriti
resistas – quem si necesse sit Latino verbo liceat acer-
valem appellare; sed nihil opus est; ut enim ipsa phi-
losophia et multa verba Graecorum sic sorites satis 15
Latino sermone tritus est — ergo haec quoque dialec-
tici dicent non divini. quid, cum quaeritur qui sit op-
timus rei p. status quae leges qui mores aut utiles aut
inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur an principes
12 statuent et delecti viri periti rerum civilium? Quodsi 20
nec earum rerum, quae subiectae sensibus sunt, ulla
divinatio est nec earum quae artibus continentur nec
earum quae in philosophia disseruntur nec earum quae in
re p. versantur, quarum rerum sit nihil prorsus intellego.
nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei materia 25
danda est in qua versari possit. sed nec omnium divinatio
est, ut ratio docuit, nec locus nec materia invenitur cui
5 divinationem praeficere possimus. vide igitur, ne nulla
sit divinatio. est quidam Graecus vulgaris in hanc sen-
tentiam versus: 30

1 solebat B^p 7 quidque B^p *item ft.* V^p 8 num quis deorum *ex* nun- V num quid deorum A^p quid *om.* quis *supra add.* B divinari *corr.* -re V 11 autem *Ald.* aut n̄ (non) V aut AB ut H pseudomenon AV seud- B 11. 12 sorites—istas, *in mg.* /·r *h. e.* require V soriti *ex* sorti B soritires istas A^p 11—16 *de anacolutho Mdv. p. 181* 15 sicisrites *ft.* B^p 19 ex *om.* V^p atruria B^p 20 dilecti B^1 28 igituran ulla *in mg.* vel nulla V^c [V^p] ne ulla B^p

'bene qui coniciet, vatem hunc perhibebo optumum.'
num igitur aut quae tempestas inpendeat vatis melius
coniciet quam gubernator aut morbi naturam acutius
quam medicus aut belli administrationem prudentius
5 quam inperator coniectura adsequetur?

Sed animadverti Quinte te caute et ab iis coniecturis 13
quae haberent artem atque prudentiam et ab iis rebus
quae sensibus aut artificiis perciperentur abducere di-
vinationem eamque ita definire, divinationem esse
10 earum rerum praedictionem et praesensionem quae
essent fortuitae. Primum eodem revolveris. nam et
medici et gubernatoris et imperatoris praesensio est
rerum fortuitarum. num igitur aut haruspex aut augur
aut vatis quis aut somnians melius coniecerit aut e
15 morbo evasurum aegrotum aut e periculo navem aut
ex insidiis exercitum quam medicus quam gubernator
quam imperator? atqui ne illa quidem divinantis esse 14
dicebas, ventos aut imbres inpendentes quibusdam
praesentire signis (in quo nostra quaedam Aratea me-
20 moriter a te pronuntiata sunt). etsi haec ipsa fortuita sunt;
plerumque enim, non semper eveniunt. quae est igitur
aut ubi versatur fortuitarum rerum praesensio, quam
divinationem vocas? quae enim praesentiri aut arte aut
ratione aut usu aut coniectura possunt, ea non divinis
25 tribuenda putas sed peritis. ita relinquitur ut ea fortuita
divinari possint, quae nulla nec arte nec sapientia provi-
deri possunt; ut si quis M. Marcellum illum qui ter consul
fuit multis annis ante dixisset naufragio esse periturum,
divinasset profecto; nulla enim arte alia id nec sapien-
30 tia scire potuisset. Talium ergo rerum, quae in fortuna
positae sunt, praesensio divinatio est.

---

1 *Eurip. trag. Gr. fr. 973 N.*[2] *cf. Cic. Att. 7, 13, 4* μάντις δ' ἄριστος   2 vates V[c]*m*   5 adsequaetur AB   6 is A his BV   coniectoris BV[1]   7 et is A[p] et ab his A[c]   his VB   9 difinire B diff- H   13 rerum praeditionem *cf. v. 10* A[p]   14 vates B*m*, *ex* -is V *(cf. v. 2)*   15. 16 aut insilvis A[p]   20 *in* fortuita sunt *deficit* V *(usque ad p. 83, 30)*   28 multos annos A[1]

6 15 Potestne igitur earum rerum, quae nihil habent rationis quare futurae sint, esse ulla praesensio? quid est enim aliud fors quid fortuna quid casus quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit sic evenit ut vel aliter cadere atque evenire potuerit? quo modo ergo id 5 quod temere fit caeco casu et volubilitate fortunae prae-
16 sentiri et praedici potest? Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator; et tamen ii ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur; ut agricola cum florem 10 oleae videt bacam quoque se visurum putat — non sine ratione ille quidem, sed non numquam tamen fallitur. quodsi falluntur ii qui nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt, quid existimandum est de coniectura eorum qui extis aut avibus aut ostentis aut 15 oraclis aut somniis futura praesentiunt? Nondum dico, quam haec signa nulla sint, fissum iecoris corvi cantus volatus aquilae stellae traiectio voces furentium sortes somnia; de quibus singulis dicam suo loco; nunc de
17 universis. Qui potest provideri quicquam futurum esse, 20 quod neque causam habet ullam neque notam cur futurum sit? solis defectiones itemque lunae praedicuntur in multos annos ab iis qui siderum motus numeris persequuntur; ea praedicunt enim quae naturae necessitas perfectura est. vident ex constantissimo motu lunae, 25 quando illa e regione solis facta incurrat in umbram terrae, quae est meta noctis, ut eam obscurari necesse sit, quandoque eadem luna subiecta atque opposita soli

---

1 earum igitur earum B^p 3 sors B 4. 5 ut vel non cadere atque evenire vel aliter cadere atque evenire *dett.* 𝔅1 *ex* V *correcto; erratum non intellecta vi particulae* vel *(sogar)* 9 hi AB 10. 11 floremore aevidit B^p 13 ii 𝔅1 hi AB 17. 18 fissum i. *2, 28—41. 50—53;* corvi cantus *2, 78;* volatus aquilae *2, 78s.;* stellae trai. *2, 60;* voces f. *110—118;* sortes *2, 85—88;* somnia *2, 119—147* 18 fortes A^p 23 his AB iis *Lamb. 1* syderum cursus & motus 𝔅1 *cf. p. 9, 13 et p. 18, 27* 24 persecuntur H *v. p. 71, 6* ea enim pr. *Mar.*

nostris oculis eius lumen obscuret, quo in signo quae-
que errantium stellarum quoque tempore futura sit, qui
exortus quoque die signi alicuius aut qui occasus fu-
[illegible]us sit. haec qui ante dicunt quam rationem sequantur
5 vides. Qui thesaurum inventum ⟨iri⟩ aut hereditatem 7
venturam dicunt, quid sequuntur, aut in qua rerum 18
natura inest id futurum? quod si haec eaque quae sunt
eiusdem generis, habent aliquam talem necessitatem,
quid est tandem quod casu fieri aut forte fortuna pute-
10 mus? nihil enim est tam contrarium rationi et constan-
tiae quam fortuna, ut mihi ne in deum quidem cadere
videatur ut sciat quid casu et fortuito futurum sit. si
enim scit, certe illud eveniet; sin certe eveniet, nulla
fortuna est; est autem fortuna; rerum igitur fortuitarum
15 nulla praesensio est. Aut si negas esse fortunam, et 19
omnia, quae fiunt quaeque futura sunt, ex omni aeter-
nitate definita dicis esse fataliter, muta definitionem
divinationis, quam dicebas praesensionem esse rerum
fortuitarum. si enim nihil fieri potest nihil accidere nihil
20 evenire nisi quod ab omni aeternitate certum fuerit esse
futurum rato tempore, quae potest esse fortuna? qua
sublata qui locus est divinationi, quae a te fortuitarum
rerum est dicta praesensio? quamquam dicebas omnia,
quae fierent futurave essent, fato contineri. anile sane et
25 plenum superstitionis fati nomen ipsum; sed tamen apud
Stoicos de isto fato multa dicuntur; de quo alias; nunc
quod necesse est. Si omnia fato, quid mihi divinatio 8
prodest? quod enim is qui divinat praedicit, id vero 20
futurum est; ut ne illud quidem sciam quale sit, quod
30 Deiotarum necessarium nostrum ex itinere aquila re-
vocavit; qui nisi revertisset, in eo conclavi ei cubandum
fuisset quod proxuma nocte corruit; ruina igitur oppres-

---

1 lumem obscurat, at *in ras.* A[2] 2 quidque tempora B[p] 3 signa B[1] 5 inventum iri *Lamb.* -turum AB 6 secun- tur H 12 et] aut B 18 dicebas *p. 5, 11* 20 ab homini B[p] 23 dicebas *p. 60, 16ss.* 24 aniles anem B[p] sane* A 26 de quo alias *scil. in libro, quem de fato scripturus erat cf. p. 65, 1*

sus esset. at id neque si fatum fuerat effugisset, nec si non fuerat in eum casum incidisset. quid ergo adiuvat divinatio, aut quid est quod me moneant aut sortes aut exta aut ulla praedictio? si enim fatum fuit classes populi R. bello Punico primo alteram naufragio alteram 5 a Poenis depressam interire, etiamsi tripudium solistumum pulli fecissent L. Iunio et P. Clodio cos., classes tamen interissent. sin cum auspiciis obtemperatum esset interiturae classes non fuerunt, non interierunt fato; vultis autem omnia fato; nulla igitur est divinatio. 10

21 Quodsi fatum fuit bello Punico secundo exercitum populi R. ad lacum Trasumennum interire, num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis iisque auspiciis quibus pugnare prohibebatur paruisset? 'Certe potuit.' Aut igitur non fato interiit exercitus — mutari enim fata 15 non possunt — aut si fato (quod certe vobis ita dicendum est), etiamsi obtemperasset auspiciis, idem eventurum fuisset. ubi est igitur ista divinatio Stoicorum; quae si fato omnia fiunt nihil nos admonere potest ut cautiores simus; quoquo enim modo nos gesserimus, 20 fiet tamen illud quod futurum est; sin autem id potest flecti, nullum est fatum; ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est, nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat.

9
22 Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis fu- 25 turarum rerum scientiam. quae enim vita fuisset Priamo, si ab adulescentia scisset quos eventus senectutis esset habiturus? Abeamus a fabulis, propiora videamus. clarissimorum hominum nostrae civitatis gravissimos exitus

---

2 me adiuvat *Herelius, sed v. nat. 3, 14* 7 classis B^{p}, *ft.* A^{1} 10 afato B 11 punico si fuit secundo A 12 trans sumen num A^{p} trassumen*** B 13 his ... hisque AB 14 certe potuit *del. edd.; sed sic interpretandum:* certe potuit: aut igitur — si id vitari potuit *vel* si potuit exercitus non interire — non fato interiit exercitus aut *e. q. s.* 17 obtemporasset B 20 quoquo H 𝔅 1 quoque AB 28 propiora *Mar.* propriora AB *cf. p. 21, 23*

in Consolatione collegimus. quid igitur, ut omittamus superiores, Marcone Crasso putas utile fuisse tum cum maxumis opibus fortunisque florebat scire sibi interfecto Publio filio exercituque deleto trans Euphratem cum
5 ignominia et dedecore esse pereundum? an Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus tribus triumphis maximarum rerum gloria laetaturum fuisse, si sciret se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem vero ea consecutura quae sine lacrimis
10 non possumus dicere? quid vero Caesarem putamus, si 23 divinasset fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeia ante ipsius Pompeii simulacrum tot centurionibus suis inspectantibus a nobilissumis civibus partim etiam a se omnibus rebus
15 ornatis trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum sed ne servorum quidem quisquam accederet, quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est quam scientia. nam illud quidem dici, praesertim a 24
20 Stoicis, nullo modo potest: 'non isset ad arma Pompeius, non transisset Crassus Euphratem, non suscepisset bellum civile Caesar.' non igitur fatalis exitus habuerunt; vultis autem evenire omnia fato; nihil ergo illis profuisset divinare. atque etiam omnem fructum vitae supe-
25 rioris perdidissent: quid enim posset iis esse laetum exitus suos cogitantibus? ita quoquo sese verterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum sollertia. si enim id quod eventurum est vel hoc vel illo modo potest evenire, fortuna valet plurimum; quae autem fortuita
30 sunt certa esse non possunt. sin autem certum est quid

---

2 superioris AVB -es H *cf. K. Holzw. Lat. Gramm. 1² p. 335* 4 eufratem ABp eufraten Bc 7 sciret] scisset *Lamb. 1, sed v. K. Stegm. 2, 406 Schmalz⁴ p. 584 Hofm. 774* 8 in solitudine *'i. e. solum, non in frequentia civium et in luce urbis, Hand ad Wopkensii lectt. Tull. p. 371 cf. Cic. Lael. 87' Pl.* 15 ordinatis B 16 nec B 21 eufratem AB 25 possit his AB posset iis H 𝔄 2 26 quoque A

quaque de re quoque tempore futurum sit, quid est
10 quod me adiuvent haruspices, ⟨qui⟩ cum res tristissimas
25 portendi dixerunt, addunt ad extremum omnia levius
casura rebus divinis procuratis? si enim nihil fit extra
fatum, nihil levari re divina potest. hoc sentit Homerus, 5
cum querentem Iovem inducit quod Sarpedonem filium
a morte contra fatum eripere non posset. hoc idem
significat Graecus ille in eam sententiam versus:

'quod fore paratum est, id summum exsuperat Iovem.'

totum omnino fatum etiam Atellanio versu iure mihi 10
esse inrisum videtur; sed in rebus tam severis non est
iocandi locus. Concludatur igitur ratio: si enim provideri
nihil potest futurum esse eorum quae casu fiunt, quia
esse certa non possunt, divinatio nulla est; sin autem
idcirco possunt provideri, quia certa sunt et fatalia, 15
rursus divinatio nulla est; eam enim tu fortuitarum rerum
esse dicebas.

26 Sed haec fuerit nobis tamquam levis armaturae prima
orationis excursio; nunc comminus agamus experiamurque,
si possimus cornua commovere disputationis tuae. 20

11 Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum
artificiosum alterum naturale; artificiosum constare partim
ex coniectura partim ex observatione diuturna;
naturale quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus
ex divinitate, unde omnes animos haustos aut acceptos 25
aut libatos haberemus. artificiosa divinationis illa fere
genera ponebas: extispicum eorumque qui ex fulgoribus
ostentisque praedicerent, tum augurum eorumque
qui signis aut ominibus uterentur, omneque genus

2 qui *add. b* 7 posset *quamquam antecedunt* querentem . . . inducit *v. Hofm. 703: Plaut. Aul. 550. Cic. S. Rosc. 92* 8 *'Graecus versus non extat'* 17 dicebas *p. 5, 11* 19 experiamurque] e. itaque 𝔅1 21 dicebas *p. 6, 1. 17, 12 cf. 34, 25ss. 35, 21ss. 52, 21s.* 25 aut acceptos *del. Rath b cf. p. 53, 6* aut decerptos *ex Tusc. 5, 38 M. Seyffert* 26 artificiosae H 27 fulguribus B[p] 28 hostisque A[p] hostentisque A[c] 29 hominibus A[p]B[p]

coniecturale in hoc fere genere ponebas. illud autem 27
naturale aut concitatione mentis edi et quasi fundi videbatur aut animo per somn[i]um sensibus et curis vacuo provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus
5 rebus, a deo a fato a natura. sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere: hoc ego philosophi non esse arbitror, testibus uti qui aut casu veri aut malitia falsi fictique esse possunt; argu-
10 mentis et rationibus oportet quare quidque ita sit docere, non eventis, iis praesertim quibus mihi liceat non credere.

12 28 Ut ordiar ab haruspicina, quam ego rei p. causa communisque religionis colendam censeo — sed soli sumus: licet verum exquirere sine invidia, mihi prae-
15 sertim de plerisque dubitanti. inspiciamus si placet exta primum. persuaderi igitur cuiquam potest ea, quae significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus observatione diuturna? quam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit, aut quo modo est
20 conlata inter ipsos: quae pars inimica, quae pars familiaris esset, quod fissum periculum quod commodum aliquod ostenderet? an haec inter se haruspices Etrusci Elii Aegyptii Poeni contulerunt? at id, praeterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest; alios
25 enim alio more videmus exta interpretari nec esse unam omnium disciplinam. Et certe si est in extis aliqua vis 29 quae declaret futura, necesse est eam aut cum rerum natura esse coniunctam aut conformari quodam modo numine deorum vique divina. cum rerum natura tanta

---

1 coniecturae A^p 3 somnum *dett.* 𝔅1 -ium AB 4 duxisti *p. 60, 7s.* 11 iis *Lamb. 1* his AB 18 quam diuturna *om.* A 19 observari potuit *scil.* observatio *velut nat. 2, 44* motus... ferretur, *ib. 2, 84* coniunctio continetur; *rep. 6, 18* motus incitari possunt 20 conlatum *Lamb. 1, sed* conlata *scil.* observatio. *Quare etiam in v. 22* haec *idem quod* observationes inimica *Dav.* -i AB 23 helii B ad AB^1 29 numine 𝔄2 nomine AB vique 𝔄2 utque A utquae *potius quam* viquae B^p atqui B^c naturata tamque B^p

tamque praeclara in omnes partes motusque diffusa
quid habere potest commune non dicam gallinaceum fel,
sunt enim qui vel argutissima haec exta esse dicant —
13 sed tauri opimi iecur aut cor aut pulmo quid habet
30 naturale, quod declarare possit quid futurum sit? De- 5
mocritus tamen non inscite — nugatur ut physicus, quo
genere nihil adrogantius:

'quod est ante pedes nemo spectat, caeli scrutantur
plagas' —

verum is tamen habitu extorum et colore declarari censet 10
haec dumtaxat: pabuli genus et earum rerum quas terra
procreet vel ubertatem vel tenuitatem; salubritatem
etiam aut pestilentiam extis significari putat. o mortalem
beatum, cui certo scio ludum numquam defuisse; hun-
cine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non 15
videret tum futurum id veri simile, si omnium pecudum
exta eodem tempore in eundem habitum se coloremque
converterent? sed si eadem hora aliae pecudis iecur
nitidum atque plenum est aliae horridum et exile,
quid est quod declarari possit habitu extorum et colore? 20
31 an hoc eiusdem modi est quale Pherecydeum illud
quod est a te dictum, qui cum aquam ex puteo vidisset
haustam terrae motum dixit futurum. parum, credo, in-
pudenter quod cum factus es[se]t motus dicere audent
quae vis id effecerit: etiamne futurum esse aquae iugis 25
colore praesentiunt? multa istius modi dicuntur in scholis,
32 sed credere omnia vide ne non sit necesse. verum sint
sane ista Democritea vera; quando ea nos extis exqui-
rimus, aut quando aliquid eius modi ab haruspice in-
spectis extis audivimus? ab aqua aut ab igni pericula 30
monent; tum hereditates tum damna denuntiant; fissum

---

4 pulmone A 5 quo B quo declarari 𝔄2 *Diels 68 (55) A 138* 8 *Enn. scen. 244 (ex Iphigenia)* 13 puto AH putato mortalem B^p putat o m- B^c 17 saeculoremquae B^p 18 pecudes AB[1] 19 est] habent *in ras.* A[2] 22 dictum *p. 54, 4* 24 est *Rath* esset AB

familiare et vitale tractant; caput iecoris ex omni parte
diligentissime considerant; si vero id non est inventum,
nihil putant accidere potuisse tristius. haec observari 14
certe non potuerunt, ut supra docui; sunt igitur artis 33
5 inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum.
cum rerum autem natura quam cognationem habent;
quae ut uno consensu iuncta sit et continens, quod video
placuisse physicis eisque maxume qui omne quod esset
unum esse dixerunt, quid habere mundus potest cum
10 thesauri inventione coniunctum? si enim extis pecuniae
mihi amplificatio ostenditur idque fit natura, primum
exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura
rerum continetur. nonne pudet physicos haec dicere?
ut enim iam sit aliqua in natura rerum contagio —
15 quam esse concedo; multa enim Stoici colligunt; nam
et musculorum iecuscula bruma dicuntur augeri, et puleium
aridum florescere brumali ipso die, et inflatas
rumpi vesiculas, et semina malorum quae in iis mediis
inclusa sint in contrarias partis se vertere, iam nervos
20 in fidibus aliis pulsis resonare alios, ostreisque et conchyliis
omnibus contingere, ut cum luna pariter crescant
pariterque decrescant, arboresque ut hiemali tempore
cum luna simul senescente, quia tum exsiccatae sint,
tempestive caedi putentur. quid de fretis aut de marinis 34
25 aestibus plura dicam, quorum accessus et recessus lunae
motu gubernantur. sescenta licet eiusdem modi proferri,
ut distantium rerum cognatio naturalis appareat —
demus hoc; nihil enim huic disputationi adversatur;

---

1 vitale] hostile *Hot. sed cf. Thulin Die etruskische Disziplin 2 (1906) p. 40* 5 ss. *StvFr. 2, 1211* 6 cognationem Bc cognit- ABp 9 cum] quam *vel potius* quom Bp 10 thensauri Ap 14 contagio] cognatio '*praeter* co *in ras. cuius in principio agnoscebam* n A' *Pl.* 17. 18 inflatas ... vesiculas] *et hic et in verbis* arboresque ut ... putentur *(l. 22—24) deflectit Cic. ab accurata oratione a voce* dicuntur *(l. 16) incipienti* 18 his B 19 partes Ac 23 senescente *Mdv.* (*om.* cum) *m v. Theophr. h. pl. 5, 1, 3 δεδυκυίας σελήνης Cato agr. 31, 2* luna decrescente *v. Pe. ad loc.* senescentes AB sint *in ras.* A

num etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit in iecore, lucrum ostenditur? qua ex coniunctione naturae et quasi concentu atque consensu, quam *συμπάθειαν* Graeci appellant, convenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo aut meus quaesticulus cum caelo terra 5
15 rerumque natura? Concedam hoc ipsum si vis, etsi magnam iacturam causae fecero, si ullam esse con-
35 venientiam naturae cum extis concessero; sed tamen eo concesso qui evenit ut is qui impetrire velit convenientem hostiam rebus suis immolet? hoc erat quod 10 ego non rebar posse dissolvi. at quam festive dissolvitur! pudet me non tui quidem, cuius etiam memoriam admiror, sed Chrysippi Antipatri Posidonii, qui idem istuc quidem dicunt quod est dictum a te, ad hostiam deligendam ducem esse vim quandam sentientem atque 15 divinam quae toto confusa mundo sit. Illud vero multo etiam melius, quod et a te usurpatum est et dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum fieri extorum
36 mutationem, ut aut absit aliquid aut supersit; deorum enim numini parere omnia. haec iam mihi crede ne 20 aniculae quidem existimant. an censes, eundem vitulum si alius delegerit, sine capite iecur inventurum; si alius, cum capite? haec decessio capitis aut accessio subitone fieri potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent? non perspicitis aleam quandam esse in hostiis 25 deligendis, praesertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissuma exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius, proxuma hostia litatur saepe pulcherrime.

---

3 contentu B^p sympathiam A symphathiam *ex* -asi- B 9 impetrire *Lamb. 1 p. 493* impertire AB *v. p. 14, 25* 12 ss. *StvFr. 2, 1209* 13 possidoni *ex* posi- A possidonii B qui idem] quidem A^1 quid est, st *in ras.* B 14 dictum *p. 57, 2* 15 diligendam AB^p 16 toto *Ald.* tota AB *v. p. 57, 3* 17 a te *ibidem* 20 ne] nec B^p 21 exsistimant B^p 22 inventum iri *Dav. b v. p. 71, 5* 26 deligendis 𝔙1 dil- AB 27 tristissuma *del. Hot. bm, sed v. p. 47, 25. 77, 3 Suet. Iul. 77* tristia et sine corde exta 28 dirius 𝔙1 durius AB

ubi igitur illae minae superiorum extorum? aut quae tam subito facta est deorum tanta placatio?

Sed adfers in tauri opimi extis immolante Caesare 16
cor non fuisse; id quia non potuerit accidere, ut sine
5 corde victuma illa viveret, iudicandum esse tum interisse cor cum immolaretur. qui fit, ut alterum intellegas, 37
sine corde non potuisse bovem vivere, alterum non videas, cor subito non potuisse nescio quo avolare? ego enim possum vel nescire quae vis sit cordis ad
10 vivendum, vel suspicari contractum aliquo morbo bovis exile et exiguum et vietum cor et dissimile cordis fuisse; tu vero quid habes quare putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an quod aspexerit vestitu purpureo excordem
15 Caesarem, ipse corde privatus est? urbem philosophiae mihi crede proditis dum castella defenditis; nam dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. caput est in iecore cor in extis; iam abscedet, simul ac molam et vinum insperseris; deus id
20 eripiet, vis aliqua conficiet aut exedet: non ergo omnium ortus atque obitus natura conficiet, et erit aliquid quod aut ex nihilo oriatur aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit umquam? haruspices dicunt. his igitur quam physicis credendum potius existumas? 17
25 quid, cum pluribus deis immolatur, qui tandem evenit 38
ut litetur aliis aliis non litetur? quae autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio saepe etiam inter proxumos, ut Apollinis exta bona sint Dianae non bona?
30 quid est tam perspicuum quam, cum fortuito hostiae

---

3 adfers *p. 57, 9ss.* 10 alico *ft.* B^p contactum *dett.* 𝔅1 12 qui A 14 aspexit 𝔅1 *m sed p. 92, 21* purporeo B^p porpureo A 16 difenditis AB def- PH 17 eam esse B^p 19 ac molam *superscr.* vel inmolem A² 20 excedet A 21 ortus] interitus AB ortus *m ex Davisii coni. qui voluit vel* ortus atque ob. *vel* interitus atque ortus 25 deis] *ft.* dehis B^p 30 quam confortuito A

adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? 'At enim id ipsum habet aliquid divini, quae cuique hostia obtingat, tamquam in sortibus quae cui ducatur.' Mox de sortibus; quamquam tu quidem non hostiarum causam confirmas sortium similitudine, 5
39 sed infirmas sortis conlatione hostiarum. an cum in Aequimelium misimus qui adferat agnum quem immolemus, is mihi agnus adfertur qui habet exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu sed duce deo servus deducitur? nam si casum in eo quoque dicis 10 esse quasi sortem quandam cum deorum voluntate coniunctam, doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse; non enim ignoras quam
40 ista derideant. Et quidem illi facilius facere possunt; deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus per- 15 lucidos et perflabilis et habitantis tamquam inter duos lucos sic inter duos mundos propter metum ruinarum, eosque habere putat eadem membra quae nos, nec usum ullum habere membrorum. ergo hic circumitione quadam deos tollens recte non dubitat divinationem 20 tollere. sed non, ut hic sibi constat, item Stoici. illius enim deus nihil habens nec sui nec alieni negotii non potest hominibus divinationem inpertire; vester autem deus potest non inpertire, ut nihilo minus mundum
41 regat et hominibus consulat. cur igitur vos induitis in 25 eas captiones quas numquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent 'si di sunt, est divinatio; sunt autem di; est ergo divinatio.' multo est probabilius 'non est autem divinatio; non sunt ergo di'.

---

1 exta ... cuique *in mg. add.* A 2 ad A^{p}B^{p} 5 causam *Christ bm cf. Th.l.L. s.v.* caussa *688, 43 ss.* casum AB*t* 6 sortes A^{c} 7 equimelium B mitimus A^{c} 10 servos B^{p} casum *tbm* casus∗in *ex* casu sin B casum *ex* casus A^{2} casus H 'casus *teneo, ut sit genetivus, tamquam dicat* si in eo quoque casu inest aliquid sortis *vel* si is quoque casus habet quiddam sortis simile' *Pl., mihi non persuasit* 12 tantum A^{p} 14 isti A^{p} 16 perflabiles A^{c} 19 illum AB^{p} 23 *et* 24 inpertiri B^{p} 25 inducitis A^{2}B^{c}H *v. Cic. Luc. 6, 18; 2. Verr. 2, 102* 26 ss. *StvFr. 2, 1193*

vide quam temere committant ut si nulla sit divinatio nulli sint di. divinatio enim perspicue tollitur, deos esse retinendum est.

18 42 Atque hac extispicum divinatione sublata omnis 5 haruspicina sublata est. ostenta enim secuntur et fulgura. Valet autem in fulguribus observatio diuturna, in ostentis ratio plerumque coniecturaque adhibetur. quid est igitur quod observatum sit in fulgure? caelum in sedecim partis diviserunt Etrusci. facile id quidem fuit, 10 quattuor quas nos habemus duplicare, post idem iterum facere, ut ex eo dicerent fulmen qua ex parte venisset. primum id quid interest? deinde quid significat? nonne perspicuum est ex prima admiratione hominum, quod tonitrua iactusque fulminum extimuissent, credidisse ea 15 efficere rerum omnium praepotentem Iovem? itaque in nostris commentariis scriptum habemus: 'Iove tonante fulgurante comitia populi habere nefas.' hoc fortasse 43 rei p. causa constitutum est; comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. itaque comitiorum 20 solum vitium est fulmen,. quod idem omnibus rebus optumum auspicium habemus si sinistrum fuit. sed de auspiciis alio loco, nunc de fulgoribus.

Quid igitur minus a physicis dici debet quam quic- 19 quam certi significari rebus incertis? non enim te puto 25 esse eum qui Iovi fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes; nam esset mirabile quo modo id Iuppiter 44 totiens iaceret cum unum haberet; nec vero fulminibus homines quid aut faciendum esset aut cavendum moneret. placet enim Stoicis eos anhelitus terrae, qui 30 frigidi sint, cum fluere coeperint ventos esse; cum autem se in nubem induerint eiusque tenuissimam quamque partem coeperint dividere atque disrumpere idque crebrius facere et vehementius, tum et fulgores et tonitrua

---

2 di] dei A 5 fulgora A 11 evenisset AB[c] 13 homines *Lamb. 1* 20 solorum *ci. t* 22 alio loco *p. 94, 1—99, 19 StvFr. 2, 699* 33 fulgora *Lamb. 1, sed v. p. 99, 11; Th. l. L. p. 1515, 51*

existere; si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id esse fulmen. quod igitur vi naturae nulla constantia nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quaerimus? scilicet si ista Iuppiter significaret, tam multa frustra fulmina 5
45 emitteret. quid enim proficit cum in medium mare fulmen iecit, quid cum in altissimos montis, quod plerumque fit, quid cum in desertas solitudines, quid cum in earum
20 gentium oras, in quibus haec ne observantur quidem? 'At inventum est caput in Tiberi.' Quasi ego artem aliquam 10 istorum esse negem, divinationem nego. caeli enim distributio quam ante dixi et certarum rerum notatio docet unde fulmen venerit quo concesserit; quid significet autem, nulla ratio docet. sed urges me meis versibus: 15

'nam pater altitonans stellanti nixus Olympo
ipse suos quondam tumulos ac templa petivit
et Capitolinis iniecit sedibus ignis.'

tum statua Nattae tum simulacra deorum Romulusque et Remus cum altrice belua vi fulminis icti conciderunt, 20 deque his rebus haruspicum extiterunt responsa veris-
46 suma. mirabile autem illud, quod eo ipso tempore quo fieret indicium coniurationis in senatu signum Iovis biennio post quam erat locatum in Capitolio conlocabatur. 'Tu igitur animum induces' sic enim mecum age- 25 bas 'causam istam et contra facta tua et contra scripta defendere?' Frater es; eo vereor. verum quid tibi hic tandem nocet? resne quae talis est an ego qui verum explicari volo? itaque nihil contra dico, a te rationem totius haruspicinae peto. Sed te mirificam in latebram 30 coniecisti; quod enim intellegeres fore ut premerere,

---

7 eiecit B^{p} 9. 10 at ... Tiberi *v. p. 8, 27 ss.* 13. 14 unde ... docet *in mg. add.* A 16—18 *p. 10, 14 ss.* 19 mattae A^{p} 20 vi A^{c}B ut A^{p}H 21 his 𝔅1 is AB verissumma A -sima B 25 agebas *p. 12, 4* 27 frater es] fateris *in ras.* B 28 resne quae 𝔅1 res neque AB 31 p̄mere-re AB^{p} p̄merem te B^{c}

cum ex te causas unius cuiusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti te cum res videres rationem causamque non quaerere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere. quasi ego aut fieri concederem aut
5 esset philosophi causam cur quidque fieret non quaerere! et eo quidem loco et Prognostica nostra pronun- 47
tiabas et genera herbarum, scammoniam aristolochiamque radicem, quarum causam ignorares vim et effectum videres. dissimile totum; nam et prognosticorum causas 21
10 persecuti sunt et Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius, et si causae non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsae observari animadvertique potuerunt. Nattae vero statua aut aera legum de caelo tacta quid habent observatum ac ve-
15 tustum? 'Pinarii Nattae nobiles; a nobilitate igitur periculum.' hoc tam callide Iuppiter excogitavit! 'Romulus lactens fulmine ictus; urbi igitur periculum ostenditur ei quam ille condidit.' quam scite per notas nos certiores facit Iuppiter! 'At eodem tempore signum Iovis
20 conlocabatur, quo coniuratio indicabatur.' et tu scilicet mavis numine deorum id factum quam casu arbitrari, et redemptor qui columnam illam de Cotta et de Torquato conduxerat faciendam non inertia aut inopia tardior fuit, sed a deis inmortalibus ad istam horam reser-
25 vatus est. non equidem plane despero ista esse vera, 48
sed nescio et discere a te volo. Nam cum mihi quaedam casu viderentur sic evenire, ut praedicta essent a divinantibus, dixisti multa de casu, ut Venerium iaci posse casu quattuor talis iactis, set quadringentis cen-
30 tum Venerios non posse casu consistere. primum nescio

2 multa verba *cf. div. 1, 12. 15 s. 23. 85 s. 109* tecum cum res B[c] 5 esse B[p] 7 scammoniae aristolochiaeque *ci. Lamb. 1 cf. p. 8, 16 s.* 10 *StvFr. 3 p. 265* 13. 14 aera legum] simulacra deorum *in ras. XII fere litt.* B *interpolatione e p. 10, 19 repetita* 15 pinari‿innattae A[1] pinn- B[p] 16 excogitavit *Markland ep. crit. p. 47 b m cf. Att. 9, 6, 7* cogitavit AVB 28 dixisti *p. 12, 9 ss.* 29 set *Pl.* sed *Dav.* et AB 30 *a* consistere *rursus incipit* V *(cf. p. 69, 20 et 94, 17)*

cur non possint, sed non pugno; abundas enim similibus. habes et respersionem pigmentorum et rostrum suis et alia permulta. idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci; quasi non potuerit id evenire casu et non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia 5 capita. illa enim ipsa efficiuntur detractione neque quicquam illuc adfertur a Praxitele; sed cum multa sunt detracta et ad liniamenta oris perventum est, tum

49 intellegas illud quod iam expolitum sit intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis 10 Chiorum extitisse. sed sit hoc fictum; quid, in nubibus numquam animadvertisti leonis formam aut hippocentauri? potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus imitari.

22 Sed quoniam de extis et de fulgoribus satis est dis- 15 putatum, ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. mulae partus prolatus est a te. res mirabilis propterea quia non saepe fit; sed si fieri non potuisset, facta non esset. atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam quod fieri non potuerit esse factum; sin po- 20 tuerit, non esse mirandum. causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit; eadem ignoratio si in rebus usitatis est, non miramur. nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat aut omnino quae natura partum animantis faciat, ignorat. sed quod crebro 25 videt, non miratur, etiamsi cur fiat nescit; quod ante non vidit, id si evenit ostentum esse censet. utrum igitur cum concepit mula an cum peperit, ostentum est?

50 conceptio contra naturam fortasse sed partus prope necessarius. 30

23 Sed quid plura? ortum videamus haruspicinae; sic facillume quid habeat auctoritatis iudicabimus. Tages

---

1 habundas AB *abundans V 2 habes *p. 12, 14* 3 dicis *p. 12, 19* 5—7 vel ... adfertur *in mg.* A 6 detractatione B 8 horis V^p 9 illud] aliud V 13 negabas *p. 12, 22 s.* 15 fulguribus B^pV^c 16 to* arospicina B^p toto arusp- B^c 17 prolatus *p. 18, 12* 32 habeat *dett. Mar.* habet AVB Tage A^pV^1

quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur
et sulcus altius esset impressus, extitisse repente et
eum adfatus esse qui arabat. is autem Tages, ut in libris
est Etruscorum, puerili specie dicitur visus sed senili
5 fuisse prudentia. eius adspectu cum obstipuisset bubul-
cus clamoremque maiorem cum admiratione edidisset,
concursum esse factum, totamque brevi tempore in eum
locum Etruriam convenisse; tum illum plura locutum
multis audientibus, qui omnia verba eius exceperint
10 litterisque mandarint; omnem autem orationem fuisse
eam qua haruspicinae disciplina contineretur; eam post-
ea crevisse rebus novis cognoscendis et ad eadem illa
principia referendis. haec accepimus ab ipsis haec scripta
conservant hunc fontem habent disciplinae. num ergo 51
15 opus est ad haec refellenda Carneade, num Epicuro?
estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse
deum dicam an hominem? si deum, cur se contra na-
turam in terram abdiderat, ut patefactus aratro lucem
aspiceret? quid, idem nonne poterat deus hominibus
20 disciplinam superiore e loco tradere? si autem homo
ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus
vivere? unde porro illa potuit, quae docebat alios, ipse
didicisse? sed ego insipientior quam illi ipsi qui ista
credunt, qui quidem contra eos tam diu disputem.
25 Vetus autem illud Catonis admodum scitum est, qui 24
mirari se aiebat, quod non rideret haruspex haruspicem
cum vidisset. quota enim quaeque res evenit praedicta 52
ab istis? aut si evenit quippiam, quid adferri potest cur
non casu id evenerit? Rex Prusias cum Hannibali apud

---

6 ededisset AB 11 eam quam qua A^p eam quam *ex* -que V eam qua *ex* -que B disciplina *in ras. ft. ex* -ae A quam haruspicinae disciplinae *et in mg.* vel qua -ae -a V 13 accepi B^1 *post* ipsis *add. supra* qui A 15 num] non A 17 dicam...si deum *in mg. add.* B 18 abdiderat *Lamb.m* -dit *Dav.b* -derit AVB*t quod Pl. tuetur 'puto* abdiderit *quoque pendet quodammodo a* dicam, *ut intellegatur fere* quid dicam cur se abdiderit?' 24 divi disputem V^p dui d- A^c [$\mathcal{A}^p$] 26 ridet VB^p 29—p. 86, 3 *cf. Val. Max. 3, 7 ext. 6*

eum exsulanti depugnari placeret, negabat se audere
quod exta prohiberent. 'ain tu' inquit 'carunculae vitu-
linae mavis quam imperatori veteri credere?' quid, ipse
Caesar cum a summo haruspice moneretur ne in Afri-
cam ante brumam tramitteret, nonne transmisit? quod 5
ni fecisset, uno in loco omnes adversariorum copiae
convenissent. quid ego haruspicum responsa comme-
morem (possum equidem innumerabilia), quae aut nul-
53 los habuerint exitus aut contrarios? hoc civili bello, di
immortales, quam multa luserunt; quae nobis in Grae- 10
ciam Roma responsa haruspicum missa sunt, quae
dicta Pompeio; etenim ille admodum extis et ostentis
movebatur. non lubet commemorare, nec vero necesse
est, tibi praesertim qui interfuisti; vides tamen omnia
fere contra ac dicta sint evenisse. sed haec hactenus; 15
nunc ad ostenta veniamus.

25 54 Multa me consule a me ipso scripta recitasti, multa
ante Marsicum bellum a Sisenna collecta attulisti, multa
ante Lacedaemoniorum malam pugnam in Leuctris a
Callisthene commemorata dixisti. de quibus dicam equi- 20
dem singulis quoad videbitur; sed dicendum etiam est
de universis. quae est enim ista a deis profecta signi-
ficatio et quasi denuntiatio calamitatum? quid autem
volunt ea di inmortales primum significantes quae sine
interpretibus non possimus intellegere, deinde ea quae 25
cavere nequeamus? at hoc ne homines quidem probi

---

1 exultanti B^p pugnari V^c 2 ain V^pB an V^c *in ras. paulo ampliore* A *cf. p. 127, 15* tu inquit] tu quid B^p 4 a Spurinna haruspice *ci. Dav.* 5 transmitteret V^2 *cf. Min. Fel. 26, 4* 6 omnis AB^p *supra* i *add.* vel e V^2 9. 10 di immortales *corr.* dii inm- A dii imm- V^cB 15 *ac A hac B^p ac tenus AV^1B^1 17—20 recitasti *p. 9, 8 ss.* attulisti *p. 47, 18* dixisti *p. 36, 19* 17—18 multa me consule *et* m. ante M. bellum *cf. Pl. Rh. M. 53, 85* multa ante Marsicum . . . attulisti *om.* V 19 in Leuctricis 𝔅1 *sed v. p. 36, 20; 37, 13* 24 ea *del. Lamb. 1 t, post* primum *pos. Lamb. 1581 in mg., b m. Satis dura collocatio verborum, sed v. p. 31, 19* sic . . . adfectis; *Att. 9, 11, 2* in hac aliquod miseria . . . opus (*sic* M) *Pl. ad nat. 2, 9, 35* 26 hec V^2

faciunt, ut amicis inpendentis calamitates praedicant
quas illi effugere nullo modo possint, ut medici quam-
quam intellegunt saepe tamen numquam aegris dicunt
illo morbo eos esse morituros; omnis enim praedictio
5 mali tum probatur, cum ad praedictionem cautio ad-
iungitur. quid igitur aut ostenta aut eorum interpretes 55
vel Lacedaemonios olim vel nuper nostros adiuverunt?
quae si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura
fuerunt? si enim, ut intellegeremus quid esset even-
10 turum, aperte declarari oportebat aut ne occulte quidem,
si ea sciri nolebant. Iam vero coniectura omnis in qua 26
nititur divinatio, ingeniis hominum in multas aut diver-
sas aut etiam contrarias partis saepe diducitur. ut enim
in causis iudicialibus alia coniectura est accusatoris alia
15 defensoris et tamen utriusque credibilis, sic in omnibus
iis rebus, quae coniectura investigari videntur, anceps
reperitur oratio.

Quas autem res tum natura tum casus adfert, — non
numquam etiam errorem creat similitudo — magna
20 stultitia est earum rerum deos facere effectores, causas
rerum non quaerere. tu vates Boeotios credis Lebadiae 56
vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu victoriam esse
Thebanorum, quia galli victi silere solerent, canere vic-
tores. hoc igitur per gallinas Iuppiter tantae civitati
25 signum dabat? an illae aves nisi cum vicerunt canere
non solent? at tum canebant nec vicerant. 'id enim est'
inquies 'ostentum'. magnum vero: quasi pisces non
galli cecinerint. quod autem est tempus quo illi non
cantent vel nocturnum vel diurnum? quodsi victores
30 alacritate et quasi laetitia ad canendum excitantur,

---

4 praedicatio A[p] 7 lacedemoniis V *supra* niis *add.* vel os V[2] 12 nittitur A 13 deducitur AVB 15 omnibus] hominibus B[p] 16 his B 17 ratio *Hott.tb;* or- *defendit Zoe. 1878, 25s.* 21 rerum *del. vir doctus in mg. Lambinianae 1581 cf. Ax ad Cic. nat. 2, 98* credis *p. 36, 26* Lebadiae *Mar.* thebaide AVB 25 vicerint B[c] 26 adtum *ex* adeum *dein* attum B atcum A 30 et *om.* A

potuit accidisse alia quoque laetitia qua ad cantum
57 moverentur. Democritus quidem optumis verbis causam
explicat, cur ante lucem galli canant; depulso enim de
pectore et in omne corpus diviso et mitificato cibo can-
tus edere quiete satiatos; qui quidem silentio noctis, 5
ut ait Ennius,

> 'favent faucibus russis
> cantu plausuque premunt alas'.

cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte
quid in mentem venit Callistheni dicere deos gallis si- 10
gnum dedisse cantandi, cum id vel natura vel casus
efficere potuisset?

27 58 Sanguine[m] pluisse senatui nuntiatum est, Atratum
etiam fluvium fluxisse sanguine[m], deorum sudasse
simulacra. num censes his nuntiis Thalen aut Anaxa- 15
goran aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec
enim sanguis nec sudor nisi e corpore. sed et decolo-
ratio quaedam ex aliqua contagione terrena maxume
potest sanguini similis esse, et umor adlapsus extrin-
secus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem videtur 20
imitari. atque haec in bello plura et maiora videntur
timentibus, eadem non tam animadvertuntur in pace;
accedit illud etiam, quod in metu et periculo cum cre-
59 duntur facilius tum finguntur inpunius. nos autem ita
leves atque inconsiderati sumus, ut si mures corroserint 25
aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum pute-
mus? ante vero Marsicum bellum quod clipeos Lanuvii,
ut a te dictum est, mures rosissent, maxumum id por-

---

2 *Diels 68 (55) A 158* 3 cantant AV 4 modificato V^2 5 silentio noctis *Ennio attribuit Skutsch Rh. M. 61, 1906, 610 item m* noctis *ex corr.* B *fuitne* actis? 7. 8 *Enn. sc. 219—221 v. Va. op. ac. 1, 409 ss., qui ante* cantu *add.* missis 8 cantus AV^pB^c cantu V^cB^p lausuque AV^p 13 sanguine 𝔅2 -nem AVB 14 sanguine *Mar.* -nem AVB *v. p. 47, 6 et Pacuv. praetext. 4, Hofm. 430* 17 decoleratio B^p 19 sanguinis B humor A^2 25 leve ē atque V^p *ft. item* A^p leves atque V^c leves** atque, s *add.* B inconsideratissimus V^1 -rantissimus V^2 28 dictum *p. 47, 26* ro-

tentum haruspices esse dixerunt: quasi vero quicquam intersit mures diem noctem aliquid rodentes scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur, quod Platonis politian nuper apud me mures corroserunt, de re p. de-
5 bui pertimescere, aut si Epicuri de voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore.

28 60 An vero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium ne sim longior una ratio est. Quicquid
10 enim oritur qualecumque est, causam habeat a natura necesse est, ut etiamsi praeter consuetudinem extiterit praeter naturam tamen non possit existere. causam igitur investigato in re nova atque admirabili si poteris; si nullam reperies, illud tamen exploratum habeto, nihil
15 fieri potuisse sine causa, eumque errorem quem tibi rei novitas attulerit naturae ratione depellito. ita te nec terrae fremitus nec caeli discessus nec lapideus aut sanguineus imber nec traiectio stellae nec faces visae terrebunt. quarum ⟨rerum⟩ omnium causas si a Chrysippo 61
20 quaeram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito naturalemque rationem omnium reddet; nihil enim fieri sine causa potest, nec quicquam fit quod fieri non potest, nec si id factum est quod potuit fieri portentum debet videri; nulla igitur portenta
25 sunt. nam si quod raro fit id portentum putandum est, sapientem esse portentum est; saepius enim mulam peperisse arbitror quam sapientem fuisse. illa igitur ratio concluditur: nec id quod non potuerit fieri factum umquam esse, nec quod potuerit id portentum esse;

---

sissent V[2] rosisent *ex* rossent A[c] possent A[p] V[1]B[p] nocte essent B[c] 1 esse] si A[p] se V[p] 2 rudentes A[p]B[p] rodentes est opus an cribra V[p] rodant quorum est opus an cribra V[c], *in mg.* vel tes *(cf. p. 88, 26)* V[2] 3 correserint A V[1] B P[1] -ros- P[2]V[2] 4 me mures] memores B[p] 5 corrosus V[2] 15 errorem] terrorem *Lamb. ex 'duobus libris veteribus' sed v. p. 84, 21* causarum... ignoratio in re nova 19 rerum *add. Giese* quorum *t b m* 20 quaerem V[1] quaererem V[2]

62 ita omnino nullum esse portentum. quod etiam coniector quidam et interpres portentorum non inscite respondisse dicitur ei, qui †cum ad eum rettulisset quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumiectus fuisset: 'tum esset' inquit 'ostentum, si anguem vectis circum- 5 plicavisset'. hoc ille responso satis aperte declaravit nihil habendum esse quod fieri posset ostentum.

29 'C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit duobus anguibus domi conprehensis haruspices a patre convocatos.' qui magis anguibus quam lacertis, quam mu- 10 ribus? quia sunt haec cotidiana, angues non item; quasi vero referat quod fieri potest quam id saepe fiat. ego tamen miror, si emissio feminae anguis mortem adferebat Ti. Graccho, emissio autem maris anguis erat mortifera Corneliae, cur alteram utram emiserit; nihil 15 enim scribit respondisse haruspices si neuter anguis emissus esset quid esset futurum. 'At mors insecuta Gracchum est.' causa quidem credo aliqua morbi gravioris non emissione serpentis; neque enim tanta est infelicitas haruspicum ut ne casu quidem umquam fiat 20

30 63 quod futurum illi esse dixerint. Nam illud mirarer si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum; de quoius coniectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, loquitur Agamemnon: 25

> 'ferte viri et duros animo tolerate labores,
> auguris ut nostri Calchantis fata queamus
> scire ratosne habeant an vanos pectoris orsus.

---

2 interpretes A[p]V[p] 3 cum *om. Dav.* qui quom *Pl. cf. Va. Ges. phil. Schr. 1, 574* qui* cum [q], cum *in ras.* A qui quam V[p] qui quoddam V[c] qui cum B retulisset B[c]AV 7 ostentum *omissum et in mg. post* esse *add.* portentum V *post* posset *suprascr.* ost- B 8 Gracchus *cf. p. 18, 14 ss.* 14 Ti. 𝔅1 tito AVB 15 alterutram A[c] 17 missus ABV[1] *cf. p. 18, 19. 22* Gracchi *ci. Dav.* 22 hapud B[p] 24 cuius A[2]V[2] apud Homerum *B 299 ss. loquitur Ulixes. similis Ciceronis error nat. 2, 9* (Hostilius) *ad quem locum conferas Pl. Vide p. 99, 9*

namque omnes memori portentum mente retentant,
qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,
quae Priamo cladem et Troiae pestemque ferebant,
5 nos circum latices gelidos fumantibus aris
aurigeris divom placantes numina tauris
sub platano umbrifera, fons unde eman[ab]at aquai,
vidimus inmani specie tortuque draconem
terribilem Iovis ut pulsu penetraret ab ara;
10 qui platani in ramo foliorum tegmine saeptos
corripuit pullos. quos cum consumeret octo,
nona super tremulo genetrix clangore volabat.
cui ferus inmani laniavit viscera morsu.
hunc, ubi tam teneros volucris matremque peremit, 64
15 qui luci ediderat genitor Saturnius idem
abdidit et duro formavit tegmine saxi.
nos autem timidi stantes mirabile monstrum
vidimus in mediis divom vorsarier aris.
tum Calchas haec est fidenti voce locutus:
20 "quidnam torpentes subito obstipuistis Achivi?
nobis haec portenta deum dedit ipse creator
tarda et sera [a]nimis sed fama ac laude perenni.
nam quot avis taetro mactatas dente videtis,
tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos;
25 quae decumo cadet et poena satiabit Achivos."
edidit haec Calchas, quae iam matura videtis.'

---

1 m. retentant *cf. p. 9, 10 s.* 2 liquerunt l. *cf. p. 10, 2* 4 cladem pestemque ferebant *cf. p. 10, 28* 3 Aulis *Mar.* aules AVB 4 ferebat B^{p} 5 gelides A 6 augeris A^{1} divum V^{c} u *in ras.* A divom V^{p} 7 platano] platone B^{p} emanat 𝔈*tbm* emanabat AVB aquai] aquarum V^{2} 8 inmanis A^{p} immanis B *de* tortu *Homerus nihil, sed cf. Cic. Tusc. 2, 22 ex Soph. Trach. 1100* 12 genetrix *supra secundam* e *add.* i V^{c} glangore A^{p}V^{1} 15 idem] quidem B^{p} 16 tegmina saxo V^{c} 17 timidis tantes A^{p}V^{p} 18 divum A^{c}V^{c} versarier** aris *cum ras., vid. fuisse* vorsariarieraris A vorsarieraris V versarier B 19 chalcas AVB calchas 𝔅1 *item l. 26* 21 aec B 22 nimis 𝔄1 animis AVB 23 quot V^{c} quod ABV^{p} 25 poenas A penis B 26 Calchas 𝔄1 cha-

65 quae tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius quam aut mensuum aut dierum? cur autem de passerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum, de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo quid simile habet 5 passer annis? nam de angue illo, qui Sullae apparuit immolanti, utrumque memini, et Sullam cum in expeditionem educturus esset immolavisse, et anguem ab ara extitisse, eoque die rem praeclare esse gestam non haruspicis consilio sed imperatoris. 10

31 66 Atque haec ostentorum genera mirabile nihil habent; quae cum facta sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione revocantur, ut illa tritici grana in os pueri Midae congesta aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedisse pueri, non tam mirabilia sint quam coniecta 15 belle; quae tamen vel ipsa falsa esse, vel ea quae praedicta sunt fortuito cecidisse potuerunt. de ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui, sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio praesertim ubi ad focum angues nundinari 20 solent. nam quod haruspices responderint nihil illo clarius nihil nobilius fore, miror deos immortales histrioni futuro 67 claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. atque etiam a te Flaminiana ostenta collecta sunt: quod ipse et equus eius repente conciderit: non sane mirabile hoc 25 quidem; quod evelli primi hastati signum non potuerit: timide fortasse signifer evellebat quod fidenter infixerat. nam Dionysi equus quid attulit admirationis quod emersit e flumine quodque habuit apes in iuba? sed quia

---

cas A^p chalcas A^cV chalchas B *cf. l. 19* 2 mensuum AVB^p -sium B^c -sum *tb* 6 sullae B^c[B^p] sillae, si *in ras. paulo ampliore* A^2 7 sillam, si *in ras. paulo ampliore,* ll *red.* A^2 cum in] qui in *ft. ex* qumin A in expeditione V 10 haruspices $A^1V^1B^1$ 13 hos B puerim AV^1 14 dixisti *p. 38, 20* 15 coniectabilia, a *red.,* bilia *in ras.* B 20 selonio, se *in ras.* A^2 *cf. p. 38, 26* 24 collecta *p. 37, 23 ss.* 25 eius *om.* B 26 astati V^1 28 dionisi A dy- VB aequus VB^p

brevi tempore regnare coepit, quod acciderat casu, vim habuit ostenti. 'At Lacedaemoniis in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemque dei Thebis valvae clausae subito se aperuerunt, eaque scuta, quae fuerant sublime
5 fixa, sunt humi inventa.' horum cum fieri nihil potuerit sine aliquo motu, quid est cur divinitus ea potius quam 32
casu facta esse dicamus? 'At in Lysandri statuae capite 68
Delphis extitit corona ex asperis herbis, et quidem subita.' itane, censes ante coronam herbae extitisse
10 quam conceptum esse semen? herbam autem asperam credo avium congestu non humano satu; iam quicquid in capite est id coronae simile videri potest. nam quod eodem tempore stellas aureas Castoris et Pollucis Delphis positas decidisse neque eas usquam repertas esse
15 dixisti, furum id magis factum quam deorum videtur. simiae vero Dodonaeae improbitatem historiis Graecis 69
mandatam esse demiror. quid minus mirum quam illam monstruosissumam bestiam urnam evertisse sortes dissupavisse; et negant historici Lacedaemoniis ullum
20 ostentum hoc tristius accidisse. nam illa praedicta Veientium, si lacus Albanus redundasset isque in mare fluxisset, Romam perituram, si repressus esset, Veios ** ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani non ad arcem urbemque retinendam. 'At paulo post
25 audita vox est monentis ut providerent ne a Gallis Roma caperetur'; ex eo Aio Loquenti aram in nova via consecratam. quid ergo, Aius iste Loquens, quom eum nemo norat, et aiebat et loquebatur et ex eo nomen invenit, posteaquam et sedem et aram et nomen invenit, om-
30 mutuit? quod idem dici de Moneta potest; a qua praeterquam de sue plena quid umquam moniti sumus?

---

2 ad ApBp 5 humani Vp cum *in ras. paulo maiore* A 6 aliquo *om.* Bp alico Vp 9 subito *Lamb. 2 in mg. b cf. p. 37, 7* 15 dixisti *p. 37, 8 ss.* 16 dodoneae AV *ex* ded- B *cf. p. 2, 11* historicis A 22 *lacunam agnovit Lamb.* 23 agris B 27 cum *in ras. ampliore* A 28 et ex eo V²*m* ex eo AV¹B ex quo *(h. e.* co*) Pl.*

33 Satis multa de ostentis; auspicia restant et sortes —
70 eae quae ducuntur, non illae quae vaticinatione funduntur, quae oracla verius dicimus; de quibus tum dicemus cum ad naturalem divinationem venerimus. restat etiam de Chaldaeis; sed primum auspicia videamus. 'Difficilis auguri locus ad contra dicendum.' Marso fortasse, sed Romano facillumus. non enim sumus ii nos augures qui avium reliquorumve signorum observatione futura dicamus. et tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condidit, habuisse opinionem esse in providendis rebus augurandi scientiam (errabat enim multis in rebus antiquitas), quam vel usu iam vel doctrina vel vetustate immutatam videmus; retinetur autem et ad opinionem vulgi et ad magnas utilitates rei publicae mos religio disciplina ius augurium collegi auctoritas.
71 nec vero non omni supplicio digni P. Clodius L. Iunius cos. qui contra auspicia navigaverunt; parendum enim religioni fuit nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. iure igitur alter populi iudicio damnatus est alter mortem sibi ipse conscivit. 'Flaminius non paruit auspiciis, itaque periit cum exercitu.' at anno post Paulus paruit; num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? etenim ut sint auspicia, quae nulla sunt, haec certe quibus utimur, sive tripudio sive de caelo, simu-
34 lacra sunt auspiciorum auspicia nullo modo. 'Q. Fabi, te mihi in auspicio esse volo'; respondet 'audivi'. hic apud maiores adhibebatur peritus, nunc quilubet. peritum autem esse necesse est eum, qui silentium quid sit intellegat; id enim silentium dicimus in auspiciis

---

2 illaequi A 5 Chaldaeis 𝔅1 caldeis AV^p ch- V^cB 6 auguri 𝔄2 -rii AVB 12 rebus et ant- V 14 volgi B^p 15 augurum 𝔅1 *t* collegii B^c*t* 16 Claudius *Mar. b m cf. nat. 2, 7 et Pl. ad l.* 17 consules A²V² quos V¹ cōs B *in* naviga *deficit* V *cf. p. 83,30 et 99,19* 21 '*his non recte intellectis Min. Fel. 26, 3* pullos edaces habuit et Paulus: tamen cum maiore reip. parte prostratus est: *cf. Liv. 22, 42, 8*' 25 Qu.] quae A que B 27 maiores nostros 𝔅1 *sed v. p. 49, 16 et off. 3, 44*

quod omni vitio caret. hoc intellegere perfecti auguris 72
est. illi autem qui in auspicium adhibe[n]tur cum ita imperavit is qui auspicatur 'dicito, ⟨si⟩ silentium esse videbitur', nec suspicit nec circumspicit; statim respondet
5 silentium esse videri. tum ille 'dicito, si pascentur'. 'Pascuntur.' quae aves, aut ubi? 'attulit' inquit 'in cavea pullos is qui ex eo ipso nominatur pullarius'. haec sunt igitur aves internuntiae Iovis; quae pascantur necne quid refert? nihil ad auspicia; sed quia cum pascuntur
10 necesse est aliquid ex ore cadere et terram pavire (terripavium primo post terripudium dictum est: hoc quidem iam tripudium dicitur) — cum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum nuntiatur. 35
ergo hoc auspicium divini quicquam habere potest, 73
15 quod tam sit coactum et expressum? quo antiquissumos augures non esse usos argumento est quod decretum collegii vetus habemus omnem avem tripudium facere posse. tum igitur esset auspicium (si modo esset ei liberum) se ostendisse; tum avis illa videri posset
20 interpres et satelles Iovis; nunc vero inclusa in cavea et fame enecta si in offam pultis invadit et si aliquid ex eius ore cecidit, hoc tu auspicium aut hoc modo Romulum auspicari solitum putas? iam de caelo servare 74
non ipsos censes solitos qui auspicabantur? nunc im-
25 perant pullario; ille renuntiat fulmen sinistrum, auspicium optumum quod habemus ad omnis res praeterquam ad comitia; quod quidem institutum rei p. causa est, ut comitiorum vel in iudiciis populi vel in iure legum vel in creandis magistratibus principes civitatis

2 adhibetur 𝔄1 -ntur AB quum A^p 3 is] impera vitiis *corr. in* -vit iis A his B si *add. Lamb. 1* 5 si pascentur *Krarup (de nat. et usu imperativi Hafniae 1825, p. 21)* si pascuntur AB 6 que AB^c inquit *ne ex glossemate adiectum sit, timet t sed v. nat. 1, 87* 7 haec A^pB^p hae A^cB^c 17 collogii A^p colligii A^cB 23 servare *Mar.* -ri AB 24 auspicantur A^p 26 quod *om.* 𝔅1 *tbm ante* fulmen *interpungentes. Rem perspexit Mommsen Röm. Staatsr. 1*[3] *p. 81, 4 cf. Wiss. p. 532 s.* 28 commotiorem A^p commitiorum A^c vel iure, *om.* in B

essent interpretes. 'At Ti. Gracchi litteris Scipio et Figulus cos., cum augures iudicassent eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt.' quis negat augurum disciplinam esse? divinationem nego. 'At haruspices divini; quos cum Ti. Gracchus propter mortem repen- 5 tinam eius qui in praerogativa referenda subito concidisset in senatum introduxisset, non iustum rogatorem
75 fuisse dixerunt.' primum vide ne in eum dixerint qui rogator centuriae fuisset; is enim erat mortuus, id autem sine divinatione coniectura poterant dicere. deinde for- 10 tasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut de pomerii iure potuerunt? Equidem adsentior C. Marcello potius quam Appio Claudio, qui ambo mei collegae fuerunt, existimoque ius augurum 15 etsi divinationis opinione principio constitutum sit tamen postea rei p. causa conservatum ac retentum.

36 76 Sed de hoc loco plura in aliis, nunc hactenus. externa enim auguria, quae sunt non tam artificiosa quam superstitiosa, videamus. omnibus fere avibus utuntur, nos 20 admodum paucis; alia illis sinistra sunt alia nostris. solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurii disciplinam, ego ex illo sui. di inmortales, quantum differebat; ut quaedam essent etiam contraria. atque ille iis semper utebatur, nos nisi dum a populo auspicia ac- 25 cepta habemus quam multum iis utimur? bellicam rem administrari maiores nostri nisi auspicato noluerunt; quam multi anni sunt cum bella a proconsulibus et a propraetoribus administrantur qui auspicia non habent.
77 itaque nec amnis transeunt auspicato nec tripudio 30 auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum

---

2 cōs B^{c} quos A cum *in ras.* A vitios A 4 nego *linea transversa del. ante appicto interrogandi signo* B 5 cum ·Ti· *rad. ft. ex* cuncti B 8 dixerunt B^{p} 14 C.] G. A^{c} apio A 15 augurium *ci. Or. cf. p. 94, 15, sed* ius -rum *Th. l. L. s. v.* augur *p. 1365, 27* 23 illo sui di] illos vidi A^{p} 24 iis *Lamb.1* his AB 30 amnes A^{c} 31—p.97,3 nam—optu-

auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquiens
consul totum omisit, idem imperator idem augur optu-
mus. ubi ergo avium divinatio? quae, quoniam ab iis
qui auspicia nulla habent bella administrantur, ab ur-
5 banis retenta videtur, a bellicis esse sublata. et quidem
ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur
auspiciis, lectica operta facere iter se solere. huic simile
est quod nos augures praecipimus, ne iuges auspicium
obveniat, ut iumenta iubeant diiungere. quid est aliud 78
10 nolle moneri a Iove nisi efficere ut aut ne fieri possit
auspicium aut si fiat videri?

Nam illud admodum ridiculum, quod negas Deiota- 37
rum auspiciorum quae sibi ad Pompeium proficiscenti
facta sint paenitere, quod fidem secutus amicitiamque
15 populi R. functus sit officio; antiquiorem enim sibi fu-
isse laudem et gloriam quam regnum et possessiones
suas. credo id quidem, sed hoc nihil ad auspicia; nec
enim ei cornix canere potuit recte eum facere quod
populi R. libertatem defendere pararet: ipse hoc sentie-
20 bat, sicuti sensit. aves eventus significant aut adversos 79
aut secundos; virtutis auspiciis video esse usum Deio-
tarum, quae vetat spectare fortunam dum praestetur
fides. aves vero ⟨si⟩ prosperos eventus ostenderunt, certe
fefellerunt. fugit e proelio cum Pompeio: grave tempus;
25 discessit ab eo: luctuosa res; Caesarem eodem tempore
hostem et hospitem vidit: quid hoc tristius? is cum ei
Trochamorum tetrarchian eripuisset et adseculae suo Per-

---

mus *Mdv. auctore post v. 5* sublata *posuit m, ante* itaque nec *(p. 96, 30) Forchhammer, non recte, 'sed iam in ipsius Ciceronis exemplari duae res videntur permixtae esse' Pohl.* 2 eidem imp. A^{p} *ft.* B^{p} 3 his B 4 in rebus urbanis *Mdv.*, ad urbanas res *m* 8 iuge A^{c}*t cf. Paul. Fest. p. 106* 9 diiungere] adi- A^{p} 12 negas *p. 14, 4* 15 officio] auficio B^{p} 17 id quidem] equidem *Mdv. t b m* 22 vetant B^{c} spectare *Mar.* expectare AB 23 vero si 𝔄2 vero* [s] B vero A 24 fugi A 26 ostem B^{1} ospitem B^{1} his B 27 Trogmorum *Dav. t* Trocmorum *Brodaeus b m v. Liv. 38, 16, 11; Plin. 5, 146; Strab. 4 p. 187; 12 p. 566; Steph. Byz. s. v.* Τροκμοί *p. 639 Mein.*

gameno nescio cui dedisset eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam, cumque ab eo magnificentissumo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit et hospitem et regem. sed labor longius; ad propositum revertar. si eventa quaerimus quae exquiruntur avibus, 5 nullo modo prospera Deiotaro; sin officia, a virtute ip- 38 80 sius non ab auspiciis petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi; contemne cotem Atti Navii. nihil debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci; illud erat philo- 10 sophi potius, totius augurii primum naturam ipsam videre deinde inventionem deinde constantiam. quae est igitur natura, quae volucris huc et illuc passim vagantis efficiat ut significent aliquid et tum vetent agere tum iubeant aut cantu aut volatu? cur autem aliis a laeva 15 aliis a dextra datum est avibus ut ratum auspicium facere possint? quo modo autem haec aut quando aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinae suae; nos quem? Attumne Navium? at aliquot annis antiquior Romulus 20 et Remus, ambo augures ut accepimus. an Pisidarum aut Cilicum aut Phrygum ista inventa dicemus? placet igitur humanitatis expertis habere divinitatis auctores? 39 81 'At omnes reges populi nationes utuntur auspiciis.' quasi vero quicquam sit tam valde quam nihil sapere 25 vulgare, aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo. quotus quisque est qui voluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num igitur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur?

1 cui] qui A qui dedisset *ex* qui uidisset B 4 praepositum Bᵖ 6 Deiotaro sin 𝔅1 -ius in A -ro** in [se] B 8 quem *om.* A 9 navii *ex* avii A navi B 11 potius *supra lin. add.* B *om.* 𝔅1.2 𝔄1.2 ℭ *Lamb.t* 12 deinde inventionem *in mg. add.* A 13 volucres A 14 efficiant Bᵖ 20 attum ne B attiū *in ras. VI vel VII litt.* A Attiumne 𝔅1.2*t cf. p. 16, 7* at *in ras.* A ad Bᵖ annos Aᵖ 21 ipsidarum Aᵖ 22 frugum B 23 expertes Aᶜ 24 at *in ras.* A ad B¹ 26 volgare *ex* -ale B

aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem
multitudo? quid mirum igitur si in auspiciis et in omni
divinatione inbecilli animi superstitiosa ista concipiant,
verum dispicere non possint?
5 Quae autem est inter augures conveniens et coniuncta 82
constantia? ad nostri augurii [in] consuetudinem dixit
Ennius:
'tum tonuit laevum bene tempestate serena.'
at Homericus Aiax apud Achillem querens de ferocitate
10 Troianorum nescio quid hoc modo nuntiat:
'prospera Iuppiter his dex(t)ris fulgoribus edit.'
ita nobis sinistra videntur, Graiis et barbaris dextra me-
liora. quamquam haud ignoro quae bona sint sinistra
nos dicere etiamsi dextra sint; sed certe nostri sinistrum
15 nominaverunt externique dextrum, quia plerumque id
melius videbatur. haec quanta dissensio est. Quid, quod 83
aliis avibus utuntur aliis signis, aliter observant alia
respondent, non necesse est fateri partim horum errore
susceptum esse partim superstitione multa fallendo?
20 Atque his superstitionibus non dubitasti etiam omina 40
adiungere. Aemilia Paulo Persam perisse, quod pater
omen accepit; Caecilia se sororis filiae sedes suas tra-
dere. iam illa 'favete linguis' et 'praerogativam omen
comitiorum'. hoc est ipsum esse contra se copiosum
25 et disertum. quando enim ista observans quieto et libero
animo esse poteris, ut ad rem gerendam non supersti-
tionem habeas sed rationem ducem? itane, si quis ali-
quid ex sua re atque ex suo sermone dixerit et eius

---

6 auguri* incons- [i] A augurii inc- *ex* auguris B in *om.* 𝔙1
7 Ennius *ann. 527* 9 Aiax] Ulysses *Mar. ex Hom. Il. 9, 223 s., sed v. p. 90, 24 s.* 11 *Il. 9, 236 cf. 2, 353* 12 grahis B^{p} [A^{p}]
14 sunt A^{p} 19 *a* fallendo *denuo incipit* V *cf. p. 94, 17 et 125, 28*
20 omina *p. 49, 4 ss.* homina B^{p} 21 emilia $A^{c}BV^{p}$ -lio V^{c}
22 cecilia AVB se sororis *t* sessoris *ex* sesoris B sororis *rad. ft. ex* sessoris A sessoris, *in mg.* vel sororis V 23 illa *p. 49, 8. 16* praerogativum B^{c} omnem VB *rad. ft. ex* om-mem A 25 illa V 28 *inter* dixerit *et* et eius *deleta haec* et eius . . . cogitabis ea res dixerit *(v. 28 ss.)* B

verbum aliquod apte ceciderit ad id quod ages aut cogitabis, ea res tibi aut timorem adferet aut alacritatem? cum M. Crassus exercitum Brundisii inponeret, quidam in portu caricas Cauno advecta[n]s vendens 'Cauneas' clamitabat. dicamus si placet monitum ab eo Crassum caveret ne iret; non fuisse periturum si omini paruisset. quae si suscipiamus, pedis offensio nobis et abruptio corrigiae et sternumenta erunt observanda.

41 85 Sortes restant et Chaldaei, ut ad vates veniamus et ad somnia. dicendum igitur putas de sortibus? quid enim sors est? idem prope modum quod micare quod talos iacere quod tesseras, quibus in rebus temeritas et casus non ratio nec consilium valet. tota res est inventa fallaciis aut ad quaestum aut ad superstitionem aut ad errorem. atque ut in haruspicina fecimus, sic videamus clarissumarum sortium quae tradatur inventio. Numerium Suffustium Praenestinorum monumenta declarant, honestum hominem et nobilem, somniis crebris ad extremum etiam minacibus cum iuberetur certo in loco silicem caedere perterritum visis inridentibus suis civibus id agere coepisse; itaque perfracto saxo sortis erupisse in robore insculptas priscarum litterarum notis. is est hodie locus saeptus religiose propter Iovis pueri, qui lactens cum Iunone Fortunae in gremio sedens mammam adpetens castissime colitur a matribus. 86 eodemque tempore in eo loco ubi Fortunae nunc sit aedes mel ex olea fluxisse dicunt, haruspicesque dixisse summa

1 verbum] urbem Bp 3 brundisi Vp 4 advectas 𝔅1 -tans AVB 6 confuisset *ex* -sse A omni B1 homini V 6.7 periturum si omni offensio (*dein corr.* sic omnis V2) *dein suprascr.* si homini paruisset aŀ (= aliter) quae si suscipiamus. pedum offensio V1 7.8 si suscipiamus ... erunt *cf. p. 143, 25 et Nutting p. 208 qui affert Cic. ac. 1, 7; nat. 3, 47* 9 caldei AV ch- B 14 ad (*ante* superst-) *add.* AB 15 fecimus *p. 84, 31 s.* 17 num erium B numerum A suffuscium V 21 sortes Ac 22 eripuisse V [Ap] insculptis Bc 23 his Vp 26 sit] est *Klotz Mdv. tbm Pe. ft. recte, sed cf. p. 102, 8, nat. 1, 34* (infixa—sint) *et adn. Pl. et Ax.* 27 oleo V1 summam Bc

nobilitate illas sortis futuras, eorumque iussu ex illa
olea arcam esse factam, eoque conditas sortis, quae
hodie Fortunae monitu tolluntur. quid igitur in his potest
esse certi, quae Fortunae monitu pueri manu miscen-
5 tur atque ducuntur? quo modo autem istae positae in
illo loco? quis robur illud cecidit dolavit inscripsit?
'nihil est' inquiunt 'quod deus efficere non possit'. uti-
nam sapientis Stoicos effecisset, ne omnia cum super-
stitiosa sollicitudine et miseria crederent. sed hoc qui-
10 dem genus divinationis vita iam communis explosit;
fani pulchritudo et vetustas Praenestinarum etiam nunc
retinet sortium nomen, atque id in volgus. quis enim 87
magistratus aut quis vir inlustrior utitur sortibus? ceteris
vero in locis sortes plane refrixerunt. quod Carneadem
15 Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortuna-
tiorem quam Praeneste vidisse Fortunam.

Ergo hoc divinationis genus omittamus. ad Chaldae- 42
orum monstra veniamus. de quibus Eudoxus Platonis
auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum
20 facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit,
Chaldaeis in praedictione et in notatione cuiusque vitae
ex natali die minime esse credendum. nominat etiam 88
Panaetius, qui unus e Stoicis astrologorum praedicta
reiecit, Anchialum et Cassandrum summos astrologos
25 illius aetatis qua erat ipse, cum in ceteris astrologiae
partibus excellerent, hoc praedictionis genere non usos.
Scylax Halicarnassius familiaris Panaetii excellens in
astrologia idẹmque in regenda sua civitate princeps
totum hoc Chaldaeicum praedicendi genus repudiavit.

---

1 nobilitatem AV[p]B sortes A[c] 3. 4 tolluntur ... monitu *om.* V 3 his B[p] iis AB[c] 5 ducentur A[1] 8 sapientes A[c] 11 vetustas *supra* et *add.* vel n V[2] 17 ergo ... divinationis *in mg. add.* B ego A[1] chaldeorum VB 18 venimus B[1] 20 reliquid AV[p] 21 cahldaeis A chaldeis BV[p] -dae- V[c] novatione A 23 panetius AVB 27 *cylax V schilax B alicarnassius B halicarnasius AV 28 a*strologia [u] V 29 chaldaicum, ai *in ras.* A *ex* -ei- V -deicum B *cf. p. 106, 14*

89 sed ut ratione utamur omissis testibus, sic isti disputant qui haec Chaldaeorum natalicia praedicta defendunt: vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Graece ζωδιακός dicitur, talem, ut eius orbis una quaeque pars alia alio modo moveat inmutetque caelum perinde ut 5 quaeque stellae in his finitumisque partibus sint quoque tempore, eamque vim varie moveri ab iis sideribus quae vocentur errantia, cum aut in eam ipsam partem orbis venerint in qua sit ortus eius qui nascatur, aut in eam quae coniunctum aliquid habeat aut consen- 10 tiens (ea triangula illi et quadrata nominant). etenim cum tempore anni tempestatumque caeli conversiones commutationesque tantae fiant accessu stellarum et recessu, cumque ea vi solis efficiantur quae videmus, non veri simile solum sed etiam verum esse censent, perinde 15 utcumque temperatus sit aër ita pueros orientis animari atque formari, ex eoque ingenia mores animum corpus 43 90 actionem vitae casus cuiusque eventusque fingi. o delirationem incredibilem; non enim omnis error stultitia dicenda est. quibus etiam Diogenes Stoicus concedit 20 aliquid, ut praedicere possint dumtaxat qualis quisque natura et ad quam quisque maxume rem aptus futurus sit; cetera quae profiteantur negat ullo modo posse sciri; etenim geminorum formas esse similis, vitam atque fortunam plerumque disparem. Procles et Eurysthenes 25 Lacedaemoniorum reges gemini fratres fuerunt. at ii nec

1 omisis A[p] 2 chaldeorum B 4 ζωδιακὸς 𝕮 zodiacos VB -cys, y *in ras.* A 5 alio] alia A 6 finitum hisque A f- isque V[p]B[p] 7 ab his AB ab iis *ex* -is V 8 vocantur *Mar. bm sed cf. p. 100, 26* aut *Thor. verissime,* autem AVB *tbmPe. ut haec* cum aut—nominant *coniungantur cum antecedentibus* 10 habeant B[p] habet *inviti ut vid. tb* 11 nominant *Mar.* -nent AVB etenim '*saepe fere idem ac* porro praeterea' *Mdv. 1, 1, 3* 12 tempore ... caeli *locus valde vexatus; fuitne* temporum ... tempestatum atque? *cf. Gundel Jahrb. d. Charakterologie 1927, 155* 14 cumque avi A[p] veri] videri V[p] *ex* -ris A viri B[p] 15 virum V[p]B[p] 16 orientes A[c] 20 *StvFr. 3 Diog. 36* 21 qualis AVB quali *t* 23 scire VB[1] 24 similes A[c] 25 proclus *ex* -es, *in ras.* B 26 haec V[1] nec V[2]

totidem annos vixerunt, anno enim Procli vita brevior
fuit, multumque is fratri rerum gestarum gloria prae-
stitit. at ego id ipsum quod vir optumus Diogenes Chal- 91
daeis quasi quadam praevaricatione concedit, nego posse
5 intellegi. Etenim cum ut ipsi dicunt ortus nascentium
luna moderetur, eaque animadvertant et notent sidera
natalicia Chaldaei quaecumque lunae iuncta videantur,
oculorum fallacissimo sensu iudicant ea quae ratione
atque animo videre debebant. docet enim ratio mathe-
10 maticorum, quam istis notam esse oportebat, quanta
humilitate luna feratur terram paene contingens, quan-
tum absit a proxuma Mercuri stella, multo autem lon-
gius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cuius
lumine conlustrari putatur, reliqua vero tria intervalla
15 infinita et inmensa, a sole ad Martis, inde ad Iovis, ab
eo ad Saturni stellam, inde ad caelum ipsum, quod
extremum atque ultumum mundi est. quae potest igitur 92
contagio ex infinito paene intervallo pertinere ad lunam
vel potius ad terram?

20 Quid, cum dicunt, id quod iis dicere necesse est, 44
omnis omnium ortus quicumque gignantur in omni
terra quae incolatur eosdem esse eademque omnibus
qui eodem statu caeli et stellarum nati sint accidere
necesse esse, nonne eius modi sunt ut ne caeli quidem
25 naturam interpretes istos caeli nosse appareat? cum
enim illi orbes qui caelum quasi medium dividunt et
aspectum nostrum definiunt (qui a Graecis ὁρίζοντες
nominantur, a nobis finientes rectissume nominari
possunt), varietatem maxumam habeant aliique in
30 aliis locis sint, necesse est ortus occasusque siderum
non fieri eodem tempore apud omnis. quodsi eorum 93

---

3 ad A^1B^1 ut V chaldeis BV^p 5 cum *Lamb. 1* cur AVB 7 chaldei VB 11 poene A 12 mercurii V^c *ante* mer- *in lac. VII litt. fuit* herculi B 20 qui cum A hiis A is B iis V 21 omnes A^c omnis in omnium V^p 23 qui *ft. ex* quae B 27 ὁρίζοντες ℭ orizontes AVB finientes *corr.* -tis B -dis AV^p -di V^c

vi caelum modo hoc modo illo modo temperatur, qui potest eadem vis esse nascentium, cum caeli tanta sit dissimilitudo? in his locis quae nos incolimus post solstitium Canicula exoritur et quidem aliquot diebus, at apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitium, ut, si iam concedamus aliquid vim caelestem ad eos qui in terra gignuntur pertinere, confitendum sit illis eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimilis incidere naturas propter caeli dissimilitudinem; quod minime illis placet; volunt enim illi omnis eodem tempore ortos qui ubique sint nati eadem condicione nasci. Sed quae tanta dementia est, ut in maxumis motibus mutationibusque caeli nihil intersit qui ventus qui imber quae tempestas ubique sit? quarum rerum in proxumis locis tantae dissimilitudines saepe sint, ut alia Tusculi alia Romae eveniat saepe tempestas; quod qui navigant maxume animadvertunt, cum in flectendis promunturiis ventorum mutationes maxumas saepe sentiunt — haec igitur cum sit tum serenitas tum perturbatio caeli, estne sanorum hominum hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere, quod non certe pertinet, illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intellegi autem vix potest, quae a luna ceterisque sideribus caeli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? quid, quod non intellegunt seminum vim, quae ad gignendum procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non videt et formas

(Margin: 5, 10, 15, 20, 25; 45, 94 at "nasci. Sed quae")

---

1 hoc modo illo modo *in mg. add.* A 4 solisticium A -tium V solsticium B 5 at apud, t *in ras.* A², ad ~ VpBp, at ~ Bc, apud Vc Troglodytas 𝔅2 trogoditas AVB scriptu-rante Bp 6 solstitium V; A *et* B *ut in v. 4* 9 incedere A¹V¹B 10 illis Vp illi* AB *(ft. s)* omni ApVp -nes Ac -nis Vc 15 sint AVpB sunt Vc 17 animadvertant VB 18 promunturiis ApVp promontoriis Ac promuntoriis Vc promunctoriis *ex* -mumtori B mutationibus Ap 21 quod certe pertinet *Dav.* q. non c. p. *del. Hot. tbm, sed v. Mdv. emend. in Cic. ll. de leg. et Ac. Kopenh. 1826 p. 38, similia collegit Va. opusc. ac. 2, 329s. Cf. p. 72, 14 et de positione vocis* non *p. 42, 8*

et mores et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos; quod non contingeret, si haec non vis et natura gignentium efficeret sed temperatio lunae caelique moderatio. quid, quod uno et eodem temporis puncto 95
5 nati dissimilis et naturas et vitas et casus habent, parumne declarant nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso et conceptum et natum quo Africanum. num quis igitur talis fuit?

10 Quid, illudne dubium est, quin multi, cum ita nati 46 96 essent ut quaedam contra naturam depravata haberent, restituerentur et corrigerentur ab natura, cum se ipsa revocasset, aut arte atque medicina? ut quorum linguae sic inhaererent, ut loqui non possent, eae scalpello re-
15 sectae liberarentur; multi etiam naturae vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum rho dicere nequiret, exercitatione fecisse ut planissume diceret. quodsi haec astro ingenerata et tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid, dissimi-
20 litudo locorum nonne dissimilis hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est, quid inter Indos et Persas Aethiopas <et> Syros differat corporibus animis, ut incredibilis varietas dissimilitudoque sit. ex quo intellegitur plus terrarum situs quam lunae tactus 97
25 ad nascendum valere. nam quod aiunt quadringenta septuaginta milia annorum in periclitandis experiundisque pueris quicumque essent nati Babylonios posuisse, fallunt; si enim esset factitatum, non esset desitum; ne-

---

5 dissimiles A^c 6 declarant *scil.* eodem temporis puncto nati; -at *Dav.* 12 ab] aut *coni. Dav., maluit Pl.* aut ab 13 atque medicina] aut m. V^c ut *Pearce* aut AVB *(hic* a *in ras.)* corum V^p 14 inhaerent V eae *Man.* hae AVB 15 multae A 17 Phalereus 𝔅1 f- AVB 20 dissimiles A^c 22 Aethiopas et Syros *Lamb.1* et aethiopas syros AV ~siros B 23 ut *om.* V 24 luna tactus A lunae *actus *ex* luna & actus *ut vid.* B 26 pereclitandis A periclitandis *ex* -tis B 27 quicum A^p babillonios A babilonios *ex* -iis B 28 *alt.* esset] esse AV^pB

minem autem habemus auctorem, qui id aut fieri dicat
47 aut factum sciat. videsne me non ea dicere quae Carneades sed ea quae princeps Stoicorum Panaetius dixerit? Ego autem etiam haec requiro: omnesne qui Cannensi pugna ceciderint uno astro fuerint; exitus 5 quidem omnium unus et idem fuit. quid, qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? quod enim tempus quo non innumerabiles nascan-
98 tur? at certe similis nemo Homeri. Et, si ad rem pertinet, quo modo caelo adfecto conpositisque sideri- 10 bus quodque animal oriatur, valeat id necesse est non in hominibus solum verum in bestiis etiam; quo quid potest dici absurdius. Lucius quidem Tarutius Firmanus familiaris noster in primis Chaldaeicis rationibus eruditus urbis etiam nostrae natalem diem repetebat ab iis Pa- 15 rilibus quibus eam a Romulo conditam accepimus, Romamque, in iugo cum esset luna, natam esse dicebat
99 nec eius fata canere dubitabat. o vim maxumam erroris: etiamne urbis natalis dies ad vim stellarum et lunae pertinebat? fac in puero referre ex qua adfectione caeli 20 primum spiritum duxerit: num hoc in latere aut in caemento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura: cotidie refelluntur. quam multa ego Pompeio quam multa Crasso quam multa huic ipsi Caesari a Chaldaeis dicta memini, neminem eorum nisi senec- 25 tute nisi domi nisi cum claritate esse moriturum; ut mihi permirum videatur quemquam exstare qui etiam

---

1 quid A^pBV^p qui id A^cV^c 3 principes V^p *cf. p. 4, 2* panetius A^cVB^p pene- A^p panae- B^c 4 haec] hoc 𝔅 1 5 cannesi V^1 canensi B^p vel ceciderunt *add.* V 8 nascantur 𝔅 1 -untur AVB 11. 12 non in ... bestiis *om., dein post* etiam *in mg. add.* in rebus inanimis V 13 taruclus V 14 chaldaeicis A chalde- BV^p chaldaicis V^c *cf. p. 101, 29* 15 iis, ii *in ras.* V his B 18 canere] tenere V 20 pertinebit *ci. in mg. Lamb. 2, sed cf. nat. 1, 100 Pl. et Ax (*habebam*)* effectione V adf-, ad *in ras.* B 25 nemini neminem V^1

nunc credat iis quorum praedicta cotidie videat re et
eventis refelli.
Restant duo divinandi genera, quae habere dicimur 48
a natura non ab arte, vaticinandi et somniandi; de 100
5 quibus 'Quinte' inquam 'si placet disseramus'.
'Mihi vero' inquit 'placet; his enim quae adhuc dis-
putasti prorsus adsentior, et vere ut loquar quamquam
tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte
nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum senten-
10 tiam iudicabam; haec me Peripateticorum ratio magis
movebat et veteris Dicaearchi et eius qui nunc floret
Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tam-
quam oraclum aliquod, ex quo futura praesentiant, si
aut furore divino incitatus animus aut somno relaxatus
15 solute moveatur ac libere. his de generibus quid sentias
et quibus ea rationibus infirmes audire sane velim.'
Quae cum ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio 49
principio sum exorsus dicere: 'Non ignoro' inquam 101
'Quinte te semper ita sensisse, ut de ceteris divinandi
20 generibus dubitares, ista duo furoris et somnii, quae
a libera mente fluere viderentur, probares. dicam igi-
tur de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur,
si prius et Stoicorum conclusio rationis et Cratippi
nostri quid valeat videro. dixisti enim et Chrysippum
25 et Diogenem et Antipatrum concludere hoc modo: 'si
sunt di neque ante declarant hominibus quae futura
sint, aut non diligunt homines, aut quid eventurum sit
ignorant, aut existumant nihil interesse hominum scire
quid sit futurum, aut non censent esse suae maiestatis
30 praesignificare hominibus quae sint futura, aut ea ne

---

1 is AV^{p} iis V^{c} cottidiae B^{p} 7 prosus AV^{p} *ft.* B^{p} 9 supersticiosam B -stitosam AV^{p} 10 haec] ac V^{c} 17 ru-sus AV^{1} 20 ista] ita AV somniis B^{p} 23 et *ante* Stoicorum *om.* V 24 videro] dixero *in ras.* B^{c} [B^{p}] 25—p. 108, 12 *cf. p. 40, 24—41, 13* 26 dii V^{c}B 28 hominum *Lamb. 1 cf. p. 40, 27* -nem AVB 30 sunt 𝔅 1 *m cf. p. 41, 1* sint AVB

102 ipsi quidem di significare possunt. at neque non diligunt nos: sunt enim benefici generique hominum amici; neque ignorant ea quae ab ipsis constituta et designata sunt; neque nostra nihil interest scire ea quae futura sint: erimus enim cautiores si sciemus; neque hoc ali- 5 enum ducunt maiestate sua: nihil est enim beneficentia praestantius; neque non possunt futura praenoscere. non igitur di sunt nec significant nobis futura. sunt autem di; significant ergo. et non, si significant futura, nullas dant vias nobis ad significationum scientiam: 10 frustra enim significarent. nec, si dant vias, non est divinatio. est igitur divinatio.'

103 O acutos homines; quam paucis verbis confectum negotium putant: ea sumunt ad concludendum quorum iis nihil conceditur. conclusio autem rationis ea probanda 15 est, in qua ex rebus non dubiis id quod dubitatur efficitur. 50 videsne Epicurum, quem hebetem et rudem dicere solent Stoici, quem ad modum quod in natura rerum omne esse dicimus id infinitum esse concluserit? 'quod finitum est' inquit 'habet extremum': quis hoc non dederit? 20 'quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus': hoc quoque est concedendum. 'at quod omne est id non cernitur ex alio extrinsecus': ne hoc quidem negari potest. 'nihil igitur cum habeat extremum, 104 infinitum sit necesse est': videsne, ut ad rem dubiam 25 ⟨a⟩ concessis rebus pervenerit? hoc vos dialectici non facitis, nec solum ea non sumitis ad concludendum quae ab omnibus concedantur, sed ea sumitis, quibus concessis nihilo magis efficiatur quod velitis. primum enim hoc sumitis: 'si sunt di, benefici in homines sunt'. 30

1 dii sign. BV^c design. AV^p 4 sint B^c futura] eventura *p. 41, 5 et p. 109, 13* 5 sunt A^p sint *ibidem* 6 dicunt $A^1V^1B^1$ *cf. p. 41, 6* 11 est ... divinatio *in mg. add.* A 14 corum V^p 15 hiis B^p 17 rudum V rudem *ex* qudem A 19 esse *ante* dic. *del. Mdv. tb sed cf. m adn. crit. p. XXI ad p. 233, 28* id infinitum *Ald.* idfin- AVB 22—23 hoc quoque ... extrinsecus *om.* V 26 a *add. m* conc. rebus non dubiis *Hot. b* 29 concensis V^pB^p

quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui negat quicquam deos nec alieni curare nec sui; an noster Ennius, qui magno plausu loquitur adsentiente populo:

'ego deum genus esse semper dixi et dicam caelitum,
5 sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus',

et quidem cur sic opinetur rationem subicit, sed nihil est necesse dicere quae secuntur: tantum sat est intellegi id sumere istos pro certo quod dubium controversumque sit. sequitur porro nihil deos ignorare, quod omnia 51
10 sint ab iis constituta: hic vero quanta pugna est doc- 105
tissumorum hominum negantium esse haec a dis inmortalibus constituta. 'at nostra interest scire ea quae eventura sint': magnus Dicaearchi liber est nescire ea melius esse quam scire. negant id esse alienum maie-
15 state deorum scilicet casas omnium introspicere, ut videant quid cuique conducat. 'neque non possunt fu- 106
tura praenoscere': negant posse ii, quibus non placet esse certum quid futurum sit. videsne igitur, quae dubia sint ea sumi pro certis atque concessis? deinde
20 contorquent et ita concludunt: 'non igitur et sunt di nec significant futura'; id enim iam perfectum arbitrantur. deinde adsumunt: 'sunt autem di', quod ipsum non ab omnibus conceditur. 'significant ergo.' ne id quidem sequitur; possunt enim non significare et tamen esse
25 di. Nec si significent, non dare vias aliquas ad scientiam significationis: at id quoque potest, ut non dent homini, ipsi habeant; cur enim Tuscis potius quam

1 ** quicquam AB atquicquam V^p 2 nostert AV^p nosterrenius B^p Ennius *scen. 316s. (Telamo)* 5 curarare B 7 sequuntur V^c quae secuntur *v. nat. 3, 79 (Enn. scen. 318)* 8 contraversumquae AV^pB^p -que B^c controversumque V^c 10 est *ex* sit B 12 scire] scribere A^1V^p *idem mendum Cic. Tim. 11, 38* 13 eventura *p. 108, 4* sunt V^p*bm cf. p. 108, 5* 14 id *cf.* hoc *p. 108, 5* 15 causas B^cV 17 hii VB 19 sumere / ipsospcertis, ere ip *add.*, sospc *in ras. IV litt.* V 22 adsumant A 25 si *om.* V^p significaent *ex* -cant B -ant *tbm* dant *in mg. Lamb. 1 tbm* significent ~ dare *or. obl. ut in v. 9s. omisso verbo dicendi vel subaudiendum* possunt *ex v. 24*

Romanis darent? 'nec, si dant vias, nulla est divinatio.' fac dare deos, quod absurdum est; quid refert, si accipere non possumus? extremum ⟨est⟩: 'est igitur divinatio.' sit extremum, effectum tamen non est; ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effici non potest. iacet igitur tota conclusio.

52 107 Veniamus nunc ad optumum virum familiarem nostrum Cratippum. 'si sine oculis' inquit 'non potest extare officium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere, qui vel semel ita est usus oculis ut vera cerneret, is habet sensum oculorum vera cernentium. item igitur si sine divinatione non potest officium et munus divinationis exstare, potest autem cum quis divinationem habeat errare aliquando nec vera cernere, satis est ad confirmandam divinationem semel aliquid ita esse divinatum nihil ut fortuito cecidisse videatur. sunt autem eius generis innumerabilia; esse igitur divinationem confitendum est.' festive et breviter; sed cum bis sumpsit quod voluit, etiamsi faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen quod adsumit concedi nullo modo 108 potest. 'si' inquit 'aliquando oculi peccent, tamen quia recte aliquando viderunt inest in iis vis videndi; item si quis semel aliquid in divinatione dixerit, is etiam cum peccet tamen existumandus sit habere vim divinandi.'

53 vide quaeso Cratippe noster quam sint ista similia; nam mihi non videntur. oculi enim vera cernentes utuntur natura atque sensu, animi, si quando vel vaticinando vel somniando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu; nisi forte concessuros tibi existumas eos, qui som-

---

3 est *add. Dav.* est *semel* AB extremum est /· effectum *in mg. inferiore add.* /· igitur divinatio, sit extremum V 8—18 *cf. p. 35, 9—20* 11 his V^p 12 si *om.* V^p et officium *p. 35, 14* 13 quis cum *p. 35, 15* 21 cum *ante* aliquando *add. Mdv. t b non interpungentes ante* item 22 viderunt *Mdv.* viderint AVB 22. 23 iis *et* is] his B 23 dixerit] vere d. *Lamb. 1* viderit *Lallemand cf. v. 28* dispexerit *m sed cf. p. 151, 22 s et Tusc. 4, 46* nihilne tibi videntur an aliquid dicere? 27 si *om.* V 28 visi, *supra add.* vel usi *(ex* usu*)* V^2

nia pro somniis habent, si quando aliquod somnium verum evaserit, non id fortuito accidisse. sed demus tibi istas duas sumptiones (ea quae λήμματα appellant dialectici, sed nos Latine loqui malumus), ⟨adsumptio⟩ [praesensio] tamen (quam πρόσληψιν iidem vocant) non dabitur. adsumit autem Cratippus hoc modo: 'Sunt autem innumerabiles praesensiones non fortuitae.' at ego dico nullam (vide quanta sit controversia); iam adsumptione non concessa nulla conclusio est. at impudentes sumus qui cum tam perspicuum sit non concedamus. quid est perspicuum? 'multa vera' inquit 'evadere.' quid quod multo plura falsa? nonne ipsa varietas, quae est propria fortunae, fortunam esse causam non naturam esse docet? Deinde si tua ista conclusio Cratippe vera est (tecum enim mihi res est), nonne intellegis eadem uti posse et haruspices et fulguratores et interpretes ostentorum et augures et sortilegos et Chaldaeos, quorum generum nullum est ex quo non aliquid sicut praedictum sit evaserit. ergo aut ea quoque genera divinandi sunt, quae tu rectissume inprobas, aut si ea non sunt, non intellego cur haec duo sint quae relinquis. qua ergo ratione haec inducis, eadem illa possunt esse quae tollis.

Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem divinum vocatis, ut quae sapiens non videat ea videat insanus, et is qui humanos sensus amiserit, divinos adsecutus sit? Sibyllae versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama

1 si quando vel vaticinando aliquid somnium V 3. 5 λήμματα *et* πρόληψιν *Ald.* 1. *et* pr. AVB 4 malumus*** B adsumptio *Pearce tbm Pe.* praesensio AVB 5 πρόσληψιν *Ernesti tbm Pe.* prolemsin AVB *coniecta sunt 'ad rem verissime, ad probabilitatem emendandi parum expedite, ut dubitem an ipse Cicero lapsus sit ac deceptus Graeci exemplaris corruptela' Pl.* 13 esse *ante* docet *om. Mar. b; de iterato* esse *cf. Pl. ad Lucul. (ac. 2) 36* (sit); *de clausula Zielinsky Klauselgesetz p. 736* 14 situa *ex* sit uia B 15 non A[1] 17 chaldeos VB 21 duo sunt A 25 amisserit B[p] adsecutos V[p]B[1] sybillae AB sibyllae *ex* sibille V *item p. 112, 14* 27 quadam *Lamb. 1* quaedam AVB *cf. Suet. Iul. 79*

dicturus in senatu putabatur eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus. hoc si est in libris, in quem hominem et in quod tempus est? callide enim qui illa composuit perfecit ut quodcumque accidisset praedictum videre- 5
111 tur hominum et temporum definitione sublata. adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari viderentur. non esse autem illud carmen furentis cum ipsum poëma declarat (est enim magis artis et diligentiae quam incitationis et 10 motus), tum vero ea quae ἀκροστιχίς dicitur, cum deinceps ex primis versus litteris aliquid conectitur, ut in quibusdam Ennianis 'Q. Ennius fecit'. id certe magis
112 est attenti animi quam furentis. atque in Sibyllinis ex primo versu cuiusque sententiae primis litteris illius 15 sententiae carmen omne praetexitur. hoc scriptoris est, non furentis, adhibentis diligentiam, non insani. quam ob rem Sibyllam quidem sepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri valeantque ad depo- 20 nendas potius quam ad suscipiendas religiones; cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris quam regem proferant, quem Romae posthac nec di nec homines esse patientur.

55 'At multi saepe vera vaticinati, ut Cassandra 25

'iamque mari magno'

eademque paulo post

'eheu videte'.

---

4 et in quot, in *supra lin.* B 11 vere B ἀκρ- *Ald.* acrothicis A[p] acrosticis A[c] acrosthicis V acrostichis B 12 primis, s *ft. add.* V primi AB primis versuum *Lamb. 1* primis cuiusque versus † *Diels (Sibyll. Blätter p. 26 s.)* primis primi cuiusque v-us *m. Verba tradita defendit Va. Enn.*[2] *p. 239 (inc. 53)* 13 Q. *Auratus apud Lamb. 1 in adn. ad p. 295, 38* quae AVB 15s. *versus valde obscuri* 18 sybillam A 21 religionis B 22 antistibus ABV[p] 23 posthac VB[p] -haec B°A 26 *v. p. 33, 25 ss.* 27 paulo] populo V 28 *v. p. 54, 29 ss.*

num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae de- 113
lectationis habeant quantum voles, verbis sententiis
numeris cantibus adiuventur; auctoritatem quidem nul-
lam debemus nec fidem commenticiis rebus adiungere.
5 eodemque modo nec ego Publicio nescio cui nec Mar-
ciis vatibus nec Apollinis opertis credendum existimo;
quorum partim ficta aperte partim effutita temere num-
quam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti
probata sunt. ‘quid’ inquies ‘remex ille de classe Coponi 114
10 nonne ea praedixit quae facta sunt?’ ille vero, et ea
quidem quae omnes eo tempore ne acciderent timebamus.
castra enim in Thessalia castris conlata audiebamus,
videbaturque nobis exercitus Caesaris et audaciae plus
habere quippe qui patriae bellum intulisset, et roboris
15 propter vetustatem; casum autem proelii nemo nostrum
erat quin timeret, sed ita ut constantibus hominibus par
erat, non aperte. ille autem Graecus quid mirum si magni-
tudine timoris, ut plerumque fit, a constantia atque a
mente atque a se ipse discessit; qua perturbatione animi,
20 quae sanus cum esset, timebat ne evenirent, ea demens
eventura esse dicebat. utrum tandem, per deos atque
homines, magis veri simile est vesanum remigem an
aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me Catonem
Varronem Coponium ipsum consilia deorum inmortalium
25 perspicere potuisse?

Sed iam ad te venio, 56 115

‘o sancte Apollo qui umbilicum certum terrarum obsides,
Unde superstitiosa primum saeva evasit vox fera’.

---

1 delectationis 𝔙 1 -nes AVB 5 Publicio *p. 55, 6* Marciis *ibidem et p. 43, 17* 6 appollinis B Apollinis op. *p. 55, 7* 7 ficita V^p facta B^p 8 mediocriter idem A^p quidem *supra add.* B 9 rem exille $A^pV^pB^p$ declarasse B^c Coponii A^c *p. 34, 5* 16 qui timeret V^1 qui non ∼ V^2 18. 19 atque ∼ atque *cf. fam. 1, 5a, 4* 20 nec venirent B^p 22 sit A^2[A^1] est V^2[V^1] B^c[B^p] 24 copinium V 25 respicere AV 27—29 *frg. tr. inc. inc. 19 s R.* 27 *Varro ling. 7, 17* o *del. Gruter t b, sed est octon. iamb.* 28 obsides] obtines *Varro Snell*

tuis enim oraclis Chrysippus totum volumen inplevit
partim falsis ut ego opinor, partim casu veris ut fit in
omni oratione saepissime, partim flexiloquis et obscuris
ut interpres egeat interprete et sors ipsa ad sortes re-
ferenda sit, partim ambiguis et quae ad dialecticum 5
deferendae sint. nam cum illa sors edita est opulentis-
sumo regi Asiae

'Croesus Halyn penetrans magnam pervertet opum
vim',

hostium vim se perversurum putavit; pervertit autem 10
116 suam: utrum igitur eorum accidisset, verum oraclum
fuisset. cur autem hoc credam umquam editum Croeso,
aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? num
minus ille potuit de Croeso quam de Pyrrho fingere
Ennius? quis enim est qui credat Apollinis ex oraclo 15
Pyrrho esse responsum

'aio te Aeacida Romanos vincere posse'.

primum Latine Apollo numquam locutus est; deinde
ista sors inaudita Graecis est; praeterea Pyrrhi tem-
poribus iam Apollo versus facere desierat; postremo, 20
quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

'stolidum genus Aeacidarum,
bellipotentes sunt magis quam sapientipotentes',

tamen hanc amphiboliam versus intellegere potuisset,
'vincere te Romanos' nihilo magis in se quam in Ro- 25
manos valere; nam illa amphibolia quae Croesum de-
cepit vel Chrysippum potuisset fallere, haec vero ne
57 117 Epicurum quidem. sed quod caput est, cur isto modo

---

1 oraculis A^{c} crypsipus A^{p} crysippus $A^{c}B$ *StvFr. 2, 1214* 6 deferendae A B *m Pe., scil.* sortes; deferende V^{p} -da V^{c}*tb, sed cf. nat. 2, 139* alter *scil.* ventriculus, *non* altera, *scil.* cordis pars, *quod exspectes* 8 alyn *in ras.* B *Herod. 1, 53. 91 Suid. s. v. Λοξίας p. 282 (Adler)* 10 sese V^{c} 11 accidisse $A^{p}V^{1}B^{1}$ 15 oraculo A^{c} 16 pyrpho $B^{p}AV$ 17 *et* 22. 23 *Enn. ann. 179/181* 19 phyrri A phyri V 23 sapientiaepotentes V^{c} 25 romanus B^{p} 26 croessum $A^{c}V^{p}B^{p}$ 28 capud $V^{p}B^{p}$

iam oracla Delphis non eduntur non modo nostra aetate, sed iam diu †tantum modo iam† ut nihil possit esse contemptius? hoc loco cum urgentur, evanuisse aiunt vetustate vim loci eius unde anhelitus ille terrae fieret
5 quo Pythia mente incitata oracla ederet. de vino aut salsamento putes loqui, quae evanescunt vetustate; de vi loci agitur, neque solum naturali sed etiam divina; quae quo tandem modo evanuit? 'vetustate' inquies. quae vetustas est quae vim divinam conficere possit?
10 quid tam divinum autem quam adflatus e terra mentem ita movens ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante sed etiam numero versuque pronuntiet. quando ista vis autem evanuit? an postquam homines minus creduli esse coeperunt?
15 Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope trecentos fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat id est quasi cum Philippo facere. hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret; quod licet existimare in aliis quoque oraclis Delphicis aliquid non sinceri (118)
20 fuisse. sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi et paene fanatici quidvis malle videntur quam se non ineptos: evanuisse mavultis et extinctum esse id, quod si umquam fuisset certe aeternum esset, quam ea quae non sunt credenda non credere.

25 Similis est error in somniis; quorum quidem defensio repetita quam longe est. divinos animos censent esse nostros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque (58 119)

---

2 sed iam diu tantum modo iam ut nihil AV sed iam ut nihil B^p s. i. diu ut modo n. B^c sed iam diu, iam ut nihil 𝔅 1 *tbm (hi de* V *errantes)* sed iam diu ta⟨ce⟩nt adeo ut nihil *ex* tantū m8 *Pohl.* 3 urguentur $A^pB^pV^p$ aiunt *StvFr. 2, 1215* 5 quod AB^pV^p phytia AV divino A^pVB 7 naturales B^p 10 quittam V^p 12 ea *i. e.* res futuras *cf. Löfstedt Arnobiana 1916 p. 83* 13—16 *Min. Fel. 26, 6* 16 philippizin VB fil- A 18 quo A^cB^c *Lamb. 1 t* ex quo *bm, sed* quod *coniungit sententias v. Hofm. p. 718; Cic. ac. 2, 79 (Pl. ad l.); nat. 2, 93; Lucr. 1, 221; Hor. epist. 1, 7, 94; cf. p. 120, 1* 19 oraculis A^c delficis AB *del. Mdv. t* 21 si A^pVB 23 quae *om.* B^p

consentientium multitudine conpletum esse mundum;
hac igitur mentis et ipsius divinitate et coniunctione
cum externis mentibus cerni quae sint futura. contrahi
autem animum Zeno et quasi labi putat atque concidere
et ⟨id⟩ ipsum esse dormire. iam Pythagoras et Plato locu- 5
pletissimi auctores quo in somnis certiora videamus
praeparatos quodam cultu atque victu proficisci ad
dormiendum iubent; faba quidem Pythagorei utique
abstinere, quasi vero eo cibo mens non venter infletur.
sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest 10
120 quod non dicatur ab aliquo philosophorum. utrum igitur
censemus dormientium animos per sene ipsos in som-
niando moveri an, ut Democritus censet, externa et ad-
venticia visione pulsari? sive enim sic est sive illo
modo, videri possunt permulta somniantibus falsa pro 15
veris. nam et navigantibus moveri videntur ea quae
stant, et quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernae
lumina. quid dicam insanis quid ebriis quam multa falsa
videantur? quodsi eius modi visis credendum non est,
cur somniis credatur nescio. nam tam licet de his erro- 20
ribus si velis, quam de somniis disputare, ut ea quae
stant ⟨si⟩ moveri videantur, terrae motum significare di-
cas aut repentinam aliquam fugam, gemino autem lucer-
nae lumine declarari dissensionem ac seditionem moveri.
59 121 iam ex insanorum aut ebriorum visis innumerabilia con- 25
iectura trahi possunt, quae futura videantur.

Quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando
conliniet. totas noctes somniamus, neque ulla est fere,
qua non dormiamus, et miramur aliquando id quod

---

2 mentis ** ipsius *(ft.* et*)* A 4 *StvFr. 1, 130* 5 id *add. Schütz v. Mdv. 2, 93* phythagoras V 6 somniis B^c 8 pythagorei* V -aei B 9 cybo A 13 *Diels 68 (55) A 137* 15. 16 pueris B^p ,pueris B^c 22 si *add. Christ b* 24 luminae AV^pB moveri *del. bm contra clausulam* moneri *Pohl.* 26 *post* videantur *lac. indicant tbm. cum l. 25—p. 117, 15 singulae partes nec elaboratae nec recto ordine inter se coniunctae, nihil mutari malim* 28 colliniet V^c 28. 29 somniamus. dormiamus *bene def. Pe.,* dormimus. somniemus *Muret. tb*

somniarimus evadere? Quid est tam incertum quam talorum iactus: tamen nemo est quin saepe iactans Venerium iaciat aliquando, non numquam etiam iterum ac tertium; num igitur, ut inepti, Veneris id inpulsu fieri
5 malumus quam casu dicere? quodsi ceteris temporibus falsis visis credendum non est, non video quid praecipui somnus habeat in quo valeant falsa pro veris. Quodsi ita natura paratum esset, ut ea dormientes age- 122 rent quae somniarent, alligandi omnes essent qui cubi-
10 tum irent; maiores enim quam ulli insani efficerent motus somniantes. quodsi insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt, cur credatur somniantium visis, quae multo etiam perturbatiora sunt, non intellego; an quod insani sua visa coniectori non narrant,
15 narrant qui somniaverunt?

Quaero etiam, si velim scribere quid aut legere aut canere vel voce vel fidibus aut geometricum quiddam aut physicum aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit an ars adhibenda, sine qua nihil earum
20 rerum nec fieri nec expediri potest. atqui ne si navigare quidem velim ita gubernem ut somniaverim; praesens enim poena sit. qui igitur convenit aegros a con- 123 iectore somniorum potius quam a medico petere medicinam? an Aesculapius an Serapis potest nobis
25 praescribere per somnum curationem valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? et si sine medico medicinam dabit Minerva, Musae scribendi legendi ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? at si curatio daretur valetudinis, haec quoque quae dixi darentur;
30 quae quoniam non dantur, medicina non datur; qua sublata tollitur omnis auctoritas somniorum.

---

1 somniaremus B^p 2 ianctans A 5 causa [A^1] 13 quae] qui V^2 perturbatores V^p -tiores V^c 17 fidibus] vicibus A^p 21 gubernem *Wesenberg* -arem AVB 22 quid V 25 somnium A^pVB somnum A^c valitudinis VB 27 ceterarumque V^c 28 somnientibus A

60 124 Sed haec quoque in promptu fuerint; nunc interiora videamus. aut enim divina vis quaedam consulens nobis somniorum significationes facit, aut coniectores ex quadam convenientia et coniunctione naturae, quam vocant *συμπάθειαν*, quid cuique rei conveniat ex somniis et quid 5 quamque rem sequatur, intellegunt, aut eorum neutrum est, sed quaedam observatio constans atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire et quid sequi soleat. primum igitur intellegendum est nullam vim esse divinam effectricem somni- 10 orum. atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum; nostra enim 125 causa di id facerent, ut providere futura possemus. Quotus igitur est quisque qui somniis pareat qui intellegat qui meminerit; quam multi vero qui contemnant eam- 15 que superstitionem inbecilli animi atque anilis putent. quid est igitur cur his hominibus consulens deus somniis moneat eos qui illa non modo cura sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare deus potest qua mente quisque sit, nec frustra ac sine causa quid 20 facere dignum deo est, quod abhorret etiam ab hominis constantia. ita si pleraque somnia aut ignorantur aut negleguntur, aut nescit hoc deus aut frustra somniorum significatione utitur; et horum neutrum in deum cadit; nihil igitur a deo somniis significari fatendum est. 25

61 126 Illud etiam requiro, cur si deus ista visa nobis providendi causa dat non vigilantibus potius det quam dormientibus. sive enim externus et adventicius pulsus

---

1 quoque *del. tbm. At non solum p. 115,25—117,15, sed etiam p. 117,16—31 Ciceroni* in promptu *fuerunt. Cf. Pe.* 5 sympathian AV -am B quidcuique] quicque B^p ex somniis *del. inde a Dav. permulti. sed coniungatur cum* quid. *Cf. Pe.* 11 nulla vis *corr.* nullā vī, *in intercolumnio* vel nullas vis V 12 proficisci a] -ciscentia A^p 15 contempnat A^p -ant A^cV 18 non modo curat V^1 non modo non curant V^2 19 ducant, a *in ras., vid.* u *fuisse* A 23 nescit haut deus V^p n. ea d. V^c 24 et] sed *Victorius* at 𝔄2 27 vilantibus A^1 28 adventius A^p -titius A^cB

animos dormientium commovet, sive per se ipsi animi
moventur, sive quae causa alia est cur secundum qui-
etem aliquid videre audire agere videamur, eadem
causa vigilantibus esse poterat. idque si nostra causa
5 di secundum quietem facerent, vigilantibus idem face-
rent, praesertim ⟨cum⟩ Chrysippus Academicos refellens
permulto clariora et certiora esse dicat quae vigilantibus
videantur quam quae somniantibus: fuit igitur divina
beneficentia dignius, cum consulerent nobis, clariora
10 visa dare vigilanti quam obscuriora per somn[i]um.
quod quoniam non fit, somnia divina putanda non sunt.
Iam vero quid opus est circumitione et anfractu, ut sit 127
utendum interpretibus somniorum potius quam derecto
deus, siquidem nobis consulebat, 'hoc facito, hoc ne
15 feceris' diceret idque visum vigilanti potius quam dor-
mienti daret.

Iam vero quis dicere audeat vera omnia esse somnia? 62
'aliquot somnia vera' inquit Ennius 'sed omnia non
necesse est.' quae est tandem ista distinctio? quae vera
20 quae falsa habet? et si vera a deo mittuntur, falsa unde
nascuntur? nam si ea quoque divina, quid inconstantius
deo? quid inscitius autem est quam mentes mortalium
falsis et mendacibus visis concitare? sin vera visa di-
vina sunt, falsa autem et inania humana, quae est ista
25 designandi licentia, ut hoc deus hoc natura fecerit potius
quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia natura;

---

1 ipse *ft.* B^{p} 6 cum 𝔄2 ut AVB *StvFr. 2, 62* 9 benefitien-tia A consuleret *Man.*, '*deos intellegi perspexit Dav.*' *Pl.* 10 somnum *Halm tbm Pe.* -nium AVB 13 *prima recte distinxit* 𝔄1 *post* derecto *non incidens* *post* derecto *sequuntur in* B *fat. 41* eae causae ... *v. praefationem* 17 veras omnia A^{p} vera s- V 18 *Enn. scen. fab. inc. 429* non necesse est F *Va. Pe.;* nonnunc haec esset AV non nunc necesse est *sed* nunc *linea transversa del.* B non est necesse 𝔄1. *Cf. Va. Pe.* 19—21 distinctio quae * * nam si *[ue ut vid.], in mg. inferiore add. omissa, nisi quod* falsa habet et *nunc desunt propter fenestram* B 22 inscientius A^{p} insititius V^{p} institius B^{p} 25. 26 deus ... omnia *om.* V^{p} 26 quod neg.] aut neg. B^{p}

quod quoniam illud negatis, hoc necessario confitendum
128 est. naturam autem eam dico, qua numquam animus
insistens agitatione et motu esse vacuus potest. is cum
languore corporis nec membris uti nec sensibus potest,
incidit in visa varia et incerta ex reliquiis ut ait Ari- 5
stoteles inhaerentibus earum rerum quas vigilans gesserit
aut cogitaverit; quarum perturbatione mirabiles inter-
dum existunt species somniorum. quae si alia falsa alia
vera, qua nota internoscantur scire sane velim. si nulla
est, quid istos interpretes audiamus? sin quaepiam est, 10
63 129 aveo audire quae sit; sed haerebunt. Venit enim iam
in contentionem, utrum sit probabilius, deosne immor-
talis rerum omnium praestantia excellentis concursare
omnium mortalium qui ubique sunt non modo lectos
verum etiam grabatos et, cum stertentem aliquem vi- 15
derint, obicere iis visa quaedam tortuosa et obscura,
quae illi exterriti somnio ad coniectorem mane deferant,
an natura fieri ut mobiliter animus agitatus quod vigi-
lans viderit dormiens videre videatur. utrum philosophia
dignius, sagarum superstitione ista interpretari an ex- 20
plicatione naturae? ut si iam fieri possit vera coniectura
somniorum, tamen isti qui profitentur eam facere non
possint; ex levissimo enim et indoctissimo genere con-
stant. Stoici autem tui negant quemquam nisi sapientem
130 divinum esse posse. Chrysippus quidem divinationem 25
definit his verbis: vim cognoscentem et videntem et
explicantem signa quae a dis hominibus portendantur;
officium autem esse eius praenoscere dei erga homines
mente qua sint quidque significent, quem ad modum-

---

3 motus AB^p 4 langore A^1V laguore B 5 ex] et V ut ait] *ft.* ut aut A^p Aristotelis B^c 9 vera sunt qua, sunt *supra lin.* B^c 11 aveo 𝔄2 habeo *ex* abeo AVB 12 immortalis A, *ex* -les V inmortales *ex* -lis B 13 excellentes B^c 15 gravatos $A^pV^pB^p$ grabattos B^c stertentes aliquit *ex* stertentem -quod V 17 somno A^1*bm Pe. cl. p. 20, 13* 18 efieri B^p 24. 25 *StvFr. 3, 607* nisi . . . esse *om.* V 25—p. 121, 4 *StvFr. 2, 1189* 26 difinit AV^1 diff- V^2 diffinivit B

que ea procurentur atque expientur. idemque somniorum coniectionem definit hoc modo: esse vim cernentem et explanantem quae a dis hominibus significentur in som-
nis. quid ergo, ad haec mediocri opus est prudentia an
5 et ingenio praestanti et eruditione perfecta? talem autem cognovimus neminem. vide igitur ne etiamsi divinatio- 64 131
nem tibi esse concessero, quod numquam faciam, ne-
minem tamen divinum reperire possimus. qualis autem
ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in
10 somnis quae ipsi per nos intellegamus, neque ea quorum
interpretes habere possimus? similes enim sunt dei si
ea nobis obiciunt quorum nec scientiam neque ex-
planatorem habeamus, tamquam si Poeni aut Hispani
in senatu nostro loquerentur sine interprete. iam vero 132
15 quo pertinent obscuritates et aenigmata somniorum?
intellegi enim a nobis di velle debebant ea quae nostra
causa nos monerent. 'quid, poëta nemo, nemo physicus
obscurus?' ille vero nimis etiam obscurus Euphorion; 133
at non Homerus: uter igitur melior? 'valde Heraclitus
20 obscurus, minime Democritus.' num igitur conferendi?
mea causa me mones quod non intellegam? quid me
igitur mones? ut si quis medicus aegroto imperet ut
sumat

'terrigenam herbigradam domiportam sanguine
25 cassam'

potius quam hominum more cocleam diceret. Nam
Pacuianus Amphio

---

1 expientur] explentur *ft.* *ex* expluntur, *dein corr. in* -pleantur B 2 diffinit V[2] 4 midiocri A[1] 7 numquam] num B[p] 8 possumus V[1] 9 significant 𝔅1 *bmPe.* -at AVB*t* 12 nec] ne AVB 14 senato B[p] 15 enigmata AVB[c] 17 nemo physicus] nefysicus AB nefis-, isicu *in ras.* V 20 *Diels 68 (55) A 34* agitur B[p] 22 imperat B 23 sumet A 24 terrigenem *supra* ne *add.* vel a V[2] 25 casam A causam B[p] 26 diceret *Wopkens cf. Mdv. 4, 20* -cere AVB *om. Lamb. Dav. b. Cave, ne attingas* diceret, *quia oppositum voci* imperet 27 pacuianus AB[p] pacuinus V pacuvianus B[c] amfio AV

'quadrupes tardigrada agrestis humilis aspera
capite brevi cervice anguina aspectu truci
eviscerata inanima cum animali sono'

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent:

'non intellegimus, nisi si aperte dixeris;' 5

at ille uno verbo 'testudo'; non potueras hoc igitur a principio citharista dicere?

65 134 Defert ad coniectorem quidam somniasse se ovum pendere ex fascea lecti sui cubicularis (est hoc in Chrysippi libro somnium). respondit coniector thesaurum 10 defossum esse sub lecto. fodit, invenit auri aliquantum idque circumdatum argento; misit coniectori quantulum visum est de argento. tum ille 'nihilne' inquit 'de vitello?' id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse, reliquum argentum. nemone igitur umquam alius ovum 15 somniavit? cur ergo hic nescio qui thesaurum solus invenit? quam multi inopes digni praesidio deorum nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur. quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo, potius quam aperte 20 thesaurum quaerere iuberetur, sicut aperte Simonides 135 vetitus est navigare? ergo obscura somnia minime consentanea maiestati deorum.

66 Ad aperta et clara veniamus, quale est de illo interfecto a copone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo 25 quem humarat vetitus est navigare, quale etiam de Alexandro, quod a te praeteritum esse miror. qui cum Ptolomaeus familiaris eius in proelio telo venenato

5 si *om.* AV 8 ovum AB^{c}V^c oum B^p se ui impendere *supra* ovum *scr.* V 9 fascia V^c *StvFr. 2, 1201* 10 thensaurum A^p tessaurum V^1 tenshaurum V^2 16 tensaurum V^p tes- V^c 20 nosceretur *coni. Hot. cl. p. 125, 24* thensauri, n *olim deleta fuit* V thensauris A^p thesauro B 21 thens- A^{p}V^p 25 acopone A^{1}V^c acaupone A^2 aquopone V^p *cf. p. 28, 16* 27 qui * * cum A quid cum V^p quodcum V^c Quinte *Polster progr. Kattowitz 1874, 4. sed de repetito subiecto* Alexander *in p. 123, 2 non dubitandum cf. de orat. 2, 276* 28 Ptolomeus AV ptholomeus B

ictus esset eoque vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander adsidens somno est consopitus. tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre et simul dicere
5 quo illa loci nasceretur (neque is longe aberat ab eo loco), eius autem esse vim tantam ut Ptolomaeum facile sanaret. cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emissi sunt qui illam radiculam quaererent; qua inventa et Ptolomaeus sanatus dicitur et multi mi-
10 lites qui erant eodem genere teli vulnerati. Multa etiam 136 sunt a te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysi, Poeni Hamilcaris, Hannibalis, P. Decii, pervulgatum iam illud de praesule, C. Gracchi etiam et recens Caeciliae Baliarici filiae som-
15 nium. sed haec externa ob eamque causam ignota nobis sunt, non nulla etiam ficta fortasse; quis enim auctor istorum? de nostris somniis quid habemus dicere? tu de emerso me et equo ad ripam, ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumen-
20 tum. Omnium somniorum Quinte una ratio est; quae, 67 per deos inmortalis, videamus ne nostra superstitione et depravatione superetur. quem enim tu Marium visum a 137 me putas? speciem credo eius et imaginem, ut Democrito videtur. unde profectam imaginem? a corporibus
25 enim solidis et a certis figuris vult fluere imagines; quod igitur Mari corpus erat? 'ex eo' inquit 'quod fuerat; plena sunt imaginum omnia.' ista igitur me imago Marii

---

3 his A 6 ptolommeum *corr.* -lemm- A ptolemeum V ptholo- B 8 emissi sunt *b* et mississet A etmisisset BVp misisse Vc 9 ptolomeus AB ptolemeus V 10—14 *cf. p. 23, 5. 14. 20, 1. 25, 6. 24, 20. 25, 15. 27, 9 ss. 26. 47, 16* 11 falaridis AVB 12 amilcari B 13 deci ApVp C. *t,* ·g·i A ·g· *ex* g B de praesu le ** gracchi *ex* depresu legi gr- V 14 balliarici B 18 de emerso *coni. Dav.* de i*merso A de* merso V demerso B 21 supersticione A -sti**tione [ci *ut vid.*] V 26 Marii VcBc fuerat] fluerat ABcVp 27 plena—omnia *'Christo auctore post* persequebatur *p. 124, 1 transp.* *bm, cui opinioni ex levi codicis* A *in p. 124, 2 errore ita nihil accedit fidei ut plane contra.' Pl.* Mari Vc

in campum Atinatem persequebatur? 'nulla enim
138 species cogitari potest nisi pulsu imaginum. 'Quid
ergo, istae imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut
simul atque velimus accurrant? etiamne earum rerum
quae nullae sunt? quae est enim forma tam invisitata 5
tam nulla, quam non sibi ipse fingere animus possit?
ut quae numquam vidimus ea tamen informata habea-
139 mus, oppidorum situs hominum figuras. num igitur cum
aut muros Babylonis aut Homeri faciem cogito, imago
illorum me aliqua pellit? omnia igitur quae volumus 10
nota nobis esse possunt; nihil est enim de quo cogitare
nequeamus. nullae ergo imagines obrepunt in animos
dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt ullae, nec
cognovi quemquam, qui maiore auctoritate nihil diceret.
animorum est ea vis eaque natura, ut vigeant vigilantes 15
nullo adventicio pulsu sed suo motu incredibili quadam
celeritate. hi cum sustinentur membris et corpore et
sensibus, omnia certiora cernunt cogitant sentiunt. cum
autem haec subtracta sunt desertusque animus languore
corporis, tum agitatur ipse per sese; itaque in eo et 20
formae versantur et actiones, et multa audiri multa dici
140 videntur. haec scilicet in inbecillo remissoque animo
multa omnibus modis confusa et variata versantur,
maxumeque reliquiae rerum earum moventur in animis
et agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus aut 25
egimus, ut mihi temporibus illis multum in animo
Marius versabatur recordanti quam ille gravem suum
casum magno animo quam constanti tulisset: hanc credo
68 causam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum
sollicitudine cogitanti subito sum visus emersus e flu- 30
mine. inerant enim in utriusque nostrum animis vigi-

---

2 imaginum / omnia ista Quid A *librario ad p. 123, 27 aberrante* 4 accurant B^pV^1 etiamne, ne *del.* B 5 inusitata ABV^c *sed cf. p. 45, 7* 8 igur A 9 babillonis A -byll- B^p 13 ullae *Dav. tbm Pe.* illae AVB 16 adventitio A^cB adventio A^p 19 langore VA^pB^p *cf. p. 120, 4* 24 reliqui hererem V^p 28 magnum B^p tuliset AB^c tulliset B^p 30 cogitandi B^1

lantium cogitationum vestigia. at quaedam adiuncta
sunt, ut mihi de monumento Marii, tibi, quod equus,
in quo ego vehebar, mecum una demersus rursus ap-
paruit. An tu censes ullam anum tam deliram futuram 141
5 fuisse ut somniis crederet, nisi ista casu non numquam
forte temere concurrerent? Alexandro draco loqui visus
est. potest omnino hoc esse falsum potest verum, sed ut
verum sit, non est mirabile. non enim audivit ille dra-
conem loquentem sed est visus audire: et quidem, quo
10 maius sit, cum radicem ore teneret locutus est. sed ni-
hil est magnum somnianti. quaero autem cur Alexandro
tam inlustre somnium tam certum, nec huic eidem alias,
nec multa ceteris. mihi quidem praeter hoc Marianum
nihil sane quod meminerim: frustra igitur consumptae
15 tot noctes tam longa in aetate. nunc quidem propter 142
intermissionem forensis operae et lucubrationes detraxi
et meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam:
nec tam multum dormiens ullo somnio sum admonitus,
tantis praesertim de rebus, nec mihi magis unquam vi-
20 deor, quam cum aut in foro magistratus aut in curia
senatum video, somniare.

Etenim (ex divisione hoc secundum est) quae est 69
continuatio coniunctioque naturae, quam ut dixi vocant
συμπάθειαν, eius modi ut thesaurus ex ovo intellegi de-
25 beat? nam medici ex quibusdam rebus et advenientis
et crescentis morbos intellegunt, non nullas etiam vale-
tudinis significationes, ut hoc ipsum pleni enectine
simus, ex quodam genere somniorum intellegi posse

---

3 apparuerit B 7. 8 ut verum *Pohl.* utrum AVB est *Dav.* esse AVB sed vides etiamsi verum sit non esse m. *Pl.* 9 quidem] *ft.* quidest B[p] 18 somno *ft.* V[p] 22 etenim *Mdv. 1, 3* 23 ut dixi *p. 78, 3* 24 *συμπάθειαν* 𝔆 sympathian AVB tesaurus A[1] 25 medici intelligi ex A[p] advenientes AVB 26 nonnullas AB *(sed hic* as *in ras.) tbm Pe.* -ae V -ae etiam sunt *Lamb. 1* 27 ut hoc ipsum *bis scr.* B enectine *Lamb. 1* -ve AVB 28 *in* genere | *deficit in fine paginae* V *usque ad p. 128, 13* atque hominum; *item* 𝔅 1. 2 𝔄 1 *(v. p. 99, 19 et 128, 13)*

dicunt. thesaurus vero et hereditas et honos et victoria et multa generis eiusdem qua cum somniis naturali
143 cognatione iunguntur? dicitur quidam cum in somnis complexu Venerio iungeretur calculos eiecisse: video sympathian; visum est enim tale obiectum dormienti, 5 ut id, quod evenit, naturae vis, non opinio erroris effecerit. quae igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturae copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium: qui paulo ante interitum visus est in somnis amicae esse amictus 10 amiculo; is cum esset proiectus inhumatus ab omnibusque desertus iaceret, amica corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris et causas naturalis habebat, an et ut videretur et ut eveniret casus effecit?

70
144 Quid, ipsorum interpretum coniecturae nonne magis 15 ingenia declarant eorum quam vim consensumque naturae? cursor ad Olympia proficisci cogitans visus est in somnis curru quadrigarum vehi. mane ad coniectorem. at ille 'vinces' inquit; 'id enim celeritas significat et vis equorum'. post idem ad Antiphontem. is 20 autem 'vincare' inquit 'necesse est; an non intellegis quattuor ante te cucurrisse?' ecce alius cursor — atque horum somniorum et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri — sed ad cursorem redeo: ad interpretem detulit aquilam se in somnis visum esse factum. 25 at ille 'vicisti; ista enim avi volat nulla vehementius'. huic eidem Antipho 'baro' inquit 'victum te esse non vides? ista enim avis insectans alias avis et agitans semper ipsa postrema est'. Parere quaedam matrona
145 cupiens dubitans, essetne praegnans, visa est in quiete 30

1 thensaurus A^p 2 qua *Mar.* quae AB 3 iuguntur A 5 sympatian A 8 quid] qui B^1 8—13 *cf. Val. Max. 1, 7 ext. 9* 9 somium B 10 amicae 𝔄2 -ce AB 11 hisqcum B^1 14 ut *ante* vid- *supra add.* A veniret A^1 20 anthiphontem B *Diels 87 (80) B 80* 23 chriseppe A^1 chrisippi B *StvFr. 2, 1206 3 Ant. 42* 26 avi 𝔄2 avis AB 27 eidem *Lamb. 1* equidem AB^c est quidem B^p anti cho B 28 vides] dives B^p 30s. *cf. Aug. c. Iul. op. imp. 5, 17 (Migne 45, 1450)*

obsignatam habere naturam. rettulit. negavit eam, quon-
iam obsignata fuisset, concipere potuisse. at alter prae-
gnantem esse dixit; nam inane obsignari nihil solere.
Quae est ars coniectoris eludentis ingenio? an ea quae
5 dixi et innumerabilia quae conlecta habent Stoici quic-
quam significant nisi acumen hominum ex similitudine
aliqua coniecturam modo huc modo illuc ducentium?
medici signa quaedam habent ex venis et ex spiritu
aegroti multisque ex aliis futura praesentiunt; guberna-
10 tores cum exsultantis lolligines viderunt aut delphinos
se in portum conicientes, tempestatem significari putant.
haec ratione explicari et ad naturam revocari facile
possunt, ea vero quae paulo ante dixi nullo modo.

71 146 'At enim observatio diuturna (haec enim pars una
15 restat) notandis rebus fecit artem'. ain tandem? somnia
observari possunt? quonam modo? sunt enim innume-
rabiles varietates. nihil tam praepostere tam incondite
tam monstruose cogitari potest quod non possimus
somniare; quo modo igitur haec infinita et semper nova
20 aut memoria conplecti aut observando notare possumus?
astrologi motus errantium stellarum notaverunt; inven-
tus est enim ordo in iis stellis qui non putabatur. cedo
tandem qui sit ordo aut quae concursatio somniorum.
quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis,
25 cum eadem et aliis aliter evadant et isdem non semper
eodem modo? ut mihi mirum videatur, cum mendaci
homini ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo
modo isti si somnium verum evasit aliquod non ex
multis potius uni fidem derogent quam ex uno innu-
30 merabilia confirment.

---

1 rettulit] sedtulit A^p retulit A^c 2.3 pregnatem A^p *ex* -tam B 6 significent B^p 8 et expiritu A^pB^p et exsp- A^cB^c 10 viderint *Skutsch (propter clausulam) Glotta 3, 1912, 367* delfinos AB 11 putant] *p̃cõitant *tali fere specie nunc* A *in ruga membranae* 15 prestat B^p ain] an B *cf. p. 86, 2* 16 conam B^p 18 possumus B^p 21 terrantium B^p stellare A^p 22 in iis F in is AB 28 aliquid A^1 aliquot non *ex* -quotenim B 29.30 derogent . confirment *Lamb. 1* -ant. -ant AB

147 Si igitur neque deus est effector somniorum neque naturae societas ulla cum somniis neque observatione inveniri potuit scientia, effectum est ut nihil prorsus somniis tribuendum sit, praesertim cum illi ipsi qui ea vident nihil divinent, ii qui interpretantur coniecturam 5 adhibeant non naturam, casus autem innumerabilibus paene saeculis in omnibus plura mirabilia quam in somniorum visis effecerit, neque coniectura, quae in varias partis duci possit non numquam etiam in contrarias, 72 148 quicquam sit incertius. Explodatur ⟨igitur⟩ haec quoque 10 somniorum divinatio pariter cum ceteris. nam ut vere loquamur, superstitio fusa per gentis oppressit omnium fere animos atque hominum inbecillitatem occupavit. quod et in is libris dictum est qui sunt de natura deorum, et hac disputatione id maxume egimus. multum 15 enim et nobismet ipsis et nostris profuturi videbamur si eam funditus sustulissemus. nec vero (id enim diligenter intellegi volo) superstitione tollenda religio tollitur. nam et maiorum instituta tueri sacris caerimoniisque retinendis sapientis est, et esse praestantem aliquam 20 aeternamque naturam et eam suspiciendam admirandamque hominum generi pulchritudo mundi ordoque 149 rerum caelestium cogit confiteri. quam ob rem ut religio propaganda etiam est, quae est iuncta cum cognitione naturae, sic superstitionis stirpes omnes eligendae. 25 instat enim et urget et quo te cumque verteris persequitur, sive tu vatem sive tu omen audieris, sive immo-

---

3 invenire A ut *supra add.* B prosus A 5 hii A^{c}B 6 innuberabilibus B^{1} 8 visus B 10 igitur *add. in mg. ed. Lamb. 1583* 13 *ab* atque hominum *denuo incipit* V *item* 𝔅 1.2 𝔄 1 *(p. 125, 28)* 14 in *om.* V iis A his VB 16 nostris B^{c} nobis B^{p} 18 intelligo V^{p} 19 cerimoniisque AVB 24 cognatione *corr. et rad. ft. ex* coniunctione B 25 superstitiones A^{p}V^{p}B^{p} eligendae *Gruter, Mdv. emend. Liv. p. 155 n. 1; cf. Tusc. 3, 83. 84; Varro rust. 1, 47; Colum. 4, 5 Th. l. L. s. v.* eligere *376, 61* eiciendae AVB 26 tecum qe (ˇ) *ex* -ce B te qum (u) ce *ex* -cum ce A te quinte *ex* quince V 27 sivetu*vantem, *fuitne* -iuv- A^{1} omnem A^{p} *omen *(h vel n?)* B inmolaris A^{p}

laris sive avem aspexeris, si Chaldaeum si haruspicem
videris, si fulserit si tonuerit, si tactum aliquid erit de caelo
si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum ne-
cesse est plerumque aliquid eveniat, ut numquam liceat
5 quieta mente consistere. perfugium videtur omnium 150
laborum et sollicitudinum esse somnus. at ex eo ipso
plurumae curae metusque nascuntur; qui quidem ipsi
per se minus valerent et magis contemnerentur, nisi
somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii
10 quidem contemptissimi sed in primis acuti et conse-
quentia et repugnantia videntes, qui prope iam absoluti
et perfecti putantur. quorum licentiae nisi Carneades
restitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicaren-
tur. cum quibus omnis fere nobis disceptatio conten-
15 tioque est, non quod eos maxume contemnamus, sed
quod videntur acutissime sententias suas prudentissi-
meque defendere. cum autem proprium sit Academiae
iudicium suum nullum interponere, ea probare quae
simillima veri videantur, conferre causas et quid in quam-
20 que sententiam dici possit expromere, nulla adhibita
sua auctoritate iudicium audientium relinquere integrum
ac liberum, tenebimus hanc consuetudinem a Socrate
traditam eaque inter nos, si tibi Quinte frater placebit,
quam saepissime utemur. 'Mihi vero' inquit ille 'nihil
25 potest esse iucundius'. Quae cum essent dicta surrexi-
mus.

---

1 chaldeum AVB 3 factumque B 6 ad ex A^pV^p et ex B^p 8 contempnerentur AV^p 8. 9 nisomniorum A^1 9 sus coepissent A 10 et *ante* consequentia *om.* V 12 et *supra add.* B corum A^p 13 haut] aut B^p 14 omnibus B^p contemptioque V^1 15 contempnamus BV 17 proprium *supra add.* V^2 19. 20 quamquae A quamque *ex* equem B 25 *in* potest *def.* B; *in mg.* esse iucundius. Quae cum essent dicta surreximus *post* 26 M. Tulli Ciceronis de divinatione lib. II explicit, incipit Timaeus AV *(qui add.* felic*)* M. Tul. Ciceronis de divinatione lib. secundus explicit B

DE FATO

1 1 * * * quia pertinet ad mores, quod ἦθος illi vocant,
nos eam partem philosophiae de moribus appellare
solemus, sed decet augentem linguam Latinam nomi-
nare moralem; explicandaque vis est ratioque enun-
tiationum quae Graeci ἀξιώματα vocant; quae de re fu- 5
tura cum aliquid dicunt deque eo quod possit fieri
aut non possit, quam vim habeant, obscura quaestio
est quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant, totaque est
λογική quam rationem disserendi voco.

Quod autem in aliis libris feci qui sunt de natura 10
deorum itemque in iis quos de divinatione edidi, ut
in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo
facilius id a quoque probaretur quod cuique maxime
probabile videretur, id in hac disputatione de fato casus
2 quidam ne facerem inpedivit. nam cum essem in Pu- 15
teolano Hirtiusque noster consul designatus isdem in
locis, vir nobis amicissimus et his studiis in quibus
nos a pueritia viximus deditus, multum una eramus,
maxime nos quidem exquirentes ea consilia quae ad
pacem et ad concordiam civium pertinerent. cum enim 20
omnes post interitum Caesaris novarum perturbationum
causae quaeri viderentur iisque esse occurrendum pu-
taremus, omnis fere nostra in his deliberationibus con-

Inscriptionem primitus nullam habuerunt AVB   3 augmentum A^p 4 morabilem AV^pB *cf. Quint. inst. 6, 2, 8*   9 loice AB   10 iis *Dav. b* illis *Ern. t;* aliis *cf. off. 2, 31*   11 divinatio $A^1V^1B^1$ 15 inpedivit *rad. ft. ex* -duit A *ex* -diúτ B   16 hirsutiusque V^p hirciusque B   hisdem V^2[V^1] iisdem B   18 multum una eramus V^c multu muneramus V^pB^p multa numeramus, a *prior ex* u, um *e corr.* A   multa muneramus, a *prior ex* u B^p multa mumeravimus B^c 20 pertinere B^p 23s. consumabatur AV^1 -summeb- B

sumebatur oratio, idque et saepe alias et quodam
liberiore quam solebat et magis vacuo ab interventori-
bus die. cum ad me ille venisset, primo ea quae erant
cotidiana et quasi legitima nobis, de pace et de otio; 2
5 quibus actis 'quid ergo' inquit ille 'quoniam ora- 3
torias exercitationes non tu quidem ut spero reliquisti,
sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne
aliquid audire?' 'Tu vero' inquam 'vel audire vel
dicere; nec enim, id quod recte existimas, oratoria illa
10 studia deserui, quibus etiam te incendi, quamquam
flagrantissimum acceperam, nec ea quae nunc tracto
minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam cum
hoc genere philosophiae, quod nos sequimur, magnam
habet orator societatem; subtilitatem enim ab Academia
15 mutuatur et ei vicissim reddit ubertatem orationis et
ornamenta dicendi. quam ob rem' inquam 'quoniam
utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui
malis, optio sit tua.' Tum Hirtius 'gratissumum,' in-
quit, 'et tuorum omnium simile; nihil enim umquam
20 abnuit meo studio voluntas tua. Sed quoniam rhetorica 4
mihi vestra sunt nota teque in iis et audivimus saepe
et audiemus atque hanc Academicorum contra propo-
situm disputandi consuetudinem indicant te suscepisse
Tusculanae disputationes, ponere aliquid, ad quod au-
25 diam, si tibi non est molestum, volo.' 'An mihi,' in-
quam, 'potest quicquam esse molestum, quod tibi gra-
tum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem
ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi ut
longo intervallo haec studia repetentem.' 'Ita' inquit
30 'audiam te disputantem, ut ea lego quae scripsisti.
proinde ordire.' 'Considamus igitur.'

---

1 itaque *Dav.* idque *referri ad illa* una eramus *putat Pl.* 3 cum] quo cum *Wopkens* nam cum *Pl. cl. fin. 1, 14 nat. 1, 15 div. 1, 8 rep. 1, 14* 5 acceptis A^pV 5. 6 oratoria exercitatio B^1 9 recte audire existimas A 18 obtio A^pV 21 vestra *Ald.* nostra AVB 23 suscipisse $A^1V^1B^c$ -cipisset usculanae B^p 25. 26 volo—gratum *om.* V 25 an 𝔄2 ad A^pB^p at A^cB^c 27 sed] et B^p 31 consida musici quorum V^p consida-

3 * quorum in aliis, ut in Antipatro poeta ut in brumali
5 die natis ut in simul aegrotantibus fratribus ut in urina
ut in unguibus ut in reliquis eius modi, naturae contagio valet, quam ego non tollo, vis est nulla fatalis;
in aliis autem fortuita quaedam esse possunt, ut in illo 5
naufrago ut in Icadio ut in Daphita; quaedam etiam
Posidonius (pace magistri dixerim) comminisci videtur;
sunt quidem absurda. quid enim, si Daphitae fatum
fuit ex equo cadere atque ita perire, ex hocne Equo,
qui cum equus non esset nomen habebat alienum? 10
aut Philippus hasne in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi vero capulo sit occisus. quid autem magnum aut naufragum illum sine nomine in rivo esse
lapsum (quamquam huic quidem hic scribit praedictum
in aqua esse pereundum) — ne hercule Icadii quidem 15
praedonis video fatum ullum; nihil enim scribit ei prae-
6 dictum. quid mirum igitur ex spelunca saxum in crura
eius incidisse? puto enim etiamsi Icadius tum in spelunca
non fuisset saxum tamen illud casurum fuisse. nam
aut nihil omnino est fortuitum aut hoc ipsum potuit 20
evenire fortuna. Quaero igitur, atque hoc late patebit:
si fati omnino nullum nomen nulla natura nulla vis

---

mus li qu- V^c considamus hic ·)÷z quorum, *inter* d *et* q *ras. VIII fere litt.; ante* q *ft.* ici; *in mg. ex Iuv. 13, 86 ss. adscr. (quae uncis inclusa nunc abscissa)* sunt qui in fortune iam casibus | (omnia) ponant et mundum credant | (n)ullo rectore moveri. Na|(tu)ra volvente vices et lucis | (et a)nni; *add. man. ant.* quorum in aliis A considamus hic * * non est igitur, h *add.*, ic *in ras.*, *videbatur fuisse* -mus ici, non ~, *ita p. 171 versa, sed p. 147 versa* condiscipulorum ⁜ quorum *v. praefationem* B cons- hic *m cf. leg. 2, 7 post* ordire *lacunam agnovit Ald.* 1 aleis V^2 *item in v. 5* Antipatro] *cf. Val. Max. 1, 8 ext. 16 Thorm. p. 84 ss.* 2 fratribus] *cf. Aug. civ. 5, 2* 4 tollo an vis V^c 6 Daphita] *cf. Val. Max. 1, 8 ext. 8* Daphanites *codd.* Daphnites *Kempf* 8 sint A^1V quidam A^pV^p quidaem A^c si *om.* B 11 Philippus] *cf. Val. Max. 1, 8 ext. 9* hasne *tbm* hasce AVB capalo A^p 12 capula A^1 13 aut *del. tb (dubitat Mdv. 794 cl. off. 1, 9)* et ℭ 14 quidenim A^pVB^p 15 Icadii *om.* V 16 praeconis V^c 20 ipsud B^p

esset et forte temere casu aut pleraque fierent aut
omnia, num aliter ac nunc eveniunt evenirent? quid
ergo adtinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium
rerum ad naturam fortunamve referatur?
5 Sed Posidonium, sicut aequum est, cum bona gratia 4
dimittamus, ad Chrysippi laqueos revertamur. cui qui- 7
dem primum de ipsa contagione rerum respondeamus,
reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quan-
tum intersit, videmus; alios esse salubris alios pestilen-
10 tis, in aliis esse pituitosos et quasi redundantis in aliis
exsiccatos atque aridos; multaque sunt alia quae inter
locum et locum plurimum differant. Athenis tenue cae-
lum, ex quo etiam acutiores putantur Attici, crassum
Thebis, itaque pingues Thebani et valentes. tamen
15 neque illud tenue caelum efficiet ut aut Zenonem quis
aut Arcesilam aut Theophrastum audiat, neque crassum
ut Nemea potius quam Isthmo victoriam petat. Diiunge
longius. quid enim loci natura adferre potest, ut in por- 8
ticu Pompei potius quam in campo ambulemus, tecum
20 quam cum alio, Idibus potius quam Kalendis? ut igitur
ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quas-
dam autem nihil, sic astrorum adfectio valeat, si vis,
ad quasdam res, ad omnis certe non valebit.
'At enim, quoniam in naturis hominum dissimilitu-
25 dines sunt, ut alios dulcia alios subamara delectent,
alii libidinosi alii iracundi aut crudeles aut superbi sint,
alii ⟨a⟩ talibus vitiis abhorreant, — quoniam igitur' inquit
'tantum natura a natura distat, quid mirum est has dissi-
militudines ex differentibus causis esse factas?' haec 5
30 disserens qua de re agatur et in quo causa consistat 9

---

5 equum V^c e cum B^p 6—p. 134, 13 *StvFr. 2, 950 s.* 9 vi-
deamus A^1V 10 esse *om.* V 12 et plurimum V^p 15 tenuae
A^pV^p 17 neinea A^p diiungue A^p 18 longius] locis *ex*
longuis, *in mg.* vel locos V 19. 20 in campo—quam *om.* V,
in quo deinde supra cum alio *signum corruptelae* 19 ambu-
lemus+. potius *in mg.* +tecum quam cum | alio idibus A 27 a
add. Lamb. 1 28 tantum a natura natura B

non videt. non enim si alii ad alia propensiores sunt
propter causas naturalis et antecedentis, idcirco etiam
nostrarum voluntatum atque adpetitionum sunt causae
naturales et antecedentes. nam nihil esset in nostra
potestate, si ita se res haberet. nunc vero fatemur, acuti 5
hebetesne, valentes inbecilline simus, non esse id in
nobis; qui autem ex eo cogi putat ne ut sedeamus
quidem aut ambulemus voluntatis esse, is non videt
quae quamque rem res consequatur. ut enim et inge-
niosi et tardi ita nascantur antecedentibus causis item- 10
que valentes et inbecilli, non sequitur tamen ut etiam
sedere eos et ambulare et rem agere aliquam princi-
10 palibus causis definitum et constitutum sit. Stilponem,
Megaricum philosophum, acutum sane hominem et pro-
batum temporibus illis accepimus. hunc scribunt ipsius 15
familiares et ebriosum et mulierosum fuisse, neque
haec scribunt vituperantes sed potius ad laudem; vi-
tiosam enim naturam ab eo sic edomitam et conpressam
esse doctrina, ut nemo umquam vinolentum illum, nemo
in eo libidinis vestigium viderit. quid, Socraten nonne 20
legimus quem ad modum notarit Zopyrus physiognomon,
qui se profitebatur hominum mores naturasque ex cor-
pore oculis vultu fronte pernoscere: stupidum esse
Socraten dixit et bardum, quod iugula concava non
haberet, obstructas eas partes et obturatas esse dice- 25
bat; addidit etiam mulierosum, in quo Alcibiades ca-
11 chinnum dicitur sustulisse. Sed haec ex naturalibus
causis vitia nasci possunt: extirpari autem et fundi-
tus tolli, ut is ipse qui ad ea propensus fuerit a tan-
tis vitiis avocetur, non est id positum in naturalibus 30
causis sed in voluntate studio disciplina. quae tollun-

---

2 naturales et -es AV 3 appetitionum V^c 7. 8 *cf. Aug. civ. 5, 3 ext.* 8 his A^pV^p *om.* B 13 Stilponem *Valla* -i- A -ph- VB 19 vinulentum B^pV^c 20 eo] eum B^pV eom A^p 25 opturatas V^c obst- B^p eas esse dic- B 26 addidit 𝔅1 addit AVB 27 subtulisse B^1 28 exstirpari *ft. ex* exturp- A 29. 30 atatis *corr.* ae- V 30—p. 137, 19 *StvFr. 2, 954*

tur omnia, si vis et natura fati ex divinationis ratione
firmabitur.
Etenim si est divinatio, qualibusnam a perceptis artis 6
proficiscitur? (percepta appello quae dicuntur Graece
5 θεωρήματα). non enim credo nullo percepto aut ceteros
artifices versari in suo munere, aut eos qui divinatione
utantur futura praedicere. Sint igitur astrologorum per- 12
cepta huius modi: 'si quis verbi causa oriente Canicula
natus est, is in mari non morietur.' vigila Chrysippe ne
10 tuam causam, in qua tibi cum Diodoro valente dialec-
tico magna luctatio est, deseras. si enim est verum quod
ita conectitur: 'si quis oriente Canicula natus est, in
mari non morietur', illud quoque verum est 'si Fabius
oriente Canicula natus est, Fabius in mari non morietur'.
15 pugnant igitur haec inter se, Fabium oriente Canicula
natum esse, et Fabium in mari moriturum; et quoniam
certum in Fabio ponitur, natum esse eum Canicula
oriente, haec quoque pugnant, et esse Fabium, et in
mari esse moriturum. ergo haec quoque coniunctio est
20 ex repugnantibus 'et est Fabius, et in mari Fabius
morietur', quod ut propositum est ne fieri quidem pot-
est. ergo illud 'morietur in mari Fabius' ex eo genere
est quod fieri non potest. omne ergo quod falsum dici-
tur in futuro id fieri non potest. At hoc Chrysippe mi- 7
25 nime vis, maximeque tibi de hoc ipso cum Diodoro 13

---

1 ex natura V^p 4 praecepta *ex* -to A 5 θεωρήματα 𝔅1 the- AVB 10 dialetico AV^p *cf. Hieronymus ad v. 24 adscriptus* 11 desederas *ex* desid-, *dein* deseras B enim *om.* B 12 *post* quis *add.* verbi causa B *cf. v. 8* est is in B^c *cf. p. 137, 2* 15. 16 oriente ... fabium *in mg. add.* A 16 et fabium V^p 17 certum esse "eum" in fabio ponitur natum "canicula" *signa transponendi add.* B¹ 24 *Hier. contra Pelag. 1, 702 (Migne tom. 23 p. 525)* inter Diodorum et Chrysippum valentissimos dialecticos *(Cic. v. 10)* περὶ δυνατῶν *(π. -τοῦ Hier. cf. p. 130, 8)* ista contentio est. Diodorus id solum ... id fieri non posse *(v. p. 136, 1—4)*. Chrysippus vere et quae ... non sunt futura posse fieri dicit, ut frangi hoc margaritum, etiamsi id numquam futurum sit *(p. 136, 4—6)*

certamen est. ille enim id solum fieri posse dicit quod aut sit verum aut futurum sit verum, et quicquid futurum sit id dicit fieri necesse esse, et quicquid non sit futurum id negat fieri posse; tu et quae non sint futura posse fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiamsi id 5 numquam futurum sit, neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millensimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista conprobabis divina praedicta, et quae falsa in futuris dicentur in iis habebis ut ea fieri non possint ut si dicatur Africanum 10 Carthagine non potiturum, et si vere dicatur de futuro idque ita futurum sit, dicas esse necessarium; quae est

14 tota Diodori vobis inimica sententia. etenim si illud vere conectitur 'si oriente Canicula natus es, in mari non moriere', primumque quod est in conexo 'natus 15 es oriente Canicula' necessarium est (omnia enim vera in praeteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt inmutabilia nec in falsum e vero praeterita possunt convertere) — si igitur quod primum in conexo est necessarium est, 20 fit etiam quod consequitur necessarium. quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus; sed tamen si naturalis est causa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest.

8 15 Hoc loco Chrysippus aestuans falli sperat Chaldaeos 25 ceterosque divinos, neque eos usuros esse coniunctioni-

---

1 posset Bp posse fieri *Hier.* 2 aut v. fut. sit *idem cf. p. 138, 6* 3 dicit *om. Hier., item* 𝔅1 *mutato* esse *(v.3) in* est fieri *om.* V esse *ex* est B 3.4 quidquid autem n. s. f., id fieri n. p. *Hier.* 4 sunt *Hier.* 7 millensimo ApVp millē simo Bp 8 cumprobabis Bp con- *ft. ex* -amus A *cf. v. 10* 10 habebis *dett.* habemus AVB 10. 11 ut si . . . potiturum *del. bm* 11 carthaginem ApVBp -ne AcBc Carthagine non (n̄) *Pl.* 12 non necessarium Vc 15 quonexo Ap 16 es *dett.* est AVB 18 *StvFr. 1, 489* 19 falsum e 𝔅2 f- me vero AB f- ne vero Vp f- nec in verum Vc 25 fallis ApVp facilis Bp 26 coniunctionibus] conexionibus *Mdv.* con⟨exis potius quam con⟩iunctionibus *Pl.;* coni- *def. Gercke Chrysippea fr. 85*

bus, ut ita sua percepta pronuntient 'si quis natus est
oriente Canicula, is in mari non morietur' — sed potius
ita dicent: 'non et natus est quis oriente Canicula et is
in mari morietur'. o licentiam iocularem: ne ipse inci-
5 dat in Diodorum, docet Chaldaeos quo pacto eos ex-
ponere percepta oporteat. quaero enim, si Chaldaei ita
loquentur ut negationes infinitarum coniunctionum po-
tius quam infinita conexa ponant, cur idem medici cur
geometrae cur reliqui facere non possint. medicus in
10 primis quod erit ei perspectum in arte non ita proponet
'si cui venae sic moventur, is habet febrim', sed potius
illo modo 'non et venae sic ⟨cui⟩ moventur, et is febrim
non habet'; itemque geometres non ita dicet 'in sphaera
maximi orbes medii inter se dividuntur', sed potius
15 illo modo 'non et sunt in sphaera maximi orbes et ii
non medii inter se dividuntur.' quid est, quod non possit 16
isto modo ex conexo transferri ad coniunctionum nega-
tionem. et quidem aliis modis easdem res efferre pos-
sumus. modo dixi 'in sphaera maximi orbes medii inter
20 se dividuntur', possum dicere 'si in sphaera maximi or-
bes erunt', possum dicere: 'quia in sphaera maximi
orbes erunt'; multa genera sunt enuntiandi nec ullum
distortius quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldaeos 9
contentos Stoicorum causa fore. illorum tamen nemo 17

---

1 praecepta A *cf. p. 135, 4* 4 ipsa AV^p 7 loquantur 𝔅1 *tbm* 8 cumconexa V 9 geum&re V^p possunt A^1 10 perspectum *ci. Hott., sed cf. Cic. orat. 121* 12 et *prius*] ei AVB cui *m cf. v. 1 et 3* non cui v. s. m. *t* non et ei v. s. m. *b* febrem AVB 13 geumetres A^{p}V^p *(velut v. 9)* 14 orbis AV^{1}B^1 15 ii A^p hi A^c 17 quo nexo A^{1}V^1 ⁜ coniunctionis *coni. t, sed cf. top. 57* 19—22 'orbes ***** possum dicere ** | qua in sphaera *praeter* orbes *omnia in ras. pr. man.; post* dicere *agnoscebam* ur, *ut collato* V *primo fuisse coniciam* orbes medii int̄ se dividuntur | possum dicere. *In mg. inferiore haec addita sunt* ⁜ medii interse dividuntur. possum dicere si in spera maximi orbes erunt, *infra quae paris fere ambitus rasura est* A' *Pl.* 20. 21 si in . . . dicere quia *om.* V 21 quia B^c qua AB^p *praefert Pl. (om. V)*

ita loquitur; maius est enim has contortiones orationis quam signorum ortus obitusque perdiscere.

Sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, revertamur. in qua quid valeat id quod fieri possit anquiritur. Placet igitur Diodoro id solum fieri posse, quod aut verum sit aut verum futurum sit. qui locus attingit hanc quaestionem, nihil fieri quod non necesse fuerit, et quicquid fieri possit id aut esse iam aut futurum esse, nec magis commutari ex veris in falsa posse ea quae futura quam ea quae facta sunt; sed in factis inmutabilitatem apparere, in futuris quibusdam, quia non apparet, ne inesse quidem videri; ut in eo qui mortifero morbo urgeatur verum sit 'hic morietur hoc morbo', at hoc idem si vere dicatur in eo in quo vis morbi tanta non appareat nihilo minus futurum sit. ita fit ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam 'morietur Scipio' talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen ut id non possit convertere in falsum; de homine enim **18** dicitur cui necesse est mori. sic si diceretur 'morietur noctu in cubiculo suo vi oppressus Scipio', vere diceretur; id enim fore diceretur quod esset futurum; futurum autem fuisse ex eo, quia factum est, intellegi debet. nec magis erat verum 'morietur Scipio' quam 'morietur illo modo', nec magis necesse mori Scipioni quam illo modo mori, nec magis inmutabile ex vero in falsum 'necatus est Scipio' quam 'necabitur Scipio' nec cum haec ita sint est causa cur Epicurus fatum extimescat et ab atomis petat praesidium easque de via deducat et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet ut de

---

1 contortiones *e corr., fuit ft.* -torct- A 3 *cf. Hier. ad p. 135, 24 adscript.* 4 quam *add.* V^c 7. 8 quod ... fieri *in mg. add.* B 8 id autem $A^p V^p$ 12 quinon A^1 apparet *Dav. tbm* -reret AVB 13 urgueatur A^pB 22 id ... dicetur *(dein corr.* diceretur*) add.* V^2 25 magis *Ramus* minus AVB

nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi nec cuiquam physico
placet, alteram ut cum duo individua per inanitatem
ferantur alterum e regione moveatur alterum declinet.
licet enim Epicuro concedenti omne enuntiatum aut 19
5 verum aut falsum esse non vereri ne omnia fato fieri
sit necesse; non enim aeternis causis naturae necessi-
tate manantibus verum est id quod ita enuntiatur 'de-
scendit in Academiam Carneades', nec tamen sine causis,
sed interest inter causas fortuito antegressas et inter
10 causas cohibentis in se efficientiam naturalem. ita et
semper verum fuit 'morietur Epicurus cum duo et
septuaginta annos vixerit archonte Pytharato', neque
tamen erant causae fatales, cur ita accideret, sed quod
ita cecidit certe casurum sicut cecidit fuit. nec ii, qui 20
15 dicunt inmutabilia esse quae futura sint nec posse
verum futurum convertere in falsum, fati necessitatem
confirmant, sed verborum vim interpretantur. at qui
introducunt causarum seriem sempiternam, ii mentem
hominis voluntate libera spoliatam necessitate fati de-
20 vinciunt.

Sed haec hactenus; alia videamus. concludit enim 10
Chrysippus hoc modo: 'si est motus sine causa, non
omnis enuntiatio, quod *ἀξίωμα* dialectici appellant, aut
vera aut falsa erit; causas enim efficientis quod non
25 habebit, id nec verum nec falsum erit; omnis autem
enuntiatio aut vera aut falsa est; motus ergo sine causa
nullus est. quod si ita est, omnia quae fiunt causis fiunt 21
antegressis; id si ita est, fato omnia fiunt. efficitur igitur
fato fieri quaecumque fiant.' hic primum si mihi libeat
30 adsentiri Epicuro et negare omnem enuntiationem aut

---

3 feruntur V alteram V^p 6 a naturae V^2 naturae e *b* 7 emanantibus *t sed v. Th. l. L. s. v.* emanare *445, 80* 7.8 descendet *ii. Lörcher I p. 357* 14 cecidit *Bremius m* cecidisset AB*tb* accidisset V certe casurum A^cB*tb* caerte *(ex cave)* causarum A^p certe /· causarum, *in mg. alia manu* /· a serie V, *quare* serie certa causarum casurum *m* fuit A^pV fuerit A^cB 17 at qu 𝔄2 atque AVB 21—p. 140, 13 *StvFr. 2, 952. 954* 23 *ἀξίωμα Graece* 𝔅2 *item p. 140, 5. 16*

veram esse aut falsam, eam plagam potius accipiam quam fato omnia fieri conprobem; illa enim sententia habet aliquid disputationis, haec vero non est tolerabilis. itaque contendit omnis nervos Chrysippus, ut persuadeat omne ἀξίωμα aut verum esse aut falsum. ut enim Epi- 5 curus veretur ne si hoc concesserit, concedendum sit fato fieri quaecumque fiant (si enim alterum utrum ex aeternitate verum sit, esse id etiam certum, et si certum, etiam necessarium: ita et necessitatem et fatum confirmari putat), sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit 10 omne quod enuntietur aut verum esse aut falsum, non teneat omnia fato fieri et ex causis aeternis rerum 22 futurarum. Sed Epicurus declinatione atomi vitari necessitatem fati putat. itaque tertius quidam motus oritur extra pondus et plagam, cum declinat atomus intervallo 15 minimo (id appellat ἐλάχιστον); quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogitur confiteri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nam qui potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua rectis lineis, ut Epicuro placet? se- 20 quitur enim ut, si alia ab alia numquam depellatur, ne 23 contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur etiam, si sit atomus eaque declinet, declinare sine causa. hanc Epicurus rationem induxit ob eam rem, quod veritus est ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali ac 25 necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moveretur

---

7 alterum * * utrum * * * * * * A al- si ut- VpBp 8. 9 c. etiam n.] certe necessarium Ap 8. 9 etiam *om.* V 11 aut verum] an v- Bp 11. 12 aut verum esse '/ non teneat ' aut falsum '/omnia B non teneat *supra l. add.* A *om.* V 12 et *om.* V 13 declinationem B Ac 14 itaque] atque V 19 si** *(ft. -ve)* V referuntur Ap 21 enim] autem *ci. Dav. cf. t, Mdv. 1, 19.* Sed enim *recte adhibitum. nam 'atomum ab atomo depelli ne Epicurus quidem dixit, qui ob eam ipsam causam, quia id fieri non posset, declinationem induxit; contingi autem aliam ab alia is quam maxime voluit, hoc est illas plagas fieri, quae possent genitalis reddere motus.' Pl.* enim *tenet Usener Epic. p. 200, 20* 22 contigat VB etiam *Dav.* ut iam AVB

animus ut atomorum motu cogeretur. id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturalis motus avellere. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam 11
5 causam sine hac commenticia declinatione defendere. nam cum docerent esse posse quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius quam introducere declinationem, cuius praesertim causam reperire non possunt. quo defenso facile Chrysippo possent resistere.
10 cum enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent omnia quae fierent fieri causis antecedentibus; voluntatis enim nostrae non esse causas externas et antecedentis. communi igitur consuetudine 24 sermonis abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid quem-
15 piam aut nolle sine causa; ita enim dicimus 'sine causa' ut dicamus: sine externa et antecedente causa, non sine aliqua; ut cum vas inane dicimus non ita loquimur ut physici, quibus inane esse nihil placet, sed ita ut verbi causa sine aqua sine vino sine oleo vas esse dicamus,
20 sic cum sine causa animum dicimus moveri, sine antecedente et externa causa moveri, non omnino sine causa dicimus. de ipsa atomo dici potest, cum per inane moveatur gravitate et pondere, sine causa moveri, quia nulla causa accedat extrinsecus. rursus autem, ne omnes 25
25 physici inrideant nos, si dicamus quicquam fieri sine causa, distinguendum est et ita dicendum, ipsius individui hanc esse naturam, ut pondere et gravitate moveatur, eamque ipsam esse causam cur ita feratur. similiter ad animorum motus voluntarios non est re-
30 quirenda externa causa; motus enim voluntarius eam naturam in se ipse continet, ut sit in nostra potestate nobisque pareat, nec id sine causa; eius rei enim causa

6 doceret AVB^c -re B^p -rent *J. F. Meyer tbm* 'nisi forte *intellegendus* Epicurus, *ut* deus, *non* dei *nat. 1, 51*' *Pl.* 9 possunt] possem V^p -ent V^c 13 antecedentes AV 16 sine *ante* ext-] si non B^1 25 inrideant nos *vel simile quid edd.* -eamur AVB 28 cur *om.* V^1

26 ipsa natura est. quod cum ita sit, quid est cur non
omnis pronuntiatio aut vera aut falsa sit, nisi conces-
serimus fato fieri quaecumque fiant? 'quia futura vera'
inquit 'non possunt esse ea quae causas cur futura
sint non habent; habeant igitur causas necesse est ea 5
12 quae vera sunt; ita cum evenerint fato evenerint.' con-
fectum negotium, siquidem concedendum tibi est aut fato
27 omnia fieri aut quicquam fieri posse sine causa. an aliter
haec enuntiatio vera esse non potest 'capiet Numantiam
Scipio', nisi ex aeternitate causa causam serens hoc erit 10
effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sescentis
saeculis ante dictum? et si tum non esset vera haec
enuntiatio 'capiet Numantiam Scipio', ne illa quidem
eversa vera est haec enuntiatio 'cepit Numantiam Sci-
pio'. potest igitur quicquam factum esse quod non 15
verum fuerit futurum esse? nam ut praeterita ea vera
dicimus, quorum superiore tempore vera fuerit instantia,
sic futura, quorum consequenti tempore vera erit in-
28 stantia, ea vera dicemus. nec si omne enuntiatum aut
verum aut falsum est, sequitur ilico esse causas inmu- 20
tabilis easque aeternas, quae prohibeant quicquam secus
cadere atque casurum sit; fortuitae sunt causae, quae
efficiant ut vere dicantur quae ita dicentur 'veniet in
senatum Cato', non inclusae in rerum natura atque
mundo; et tamen tam est inmutabile venturum cum est 25
verum quam venisse, nec ob eam causam fatum aut
necessitas extimescenda est. etenim erit confiteri ne-

---

2 enuntiatio *ci. Dav. cf. p. 130, 4 sed v. Tusc. 1, 14* 6 quae v. futura s. *ci. t* 9 nummantiam VB[c] 10 *scipionis iex, s *prior in ras. fuit ft.* acc- A causa *om.* V causam serens *corr.* causarum series V 11 effutura B[p] sexcentis V[c] 13—14 ne illa—Scipio *in mg. add. recentiss. man.* V quidem versa esse vera est haec *corr.* ~ vera esset haec A quidem vera esset vera haec *corr.* ~ vera est haec B 14 cepit *Lamb.* capiet AV *(in mg.)* B 17 fuerit 𝔅1 -runt AVB 18 erit 𝔅1 erunt AVB 19—p. 143, 3 *StvFr. 2, 953* 20 illico B ilico A *in ras.* V 22 casurum A[c]B[c] casarum B[p] causarum A[p]V sit] si V[c] 24 inclusae sunt V[c] 27 etenim] nec enim V[2]

cesse: si haec enuntiatio 'veniet in Tusculanum Hortensius' vera non est, sequitur ut falsa sit. quorum isti neutrum volunt, quod fieri non potest.

Nec nos impediet illa ignava ratio quae dicitur; appel-
5 latur enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus nihil omnino agamus in vita. sic enim interrogant 'si fatum tibi est ex hoc morbo convalescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, convalesces; item si fatum tibi est ex hoc morbo non con- 29
10 valescere, sive tu medicum adhibueris sive non adhibueris, non convalesces; et alterutrum fatum est; medicum ergo adhibere nihil attinet.' recte genus hoc inter- 13 rogationis ignavum atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. licet etiam
15 inmutare, ut fati nomen ne adiungas et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo: 'si ex aeternitate verum hoc fuit "ex isto morbo convalesces", sive adhibueris medicum sive non adhibueris, convalesces; itemque, si ex aeternitate falsum hoc fuit "ex isto morbo [non]
20 convalesces", sive adhibueris medicum sive non adhibueris, non convalesces'; deinde cetera. Haec ratio a 30 Chrysippo reprehenditur. 'quaedam enim sunt' inquit 'in rebus simplicia, quaedam copulata; simplex est "morietur illo die Socrates"; huic, sive quid fecerit sive non
25 fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit: "nascetur Oedipus Laio", non poterit dici "sive fuerit Laius cum muliere sive non fuerit"; copulata enim res est et confatalis'; sic enim appellat, quia ita fatum sit, et con-

---

1 haec enuntiatio, -tio *in ras. V vel VI litt. (ft. fuit* -tiatiatio*)* A hoc -tum *ex Rami coniectura tbm* veniat V 2 vera. falsa *Dav.* -um. -um AV^c^B *(*fal sit V^p^*)* 5 logos] locus V^c^ 6 agemus V^c^ *Graecum horum exemplar est apud Originem in Cels. 2, 20 (StvFr. 2, 957)* 9.10 convalescere * *(*s*)* B 13 inhers A^p^ 15 edem *corr.* eandem *om.* et V 19.20 non convalesces '*sed* non *linea transversa del.* AB N͠ con-, N͠ *in ras. III litt., quarum tertia fuit* n V' *Pl.* 22 *StvFr. 2, 956* 25 sit] est *Mdv. 3, 58 tb* erit *dubitans m, sed cf. p. 100, 7. 8 Hofm. § 337 Nutting p. 187 ss.* 28 quia, *in mg.* vel quasi V 28 s. concubitorum A^1^V^1^

cubiturum cum uxore Laium et ex ea Oedipum procrea-
turum. ut si esset dictum 'luctabitur Olympiis Milo' et
referret aliquis 'ergo sive habuerit adversarium sive non
habuerit, luctabitur', erraret; est enim copulatum 'lucta-
bitur', quia sine adversario nulla luctatio est. 'Omnes 5
igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur.
''sive tu adhibueris medicum sive non adhibueris, con-
valesces'' captiosum; tam enim est fatale medicum ad-
hibere quam convalescere.' Haec, ut dixi, confatalia ille
appellat. 10

14 31 Carneades genus hoc totum non probabat et nimis
inconsiderate concludi hanc rationem putabat; itaque
premebat alio modo nec ullam adhibebat calumniam.
cuius erat haec conclusio 'si omnia antecedentibus causis
fiunt, omnia naturali conligatione conserte contexteque 15
fiunt; quod si ita est, omnia necessitas efficit; id si
verum est, nihil est in nostra potestate; est autem ali-
quid in nostra potestate; at, si omnia fato fiunt, omnia
causis antecedentibus fiunt; non igitur fato fiunt, quae-
32 cumque fiunt.' hoc artius adstringi ratio non potest. nam 20
si quis velit idem referre atque ita dicere 'si omne
futurum ex aeternitate verum est, ut ita certe eveniat,
quem ad modum sit futurum, omnia necesse est con-
ligatione naturali conserte contexteque fieri', nihil dicat.
multum enim differt, utrum causa naturalis ex aeterni- 25
tate futura vera efficiat, an etiam sine aeternitate na-
turali futura quae sint ea vera esse possint intellegi.
itaque dicebat Carneades ne Apollinem quidem futura
posse dicere nisi ea quorum causas natura ita contineret,

---

1 et ex] haec ex B^p 2 '*ante* ut *levius incidunt tbm, ft.* ut *referentes ad* ita *p. 143, 28. nam inter* sit *atque* et *lin. 28 non incidunt. Recte* distinguunt *et alii et Gercke.* item *pro* ut *ci. t' Pl.* Milo *Or.* minon AV^pB milon V^c 3.4 adversarium ... habuerit *in mg. add.* V 4 incopulatum A^p 5 omnis V 8.9 medicum ... adhibueris *in mg. add.* A adhibuere A^pV^p 9 valescere B^p 13 premebatur V 15 consertae contextaeque $A^cB^cV^p$ 19.20 quaecumque fiunt *supra add.* B 23.24 conlegatione A^pV^p -em B^p colligatione V^c 24 consertae contextaeque A^c dicit A^cB

ut ea fieri necesse esset. quid enim spectans deus ipse 33
diceret Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse
periturum? erat hoc quidem verum ex aeternitate, sed
causas id efficientis non habebat. ita ne praeterita qui-
5 dem ea, quorum nulla signa tamquam vestigia extarent,
Apollini nota esse censebat; quo minus futura. causis
enim efficientibus quamque rem cognitis posse denique
sciri, quid futurum esset. ergo nec de Oedipode potuisse
Apollinem praedicere nullis in rerum natura causis
10 praepositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset,
nec quicquam eius modi. quocirca, si Stoicis qui omnia 15
fato fieri dicunt consentaneum est huius modi oracla
ceteraque quae a divinatione ducuntur conprobare, iis
autem qui quae futura sunt ea vera esse ex aeternitate
15 dicunt non idem dicendum est, vide ne non eadem sit
illorum causa et Stoicorum; hi enim urguentur angu-
stius, illorum ratio soluta ac libera est. quodsi conce- 34
datur nihil posse evenire nisi causa antecedente, quid
proficiatur si ea causa non ex aeternis causis apta di-
20 catur? causa autem ea est quae id efficit cuius est
causa, ut vulnus mortis cruditas morbi ignis ardoris.
itaque non sic causa intellegi debet, ut quod cuique
antecedat id ei causa sit, sed quod cuique efficienter
antecedat, nec quod in campum descenderim, id fuisse
25 causae cur pila luderem, nec Hecubam causam interitus
fuisse Troianis quod Alexandrum genuerit, nec Tyn-
dareum Agamemnoni quod Clytemestram. hoc enim

---

4 causas sideficientes A^pB causa sid- V^p causas sicut def- A^c causas id eff- V^c 5 nulla A^pV^c illa A^cB [V^p] *StvFr. 2, 955* 11 quicquam] quoquam A^pV^p 11.12 quocirca ... modi *in mg. add.* V 13 addivinatione A -nem V ducuntur *Mdv.* dic- AVB iis 𝔄2 his AVB 16 urgentur A^cV^c angustus V^p -iis AB 19 dicatur 𝔅2 duc- AVB 21 ignes A^cB 22. 23 cuique //// antecedat id, *litura del.* efficientes B 23 id et causa V antecedat id ei *(corr. ex* id et*)* ... cuique *in mg. antiquissimus corrector add.* A efficientur V^1B^1 24 antecedant A^pV^p descenderint V^p 25 causa B lauderem A^p 27 clytaemestram V clitem- B^p

modo viator quoque bene vestitus causa grassatori
35 fuisse dicetur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud
est Enni

'utinam ne in nemore Pelio securibus
caesae accidissent abiegnae ad terram trabes' 5

— licuit vel altius 'utinam ne in Pelio nata ulla umquam
esset arbor', etiam supra 'utinam ne esset mons ullus
Pelius' similiterque superiora repetentem regredi infi-
nite licet

'neve inde navis inchoandi exordium 10
coepisset.'

quorsum haec praeterita? quia sequitur illud

'nam numquam era errans mea domo ecferret pedem,
Medea, animo aegro, amore saevo saucia',

16 36 non ut eae res causam adferrent amoris. interesse au- 15
tem aiunt, utrum eius modi quid sit sine quo effici
aliquid non possit, an eius modi cum quo effici aliquid
necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla
eam rem sua vi efficit, [in] cuius causa dicitur; nec id
sine quo quippiam non fit causa est, sed id quod cum 20

---

1 crassatori B, *in ras. paulo ampliore* AV gr- F 2 dicere-tur VA^p 3 ennii V^{c}B^c 4. 5 *Enn. scen. 246 s. (Medea exul)* 5 accedissent V, *cum ras. corr.* cecid- A accid- *cum ras. corr.* cecid- B abi*egnae *[a?]* A abiaegne V trabas V^1 6. 7 utinam ne ... etiam supra *om.* V 7 esse arbor B^p ne esse V^p 8 infinitae V^{p}B^p 9. 10 licet quorsum? neve V *cf. v. 12* 10. 11 *Enn. l. l. 248 s.* exordium quorsum coepisset. Quorsum | haec, Quorsum *in mg. add.* A 11 cepisset B^p*b* *(vid. Va.)* 12 quorsum *om.* V *cf. v. 9. 10* 13. 14 *l. l. 253 s.* 13 era | errans V haec ferret A^{p}V^p, ha *paene erasae* B 14 aegro AVB aegra *m Ribbeck cum aliis testibus v. Va.* more A^p amores V^p amores aevo B^p 15 ut eae res] ut heres V^2 adferent AB^1 afferrent V^c *de sensu huius lineae bene Stuewe W. diss. Kiel 1895 p. 44* 15—p. 147, 1 *StvFr. 2, 987* 17 non possit ... aliquid *in mg. add.* B cumquo alia quid effici aliquid V 18 '*ft. fuit* earum rerum' *Pl.; sane quidem respicit* earum *ad* res *in v. 15* 19 in *om.* 𝔅1*tbm cf. p. 145, 20. 147, 1*

accessit id, cuius est causa, efficit necessario. nondum
enim ulcerato serpentis morsu Philocteta quae causa
in rerum natura continebatur, fore ut is in insula Lem-
no linqueretur? post autem causa fuit propior et cum
5 exitu iunctior. ratio igitur eventus aperit causam. sed 37
ex aeternitate vera fuit haec enuntiatio 'relinquetur in
insula Philoctetes', nec hoc ex vero in falsum poterat
convertere. necesse est enim in rebus contrariis duabus
(contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait
10 quid, alterum negat) — ex iis igitur necesse est invito
Epicuro alterum verum esse, alterum falsum, ut 'saucia-
bitur Philocteta' omnibus ante saeculis verum fuit, 'non
sauciabitur' falsum; nisi forte volumus Epicureorum
opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras nec
15 falsas esse dicunt, aut cum id pudet illud tamen dicunt,
quod est inpudentius, veras esse ex contrariis diiunc-
tiones, sed quae in his enuntiata essent eorum neutrum
esse verum. o admirabilem licentiam et miserabilem 38
inscientiam disserendi. si enim aliquid in eloquendo
20 nec verum nec falsum est, certe id verum non est;
quod autem verum non est qui potest non falsum esse?
aut quod falsum non est qui potest non verum esse? tene-
bitur id, quod a Chrysippo defenditur, omnem enuntia-
tionem aut veram aut falsam esse: ratio ipsa coget et
25 ex aeternitate quaedam esse vera, et ea non esse nexa
causis aeternis et a fati necessitate esse libera.

17 39 Ac mihi quidem videtur, cum duae sententiae fuissent
veterum philosophorum, una eorum qui censerent omnia
ita fato fieri ut id fatum vim necessitatis adferret, in

---

4 proprior AV^{1}B 6 enuntio V^1 7 ex vera V pro-
perat B^p 8 converti A^{c}B^c -verte B^p 13 saubitur A^1
14 talis B^p 18 mirabilem insc. B^1 19 inscientientiam A^p
21.22 non falsum ... qui potest *in mg. add.* V 23 igitur
post tenebitur *add. Lamb. 1,* ergo *Dav.; sed etiam in v. 24* ratio
ipsa *eqs. ἀσυνδέτως ponuntur StvFr. 2, 952* 27 ac] hac B^p
27—p. 150, 18 *StvFr. 2, 974* 28 censerant A consenserent
corr. -int, *in mg.* vel non censerent, *deinde* non *del.* V

qua sententia Democritus Heraclitus Empedocles Aristoteles fuit, altera eorum quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii, Chrysippus tamquam arbiter honorarius medium ferire voluisse, sed adplicat se ad eos potius qui necessitate motus animorum liberatos volunt; dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates ut necessitatem fati confirmet 40 invitus. atque hoc si placet quale sit videamus in adsensionibus, quas prima oratione tractavi. eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici et necessitate dicebant. qui autem ab iis dissentiebant, fato adsensiones liberabant negabantque fato adsensionibus adhibito necessitatem ab his posse removeri iique ita disserebant 'si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente, et si adpetitus, illa etiam quae adpetitum sequuntur, ergo etiam adsensiones; at si causa adpetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem adpetitus est in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem quae adpetitu efficiuntur sunt sita in nobis; non sunt igitur neque adsensiones neque actiones in nostra potestate. ex quo efficitur ut nec laudationes iustae sint nec vituperationes nec honores nec supplicia.' quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant non omnia fato fieri quaecumque fiant.

18 41 Chrysippus autem cum et necessitatem inprobaret et nihil vellet sine praepositis causis evenire, causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat et retineat fatum. 'causarum enim' inquit 'aliae sunt perfectae et principales aliae adiuvantes et proximae. quam ob rem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intellegi volumus: causis perfectis et principalibus,

1 *Diels 68 (55) A 66* aristotiles A[c]B[c] haristoteles V 4 honerarius V 5 animos AVB -orum *Dav. tbm cf. p. 141, 29* 8. 9 assensionibus A[c]B[c] 9 prima oratione *in initio, scil. in descriptione assensionum Lörcher I p. 370 ss.* 12 assensiones *ex* adsensionis B 13 remori B[1] 22 iustitiae B[p] supplicatia V[p] subplicia*** A 27 effugeat B[p] 28. 29 perfecte *et* proxime A[p]V[p]

sed causis adiuvantibus [antecedentibus] et proximis.'
itaque illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit:
si omnia fato fiant, sequi illud quidem ut omnia causis
fiant antepositis, verum non principalibus causis et per-
5 fectis sed adiuvantibus et proximis. quae si ipsae non
sunt in nostra potestate, non sequitur ut ne adpetitus
quidem sit in nostra potestate. at hoc sequeretur, si
omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus,
ut, cum eae causae non essent in nostra potestate, ⟨ne
10 ille quidem esset in nostra potestate⟩. quam ob rem **42**
qui ita fatum introducunt ut necessitatem adiungant,
in eos valebit illa conclusio; qui autem causas antece-
dentis non dicent perfectas neque principalis, in eos
nihil valebit. quod enim dicantur adsensiones fieri causis
15 antepositis, id quale sit facile a se explicari putat. nam
quamquam adsensio non possit fieri nisi commota viso,
tamen cum id visum proximam causam habeat non
principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus vult,
quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit
20 nulla vi extrinsecus excitata, necesse est enim adsen-
sionem viso commoveri — sed revertitur ad cylindrum
et ad turbinem suum, quae moveri incipere nisi pulsa
non possunt. id autem cum accidit, suapte natura quod
superest et cylindrum volvi et versari turbinem putat. **19**
25 'ut igitur' inquit 'qui protrusit cylindrum dedit ei prin- **43**
cipium motionis, volubilitatem autem non dedit, sic
visum obiectum inprimet illud quidem et quasi signa-
bit in animo suam speciem, sed adsensio nostra erit

---

1 antecedentibus *Davisio auctore del.* *tbm* 5 ipse $A^{p}B^{p}$ ipsi *corr.* -a V 6 sunt *t* sint AVB **non A adnon, d *corr.* *t* V adnon *corr.* at-, *deinde* id-, *denique* id *del.* B 9 *post* cum *in* B *permutatio est, v. praefationem* 9. 10 ne ille ... potestate *om. sine defectus indicio* AB *in mg. add. man. rec., deinde supra* ne ille quidem *eadem manu suprascr.* vel ne appetitus V *quae omnia 'ex ingenio profecta' iam* *t* *iudicavit* 12 antecedentes B 13 principales AV 18 habeant B^{p} 21. 22 acylindrum et aturbinem V^{1} 23 naturae A 25 quilindrum $A^{p}V^{p}$

in potestate, eaque, quem ad modum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi et natura movebitur. quodsi aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset omnia fato fieri; sin omnibus quaecumque fiunt veri simile est causam 5 antecedere, quid adferri poterit cur non omnia fato fieri fatendum sit; modo intellegatur quae sit causarum
44 distinctio ac dissimilitudo.' haec cum ita sint a Chrysippo explicata, si illi qui negant adsensiones fato fieri fateantur tamen eas non sine viso antecedente fieri — 10 alia ratio est, sed si concedunt anteire visa nec tamen fato fieri adsensiones, quod proxima illa et continens causa non moveat adsensionem, vide ne idem dicant. neque enim Chrysippus — concedens adsensionis proximam et continentem causam esse in viso positam — 15 [neque] eam causam esse ad adsentiendum necessariam concedet, ut si omnia fato fiant, omnia causis fiant antecedentibus et necessariis; itemque illi, qui ab hoc dissentiunt confitentes non fieri adsensiones sine praecursione visorum, dicent, si omnia fato fierent eius 20 modi, ut nihil fieret nisi praegressione causae, confitendum esse fato fieri omnia; ex quo facile intellectu est, quoniam utrique patefacta atque explicata sententia sua ad eundem exitum veniant, verbis eos non re dis-
45 sidere. omninoque cum haec sit distinctio ut quibusdam 25 in rebus vere dici possit, cum hae causae antegressae sint, non esse in nostra potestate quin illa eveniant quorum causae fuerint, quibusdam autem in rebus causis antegressis in nostra tamen esse potestate ut illud

---

1 quilindro V^p B^p quilyndro A^p cyly- A^c 6 quid V^c quod V^p A^p *del.* A^c *om.* B poterit V, *corr.* potest A, potest B 10 non *del. Valla, de vv. 8—13 v. Gercke p. 703* 14 adsensionis *corr.* ass-es A adsensiones *corr.* ass-is B 16 neque *om.* 𝔅2 *Lamb. 1 in adn. m, frustra defendit Gercke p. 704* esse *om.* B 17 concedit B^c 19 dissentiant B^1 22 intellectum A V^p B 26 posset V haec V^p B^p hae* A *[?] cf. 95, 7 Neue 2, 418 sed hic* haec *dubium ob sequens* c-

aliter eveniat, hanc distinctionem utrique adprobant,
sed alteri censent, quibus in rebus cum causae ante-
cesserint non sit in nostra potestate ut aliter illa eve-
niant, eas fato fieri; quae autem in nostra potestate
5 sint, ab iis fatum abesse *

Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab 20
atomis errantibus et de via declinantibus petere prae- 46
sidium. 'declinat' inquit 'atomus'. primum cur? aliam
enim quandam vim motus habebant a Democrito in-
10 pulsionis, quam plagam ille appellat, a te Epicure gra-
vitatis et ponderis. quae ergo nova causa in natura
est quae declinet atomum? aut num sortiuntur inter se
quae declinet quae non? aut cur minimo declinent inter-
vallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non
15 declinent duobus aut tribus? optare hoc quidem est,
non disputare. nam neque extrinsecus inpulsam atomum 47
loco moveri et declinare dicis, neque in illo inani, per
quod feratur atomus, quicquam fuisse causae cur ea
non e regione ferretur, nec in ipsa atomo mutationis
20 aliquid factum est, quam ob rem naturalem motum sui
ponderis non teneret. ita cum attulisset nullam causam,
quae istam declinationem efficeret, tamen aliquid sibi
dicere videtur, cum id dicat quod omnium mentes asper-
nentur ac respuant. nec vero quisquam magis confirmare 48
25 mihi videtur non modo fatum, verum etiam necessitatem
et vim omnium rerum sustulisseque motus animi vo-
luntarios, quam hic qui aliter obsistere fato fatetur se

---

1 veniat V utique A[1] 2. 3 *post* antecesserint *in exitu versus* ita ut *add.* V 3 sint A[p] V[p] B[p] illae *Dav. t b, sed cf.* illa *p. 150, 27,* illud *p. 150, 29,* ea *p. 115, 12* 5 *hoc loco quaedam intercidisse statuit Lamb. 1* 6 ceptari *in exeunte pagina add.* B[c] *in eodem iuxta primum novae paginae versum in mg. add. notis Tironianis* dimissum est, *similiter* A oportet ∸, non *et in mg. add. notis Tir.* hic dimissum est 7 aberrantibus *cl. t* 9 enim *del.* A[c] B[c] *Diels 68 (55) A 47* 10 illae A[c] B[p] 13 aut cur non decl- B[1] 19 ipsa atomum utationis *corr.* -am -um mut- V 20 esse *Dav.* 26 sustulisse* quae B[p] sustulisseque, e *extr. in ras. II litt.* A

non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. nam ut essent atomi quas quidem esse mihi probari nullo modo potest, tamen declinationes istae numquam explicarentur. Nam si atomis ut gravitate ferantur tributum est necessitate naturae, quod 5 omne pondus nulla re inpediente moveatur et feratur necesse est, illud quoque necesse est declinare quibusdam atomis vel si volunt omnibus naturaliter *

FRAGMENTA

1. *Gell. 7 (6), 2,15.* Itaque M. Cicero in libro quem de fato conscripsit, cum quaestionem istam diceret obscu- 10 rissimam esse et inplicatissimam, Chrysippum quoque philosophum *(fr. 97 Gercke)* non expedisse se in ea ⟨ait⟩ his verbis: Chrysippus aestuans laboransque, quonam hoc modo explicet et fato omnia fieri et esse aliquid in nobis, intricatur. 15

2. *Serv. Aen. 3, 357* volvitque vices] definitio fati secundum Tullium qui ait: fatum est conexio rerum per aeternitatem se invicem tenens quae suo ordine et lege ⟨sua⟩ variatur, ita tamen ut ipsa varietas habeat aeternitatem. *Cf. Chrysippum ap. Gell. 7, 2, 3.* 20

3. *Aug. civ. 5, 8.* Illi quoque versus Homerici huic sententiae suffragantur quos Cicero in Latinum vertit:

> tales sunt hominum mentes, quali pater ipse
> Iuppiter auctiferas lustravit lumine terras.

nec in hac quaestione auctoritatem haberet poetica sen- 25 tentia; sed quoniam Stoicos dicit vim fati adserentes istos ex Homero versus solere usurpare, non de illius

---

1—3 commenticiis . . . declinatio *i. e. tres lineae erasae in* V 3 probari 𝔅1 -e AB *(deest* V*)* 4 numquam] numquid B 8 vel . . . volunt *in ras.* B *subscriptione carent* AVB 13 ait *add. Lion* 19 sua *om. codd.* sic F 23. 24 *Od. 18, 136 s.*

poetae, sed de istorum philosophorum opinione tractatur, cum per istos versus, quos disputationi adhibent quam de fato habent, quid sentiant esse fatum apertissime declaratur, quoniam Iovem appellant, quem summum deum putant, a quo conexionem dicunt pendere fatorum.

4. *Macr. sat. 3, 16, 3 s.* Et ne vilior sit testis poeta, accipite adsertore Cicerone, in quo honore fuerit hic piscis apud P. Scipionem Africanum illum et Numantinum. haec sunt in dialogo de fato verba Ciceronis: nam cum esset apud se ad Lavernium Scipio unaque Pontius, adlatus est forte Scipioni accipenser qui admodum raro capitur; sed est piscis ut ferunt in primis nobilis. cum autem Scipio unum et alterum ex iis qui eum salutatum venerant invitavisset pluresque etiam invitaturus videretur, in aurem Pontius 'Scipio' inquit 'vide quid agas; accipenser iste paucorum hominum est.'

M. TULLI CICERONIS

TIMAEUS

De fin. 1, 3, 7 quamquam si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem ut verterunt nostri poetae fabulas *(cf. 1, 2, 4* fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas *Cic. Academicus 1, 3, 10 Pl. p. 39, 7)*, male credo mererer de meis civibus si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. sed id neque feci adhuc nec mihi tamen ne faciam interdictum puto. locos quidem quosdam si videbitur transferam, et maxime ab iis quos modo nominavi, cum inciderit ut id apte fieri possit, ut ab Homero Ennius Afranius a Menandro solet.

Tusc. 5, 4, 10 Pythagoras ... cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi.

Hieronymus in Isaiam XII t. IV p. 492 Vall. denique Timaeum de mundi harmonia astrorumque cursu et numeris disputantem ipse qui interpretatus est Tullius se non intellegere confitetur *(de fin. 2, 5, 15* cum rerum obscuritas non verborum facit ut non intellegatur oratio, qualis est in Timaeo Platonis*)*.

Idem in Amos lib. II t. VI col. 283 D Vall. de cuius numeri *(septenarii)* sacramentis in Scipionis somnio plenius narrat Tullius et obscurissimus Platonis Timaeus liber est, qui ne Ciceronis quidem aureo ore fit planior.

1 1 Multa sunt a nobis et in Academicis conscripta contra physicos et saepe ⟨cum⟩ P. Nigidio Carneadeo more et modo disputata. fuit enim vir ille cum ceteris artibus, quae quidem dignae libero essent, ornatus omnibus, tum acer investigator et diligens earum rerum quae a (5) natura involutae videntur; denique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum disciplina extincta est

---

2 cum *add. Man.* 4 liberos B[p] ornatos B[1] 5 tunc AV[p]B

quodam modo, cum aliquot saecla in Italia Siciliaque
viguisset, hunc extitisse qui illam renovaret. Qui cum 2
me in Ciliciam proficiscentem Ephesi expectavisset
Romam ex legatione ipse decedens, venissetque eodem
5 Mytilenis mei salutandi et visendi causa Cratippus
Peripateticorum omnium, quos quidem ego audierim,
meo iudicio facile princeps, perlibenter et Nigidium
vidi et cognovi Cratippum. ac primum quidem tempus
salutationis in percunctatione consumpsimus

*

10 Quid est quod semper sit neque ullum habeat ortum, 2 3
et quod gignatur nec umquam sit? quorum alterum
intellegentia et ratione conprehenditur, quod unum atque idem semper est; alterum quod adfert ⟨ad⟩ opinionem sensus rationis expers, quod totum opinabile est,
15 id gignitur et interit nec umquam esse vere potest.
omne autem quod gignitur ex aliqua causa gigni necesse est; nullius enim rei causa remota reperiri origo
potest. quocirca si is qui aliquod munus efficere molitur eam speciem, quae semper eadem, intuebitur atque 4

His uncis ⌜ ⌝ includuntur quae Plato plura habet quam Cicero (Plat. Tim. 27 D) 10 *⌜Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δόξαν πρῶτον διαιρετέον τάδε·⌝ τί τὸ ὂν ἀεί, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον, καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν ⌜ἀεί⌝ ὂν δὲ οὐδέποτε;* 11 *(28 A) τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτόν, ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ὄν, τὸ δ' αὖ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστόν, γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν.* 16 *πᾶν δὲ αὖ τὸ γιγνόμενον ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίγνεσθαι· παντὶ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς αἰτίου γένεσιν σχεῖν.* 18 *ὅτου μὲν οὖν ἂν ὁ δημιουργὸς πρὸς τὸ κατὰ ταὐτὰ ἔχον βλέπων ἀεὶ τοιούτῳ τινὶ προσχρώμενος παρα-*

---

1 sicilia *rad. ex* fic- B *cf. p. 157, 16* 3 proficiscentem F -te AVB 4 Romam 𝔅2 -a AVB decedens V^c desc- AV^pB^c disc- B^p 9 *lacunam agn.* 𝔄 10—14 (expers) *Boeth. in top. Cic. 3 p. 319, 42 ss.* 10 nec *Boeth.* habeat *Boeth.* -et AVB 12—14 intelligentiae ratione c., alterum affert opinioni s. r. expers *Boeth.* 13 ad *add. Pl.*, opinione *Eng. 216 ss.* -i *Boeth.* 15. 16 et . . . gignitur *omissa add.* A^1 19 *post* eadem *add.* est AB *om. Pl. coll. p. 181, 1. 2*

id sibi proponet exemplar, praeclarum opus efficiat necesse est; sin autem eam quae gignitur, numquam illam quam expetet pulchritudinem consequetur. Omne igitur caelum sive mundus sive quo alio vocabulo gaudet, hoc
5 a nobis nuncupatus sit — de quo id primum conside- 5
remus quod principio est in omni quaestione considerandum, semperne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit [an] ab aliquo temporis principatu. ortus est, quando quidem cernitur et tangitur et est undique corporatus, omnia autem talia sensum movent, sensus- 10
que moventia quae sunt, eadem in opinatione considunt, quae ortum habere gignique diximus, nihil autem gigni
6 posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem huius universitatis invenire difficile, et cum iam invenerit indicare in vulgus nefas. rursus igitur videndum, 15
ille fabricator huius tanti operis utrum sit imitatus exemplar, idne quod semper unum idem et sui simile an id

---

δείγματι τὴν ἰδέαν καὶ δύναμιν αὐτοῦ ἀπεργάζηται, καλὸν ἐξ ἀνάγκης οὕτως ἀποτελεῖσθαι πᾶν· οὗ δ' ἂν εἰς τὸ γεγονὸς ⌜γεννητῷ παραδείγματι προσχρώμενος,⌝ (28 B) οὐ καλόν. 3 *Ὁ δὴ πᾶς οὐρανὸς ἢ κόσμος ἢ καὶ ἄλλο ὅτι ποτὲ ὀνομαζόμενος μάλιστ' ἂν δέχοιτο τοῦθ' ἡμῖν ὠνομάσθω — σκεπτέον δ' οὖν περὶ αὐτοῦ πρῶτον ὅπερ ὑπόκειται περὶ παντὸς ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν, πότερον ἦν ἀεὶ γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος.* 8 *γέγονεν· ὁρατὸς γὰρ ἁπτός τέ ἐστιν καὶ σῶμα ἔχων, πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα αἰσθητά, τὰ δ' αἰσθητά, (28 C) δόξῃ περιληπτὰ ⌜μετ' αἰσθήσεως⌝, γιγνόμενα καὶ γεννητὰ ἐφάνη· τῷ δ' αὖ γενομένῳ φαμὲν ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι.* 13 *Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.* 15 *τόδε δ' οὖν πάλιν ἐπισκεπτέον ⌜περὶ αὐτοῦ⌝, πρὸς πότερον τῶν παραδειγμάτων ὁ τεκταινόμενος αὐτὸν ἀπηργάζετο, (29 A) πότερον πρὸς τὸ κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχον ἢ πρὸς τὸ γε-*

---

1 id] eam $B^{c}A^{c}$[$\mathcal{A}^{p}$] proponet 𝔄2 -it AVB 8 an *om. dett.* 11 consistunt *mg.* V *sed cf. fin. 1, 50* 14 invenerit $B^{p}V^{c}$ *Pl. cf. Seyffert ad Lael. 16, 59 p. 386; Sjö. 122* -eris $A^{c}B^{c}$ *tbm* -irit $A^{p}V^{p}$ 17 idem] idemque L *Pl.* et idem *tbm sed cf. Löfstedt Glotta 3, 1912, 172 ss.*

quod generatum ortumque dicimus. atqui si pulcher
est hic mundus et si probus eius artifex, profecto speciem
aeternitatis imitari maluit; sin secus, quod ne dictu
quidem fas est, generatum exemplum est pro aeterno
5 secutus. non igitur dubium quin aeternitatem maluerit 7
exequi, quando quidem neque mundo quicquam pulchrius
neque eius aedificatore praestantius. sic ergo generatus
ad id est effectus quod ratione sapientiaque
conprehenditur atque aeternitate inmutabili continetur.
10 ex quo efficitur ut sit necesse hunc quem cernimus
mundum simulacrum aeternum esse alicuius aeterni.
Difficillimum autem est in omni conquisitione rationis
exordium; de his igitur quae diximus haec sit prima 3
distinctio. omni orationi cum is rebus, de quibus ex- 8
15 plicat, videtur esse cognatio. itaque cum de re stabili
et inmutabili disputat oratio talis fit qualis illa: neque
redargui neque convinci potest; cum autem ingressa
est imitata et efficta simulacra, bene agi putat si simi-

γονός. 1 *εἰ μὲν δὴ καλός ἐστιν ὅδε ὁ κόσμος ὅ τε δημιουργὸς ἀγαθός, δῆλον ὡς πρὸς τὸ ἀίδιον ἔβλεπεν· εἰ δέ, ὃ μηδ' εἰπεῖν τινι θέμις, πρὸς τὸ γεγονός.* 5 *παντὶ δὴ σαφὲς ὅτι πρὸς τὸ ἀίδιον· ὁ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων ὁ δ' ἄριστος τῶν αἰτίων.* 7 *οὕτω δὴ γεγενημένος πρὸς τὸ λόγῳ καὶ φρονήσει περιληπτὸν καὶ κατὰ ταὐτὰ ἔχον δεδημιούργηται.* 10 *(29 B) τούτων δὲ ὑπαρχόντων αὖ πᾶσα ἀνάγκη τόνδε τὸν κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι.* 12 *Μέγιστον δὴ παντὸς ἄρξασθαι κατὰ φύσιν ἀρχήν· ὧδε οὖν περί τε εἰκόνος καὶ περὶ τοῦ παραδείγματος αὐτῆς διοριστέον, ὡς ἄρα τοὺς λόγους, ὧνπέρ εἰσιν ἐξηγηταί, τούτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς ὄντας· τοῦ μὲν οὖν μονίμου καὶ βεβαίου ⌜καὶ μετὰ νοῦ καταφανοῦς⌝ μονίμους καὶ ἀμεταπτώτους — ⌜καθ' ὅσον οἷόν τε⌝ καὶ ἀνελέγκτοις προσήκει λόγοις εἶναι καὶ ἀνικήτοις, (29 C) ⌜τούτου δεῖ μηδὲν ἐλλείπειν⌝ — τοὺς δὲ τοῦ πρὸς μὲν ἐκεῖνο ἀπεικασθέντος ὄντος δὲ εἰκόνος εἰκότας ἀνὰ λόγον*

---

7 sic *Victorius* si AVB 12.13 *Non. p. 30* difficillimum—exordium orationis *Eng. p. 218 s.* 14.15 explicat *Or.* explicata AVB, *nisi in* V a *deleta videtur* 15 cognitio A^{p}VB^{1} 16 fit *Pl. Rh.M. 53, 1898, 90 s.* sit AVB *post* illa *add.* quae AB 18 efficta *Perionius* effecta AVB

litudinem veri consequatur: quantum enim ad id quod ortum est aeternitas valet, tantum ad fidem veritas. quocirca si forte de deorum natura ortuque mundi disserentes minus id quod avemus animo consequimur, ut tota dilucide et plane exornata oratio sibi constet et ex 5 omni parte secum ipsa consentiat, haut sane erit mirum, contentique esse debebitis si probabilia dicentur; aequum est enim meminisse et me qui disseram hominem esse et vos qui iudicetis, ut si probabilia dicentur ne quid ultra requiratis. 10

9 Quaeramus igitur causam quae inpulerit eum qui haec machinatus sit ut originem rerum et molitionem novam quaereret. probitate videlicet praestabat, probus autem invidet nemini; itaque omnia sui similia generavit. haec nimirum gignendi mundi causa iustissima. 15 nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum mali nihil admiscere quoad natura pateretur, quic-

---

τε ἐκείνων ὄντας· ὅτι περ πρὸς γένεσιν οὐσία, τοῦτο πρὸς πίστιν ἀλήθεια. 3 *ἐὰν οὖν ⌜ὦ Σώκρατες πολλὰ πολλῶν⌝ πέρι, θεῶν καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως, μὴ δυνατοὶ γιγνώμεθα πάντη πάντως αὐτοὺς ἑαυτοῖς ὁμολογουμένους λόγους καὶ ἀπηκριβωμένους ἀποδοῦναι, μὴ θαυμάσῃς· ἀλλ' ἐὰν ἄρα ⌜μηδενὸς ἧττον⌝ παρεχώμεθα εἰκότας, ἀγαπᾶν χρὴ μεμνημένους ὡς ὁ λέγων ἐγὼ ὑμεῖς τε οἱ κριταὶ φύσιν ἀνθρωπίνην ἔχομεν, (29 D) ὥστε περὶ τούτων τὸν εἰκότα μῦθον ἀποδεχομένους πρέπει τούτου μηδὲν ἔτι πέρα ζητεῖν. . . . . .*

11 *Λέγωμεν δὴ δι' ἥντινα αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ συνιστὰς συνέστησεν.* 13 *(29 E) ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος· τούτου δ' ἐκτὸς ὢν πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια ἑαυτῷ.* 15 *ταύτην δὴ γενέσεως καὶ κόσμου μάλιστ' ἄν τις ἀρχὴν κυριωτάτην ⌜παρ' ἀνδρῶν φρονίμων ἀποδεχόμενος⌝ ὀρθότατα ἀποδέχοιτ' ἄν.* 16 *(30 A) βουληθεὶς γὰρ ὁ θεὸς ἀγαθὰ μὲν πάντα φλαῦρον δὲ*

---

1. 2 quantum ad id . . . veritas *Aug. cons. evang. 1, 35, 53* 4 avemus *Olivetus* habemus AVB consequemur $A^cV^cB^c$ 7 dicerentur $A^pV^pB^p$ 8. 9 et . . . esse *om.* V 10 *post* requiratis *Socratis responsum om. Cic.*

quid erat quod in cernendi sensum caderet id sibi adsumpsit, non tranquillum et quietum sed inmoderate agitatum et fluitans, idque ex inordinato in ordinem adduxit; hoc enim iudicabat esse praestantius; fas au- 10
5 tem nec est nec umquam fuit quicquam nisi pulcherrimum facere ei qui esset optumus. cum rationem igitur habuisset, reperiebat nihil esse eorum quae natura cernerentur inintellegens intellegente in toto genere praestantius. quocirca intellegentiam in animo, animum in-
10 clusit in corpore: sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. quam ob causam non est cunctandum profiteri — si modo investigari aliquid coniectura potest — hunc mundum animal esse idque intellegens et divina providentia constitutum.

4
15 ,Hoc posito quod sequitur videndum est, cuiusnam 11
animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto id quidem, quae sunt nobis

μηδὲν εἶναι κατὰ δύναμιν, οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὼν οὐχ ἡσυχίαν ἄγον ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος ἐκεῖνο ⌜τούτου πάντως⌝ ἄμεινον· θέμις δ' οὔτ' ἦν οὔτ' ἔστιν τῷ ἀρίστῳ δρᾶν ἄλλο πλὴν τὸ κάλλιστον. 6 λογισάμενος οὖν ηὕρισκεν ἐκ τῶν κατὰ φύσιν ὁρατῶν οὐδὲν ἀνόητον *(30 B)* τοῦ νοῦν ἔχοντος ὅλον ὅλου κάλλιον ἔσεσθαί ποτε ἔργον, ⌜νοῦν δ' αὖ χωρὶς ψυχῆς ἀδύνατον παραγενέσθαι τῳ⌝. 9 διὰ δὴ τὸν λογισμὸν τόνδε νοῦν μὲν ἐν ψυχῇ ψυχὴν δ' ἐν σώματι ⌜συνιστὰς τὸ πᾶν⌝ συνετεκταίνετο, ὅπως ὅτι κάλλιστον εἴη ⌜κατὰ φύσιν ἄριστόν τε⌝ ἔργον ἀπειργασμένος. 11 οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν, 13 τόνδε τὸν κόσμον ζῷον ἔμψυχον ἔννουν τε ⌜τῇ ἀληθείᾳ⌝ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ γενέσθαι πρόνοιαν.

15 *(30 C)* Τούτου δ' ὑπάρχοντος αὖ τὰ τούτοις ἐφεξῆς ἡμῖν λεκτέον, τίνι τῶν ζῴων αὐτὸν εἰς ὁμοιότητα ὁ συνιστὰς συνέστησεν. 17 τῶν μὲν οὖν ἐν μέρους εἴδει πεφυκότων μηδενὶ

8 intellegentiae V 9 intelligentia A[p]V[p] 10 gratus A[p]V[p]B[p] 11 cuncta dum A[p]V[p]B[p] 17 id quidem *etsi durissimum, tangere nolim v. C. F. W. Müller Histor. Gramm. d. Lat. Suppl. p. 75*

nota animantia: sunt enim omnia in quaedam genera
partita aut inchoata, nulla ex parte perfecta; inperfecto
autem nec absoluto simile pulchrum esse nihil potest.
cuius ergo omne animal quasi particula quaedam est
— sive in singulis sive in universo genere cernatur — 5
eius similem mundum esse ducamus. omnes igitur
qui animo cernuntur et ratione intelleguntur animantes
conplexu rationis et intellegentiae, sicut homines hoc
mundo et pecudes et omnia quae sub aspectum cadunt,
12 conprehenduntur. quod enim pulcherrimum in rerum 10
natura intellegi potest et quod ex omni parte absolutissimum est, cum deus similem mundum efficere vellet,
animal unum aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. rectene igitur unum mundum diximus
an fuit pluris aut innumerabiles dictu melius et verius? 15
unus profecto, si quidem factus est ad exemplum. quod
enim omnis animantis eos qui ratione intelleguntur
conplectitur id non potest esse cum altero: rursus enim
alius animans qui eum contineat sit necesse est, cuius
partes sint animantes superiores, caelumque hoc simu- 20

καταξιώσωμεν — ἀτελεῖ γὰρ ἐοικὸς οὐδέν ποτ' ἂν γένοιτο καλόν — οὗ δ' ἔστιν τἆλλα ζῷα καθ' ἓν καὶ κατὰ γένη μόρια, τούτῳ πάντων ὁμοιότατον αὐτὸν εἶναι τιθῶμεν. 6 *τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῷα πάντα ἐκεῖνο ἐν ἑαυτῷ περιλαβὸν ἔχει, (30 D) καθάπερ ὅδε ὁ κόσμος ἡμᾶς ὅσα τε ἄλλα θρέμματα συνέστηκεν ὁρατά.* 10 *τῷ γὰρ τῶν νοουμένων καλλίστῳ καὶ κατὰ πάντα τελέῳ μάλιστα αὐτὸν ὁ θεὸς ὁμοιῶσαι βουληθεὶς ζῷον ἓν ὁρατόν, πάνθ' ⌜ὅσα αὐτοῦ κατὰ φύσιν συγγενῆ⌝ ζῷα ἐντὸς ἔχον ἑαυτοῦ, (31 A) συνέστησε.* 14 *πότερον οὖν ὀρθῶς ἕνα οὐρανὸν προσειρήκαμεν ἢ πολλοὺς καὶ ἀπείρους λέγειν ἦν ὀρθότερον; ἕνα, εἴπερ κατὰ τὸ παράδειγμα δεδημιουργημένος ἔσται.* 16 *τὸ γὰρ περιέχον πάντα ὁπόσα νοητὰ ζῷα μεθ' ἑτέρου ⌜δεύτερον⌝ οὐκ ἄν ποτ' εἴη· πάλιν γὰρ ἂν ἕτερον εἶναι τὸ περὶ ἐκείνω δέοι ζῷον, οὗ μέρος ἂν εἴτην ἐκείνω, καὶ οὐκ ἂν ἔτι ἐκείνοιν ἀλλ' ἐκείνῳ τῷ περι-*

---

2 aut] et *Kayser sed cf. Pl. et Stangl Rh. M. 70, 1915, 231*
5 universo *Steph. Man.* diverso AVB 6 dicamus V 12 ei *ante* cum *add. Steph.*, eius *ante* deus *Klotz sed cf. Pl. et Sjö. 163*
14 efficit ApVpBp 20 superiores *om.* V

lacrum illius ultimi sit, non proximi. quorum ne quid
acciderет atque ut hic mundus esset animanti absoluto
simillimus hoc ipso quod solus atque unus esset, idcirco
singularem deus hunc mundum atque unigenam pro-
5 creavit.

Corporeum autem et aspectabile idemque tractabile 13
omne necesse est esse quod natum est. nihil porro igni
vacuum aspici ac videri potest, nec vero tangi quod
careat solido, solidum autem nihil quod terrae sit ex-
10 pers. quam ob rem mundum efficere moliens deus ter-
ram primum ignemque iungebat. omnia autem duo ad
cohaerendum tertium aliquid anquirunt et quasi nodum
vinculumque desiderant. sed vinculorum id est aptissi-
mum atque pulcherrumum, quod ex se atque de is quae
15 stringit quam maxime unum efficit. id optime adsequi-
tur quae Graece ἀναλογία, Latine — audendum est enim,
quoniam haec primum a nobis novantur — conparatio 5
pro portione dici potest. quando enim trium vel nume- 14
rorum vel figurarum vel quorumcumque generum con-

ἔχοντι τόδ' ἂν ἀφωμοιωμένον λέγοιτο ὀρθότερον. 1 *ἵνα οὖν (31B) τόδε κατὰ τὴν μόνωσιν ὅμοιον ᾖ τῷ παντελεῖ ζῴῳ, διὰ ταῦτα ⸢οὔτε δύο οὔτ' ἀπείρους ἐποίησεν ὁ ποιῶν κόσμους, ἀλλ'⸣ εἷς ὅδε μονογενὴς οὐρανὸς γεγονὼς ἔστιν ⸢καὶ ἔτ' ἔσται⸣.*

6 *Σωματοειδὲς δὲ δὴ καὶ ὁρατὸν ἁπτόν τε δεῖ τὸ γενόμενον εἶναι.* 7 *χωρισθὲν δὲ πυρὸς οὐδὲν ἄν ποτε ὁρατὸν γένοιτο, οὐδὲ ἁπτὸν ἄνευ τινὸς στερεοῦ, στερεὸν δὲ οὐκ ἄνευ γῆς.* 10 *ὅθεν ἐκ πυρὸς καὶ γῆς τὸ τοῦ παντὸς ἀρχόμενος συνιστάναι σῶμα ὁ θεὸς ἐποίει.* 11 *δύο δὲ μόνω καλῶς συνίστασθαι τρίτου χωρὶς οὐ δυνατόν· (31C) δεσμὸν γὰρ ἐν μέσῳ δεῖ τινα ἀμφοῖν συναγωγὸν γίγνεσθαι.* 13 *δεσμῶν δὲ κάλλιστος ὃς ἂν αὑτὸν καὶ τὰ συνδούμενα ὅτι μάλιστα ἓν ποιῇ.* 15 *τοῦτο δὲ πέφυκεν ἀναλογία κάλλιστα ἀποτελεῖν.* 18 *ὁπόταν γὰρ ἀριθμῶν τριῶν εἴτε ὄγκων εἴτε δυνάμεων ὡντινωνοῦν ᾖ τὸ μέσον (32A) ὅτι περ τὸ πρῶ-*

---

1 alius V 7 igni *Valla* gigni AVB 8 aspici *t* a specie AVB videre $A^pV^pB^p$ 12 adquirunt V^p inqu- B 14 de is A^pB^p de his A^cV de iis B^c 16 audiendum A^cV^pB 18 proportione A^pVB^p *cf. Pl. Rh.M. 53, 1898, 74 ss.* -iove A^cB^c trium L primum AB -o $V^c[V^p]$

tingit ut quod medium sit ut ei primum pro portione
ita id postremo conparetur, vicissimque ut extremum
cum medio sic medium cum primo conferatur, id quod
medium est tum primum fit tum postremum, postrema
autem et prima media fiunt: ita necessitas cogit ut ea- 5
dem sint ea quae devincta fuerint; eadem autem cum
facta sint, efficitur ut omnia sint unum. quod si universi
corpus planum et aequabile explicaretur neque in eo
quicquam esset * * requisitum; unum enim interiectum
medium et sepse et ea quibus esset interpositum con- 10
15 ligaret. sed cum soliditas mundo quaereretur, solida
autem omnia uno medio numquam, duobus semper co-
pulentur, ita contigit ut inter ignem atque terram aquam
deus animamque poneret eaque inter se conpararet et pro
portione coniungeret, ut quem ad modum ignis animae 15
sic anima aquae, quodque anima aquae id aqua terrae
pro portione redderet; qua ex coniunctione caelum ita

τον πρὸς αὐτό, τοῦτο αὐτὸ πρὸς τὸ ἔσχατον, καὶ πάλιν αὖθις ὅτι τὸ ἔσχατον πρὸς τὸ μέσον τὸ μέσον πρὸς τὸ πρῶτον, τότε τὸ μέσον μὲν πρῶτον καὶ ἔσχατον γιγνόμενον, τὸ δ' ἔσχατον καὶ τὸ πρῶτον αὖ μέσα ἀμφότερα, πάνθ' οὕτως ἐξ ἀνάγκης τὰ αὐτὰ εἶναι συμβήσεται, τὰ αὐτὰ δὲ γενόμενα ἀλλήλοις ἓν πάντα ἔσται. 7 *εἰ μὲν οὖν ἐπίπεδον μὲν βάθος δὲ μηδὲν ἔχον ἔδει γίγνεσθαι τὸ τοῦ παντὸς σῶμα, (32 B) μία μεσότης ἂν ἐξήρκει τά τε μεθ' αὑτῆς συνδεῖν καὶ ἑαυτήν.* 11 *νῦν δὲ στερεοειδῆ γὰρ αὐτὸν προσῆκεν εἶναι, τὰ δὲ στερεὰ μία μὲν οὐδέποτε δύο δὲ ἀεὶ μεσότητες συναρμόττουσιν· οὕτω δὴ πυρός τε καὶ γῆς ὕδωρ ἀέρα τε ὁ θεὸς ἐν μέσῳ θεὶς καὶ πρὸς ἄλληλα ⌜καθ' ὅσον ἦν δυνατὸν⌝ ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεργασάμενος, ὅτι περ πῦρ πρὸς ἀέρα τοῦτο ἀέρα πρὸς ὕδωρ, καὶ ὅτι ἀὴρ πρὸς ὕδωρ ὕδωρ πρὸς γῆν,*

---

1 ut ei *Gesner* uti AVB 2 comparetur *Valla* comprobetur AV con- B 3 medio] medium V[p] *ft.* A[p] 4 fittum B[c] 6 devincta B[c] *et ft.* A[c] *Pl.* deiuncta A[p]V[p]B[p] diiuncta V[c] *t b m Th. l. L. s. v.* disiungere *1387, 79 s.* fuerint *cf. Lebreton p. 205 s.* 9 esset altitudinis *(vel* crassitudinis*)*, nihil amplius esset requ. *Pl.* 10 sepse *Pl. cf. Housman Journ. of philol. 32, 1913, 261* se ipse AVB 15. 16 quem ad modum ... aquae *scil.* compararetur *vel* pro portione coniungeretur 17 s. qua ... aptum est *Serv. auct. Aen. 4, 482*

aptum est ut sub aspectum et tactum cadat. itaque et
ob eam causam et ex is rebus numero quattuor mundi
est corpus effectum, ea constrictum conparatione qua
dixi; ex quo ipse se concordi quadam amicitia et cari-
5 tate conplectitur atque ita apte cohaeret ut dissolvi nullo
modo queat nisi ab eodem a quo est conligatus. Earum (16)
autem quattuor rerum quas supra dixi sic in omni
mundo partes omnes conlocatae sunt, ut nulla pars hu-
iusce generis excederet extra atque ut in hoc universo
10 inessent genera illa universa; id ob eas causas, primum
ut mundus animans posset ex perfectis partibus esse
perfectus, deinde ut unus esset, nulla parte unde alter
gigneretur relicta, postremo ne qui morbus eum posset
aut senectus adtingere: omnis enim coagmentatio cor- (17)
15 poris vel caloris ⟨vi⟩ vel frigoris vel aliqua inpulsione
vehementi labefactatur et frangitur et ad morbos senec-
tutemque conpellitur. hanc igitur habuit rationem effec-
tor mundi et molitor deus, ut unum opus totum atque

συνέδησεν καὶ συνεστήσατο οὐρανὸν ὁρατὸν καὶ ἁπτόν. 1 *(32C) καὶ διὰ ταῦτα ἔκ τε δὴ τούτων τοιούτων καὶ τὸν ἀριθμὸν τεττάρων τὸ τοῦ κόσμου σῶμα ἐγεννήθη δι' ἀναλογίας ὁμολογῆσαν, φιλίαν τε ἔσχεν ἐκ τούτων, ὥστε εἰς ταὐτὸν αὑτῷ συνελθὸν ἄλυτον ὑπό του ἄλλου πλὴν ὑπὸ τοῦ συνδήσαντος γενέσθαι.* 6 *Τῶν δὲ δὴ τεττάρων ἓν ὅλον ἕκαστον εἴληφεν ἡ τοῦ κόσμου σύστασις.* 8 *ἐκ γὰρ πυρὸς παντὸς ὕδατός τε καὶ ἀέρος καὶ γῆς συνέστησεν αὐτὸν ὁ συνιστάς, μέρος οὐδὲν οὐδενὸς οὐδὲ δύναμιν ἔξωθεν ὑπολιπών, (32 D) τάδε διανοηθείς, πρῶτον μὲν ἵνα ὅλον ὅτι μάλιστα ζῷον τέλεον ἐκ τελέων τῶν μερῶν εἴη, πρὸς δὲ τούτοις ἕν, (33 A) ἅτε οὐχ ὑπολελειμμένων ἐξ ὧν ἄλλο τοιοῦτον γένοιτ' ἄν, ἔτι δὲ ἵνα ἀγήρων καὶ ἄνοσον ᾖ, ⌜κατανοῶν ὡς⌝ συστάτῳ σώματι θερμὰ καὶ ψυχρὰ καὶ πάνθ' ὅσα δυνάμεις ἰσχυρὰς ἔχει περιιστάμενα ἔξωθεν καὶ προσπίπτοντα ἀκαίρως λύει καὶ νόσους γῆράς τε ἐπάγοντα φθίνειν ποιεῖ.* 17 *διὰ δὴ τὴν αἰτίαν καὶ*

---

9 excederet $A^c B^c$ -cid- $A^p B^p V$ 10 id *cf. Att. 2, 9, 1 (ed. Sjö. p. 80, 2)* 11 *et* 13 posset *Lamb.* -sit AVB 12 alter L -era AVB 13 eum $A^c V^2 B^c$ tum $A^p V^1$ tunc B^p 15 vi *add. Klotz, alii alio loco*

perfectum ex omnibus totis atque perfectis absolveret, quod omni morbo et senio vacaret.

6 Formam autem ei maxime cognatam et decoram dedit. a quo enim animanti omnis reliquas contineri vellet animantes, hunc ea forma figuravit qua una omnes formae 5 reliquae concluduntur, et globosum est fabricatus, quod *σφαιροειδὲς* Graeci vocant, cuius omnis extremitas paribus a medio radiis adtingitur, idque ita tornavit ut nihil efficere posset rotundius, nihil asperitatis ut haberet nihil offensionis, nihil incisum angulis nihil an- 10 fractibus, nihil eminens nihil lacunosum — omnesque partes simillimae omnium, quod eius iudicio 18 praestabat dissimilitudini similitudo. omni autem totam figuram mundi levitate circumdedit. nec enim oculis egebat, quia nihil extra quod cerni posset relic- 15 tum erat, nec auribus, quia ne quod audiretur quidem, neque erant anima circumfusa extrema mundi, ut re-

---

τὸν λογισμὸν τόνδε ἓν ὅλον ὅλων ἐξ ἁπάντων τέλεον καὶ ἀγήρων καὶ ἄνοσον αὐτὸ ἐτεκτήνατο.

3 *(33 B) Σχῆμα δὲ ἔδωκεν αὐτῷ τὸ πρέπον καὶ τὸ συγγενές.* 4 *τῷ δὲ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ζῷα περιέχειν μέλλοντι ζῴῳ πρέπον ἂν εἴη σχῆμα τὸ περιειληφὸς ἐν αὐτῷ πάντα ὁπόσα σχήματα· διὸ καὶ σφαιροειδές, ἐκ μέσου πάντῃ πρὸς τὰς τελευτὰς ἴσον ἀπέχον, κυκλοτερὲς αὐτὸ ἐτορνεύσατο, πάντων τελεώτατον ὁμοιότατόν τε αὐτὸ ἑαυτῷ σχημάτων, νομίσας ⌜μυρίῳ⌝ κάλλιον ὅμοιον ἀνομοίου.* **13** *λεῖον δὲ δὴ κύκλῳ πᾶν ἔξωθεν αὐτὸ ἀπηκριβοῦτο ⌜πολλῶν χάριν.⌝* **14** *(33 C) ὀμμάτων τε γὰρ ἐπεδεῖτο οὐδέν, ὁρατὸν γὰρ οὐδὲν ὑπελείπετο ἔξωθεν, οὐδ' ἀκοῆς, οὐδὲ γὰρ ἀκουστόν, πνεῦμά τε οὐκ ἦν περιεστὸς δεόμενον ἀναπνοῆς, οὐδ' αὖ*

---

1 omnibus et totis *tbm* 3 ei *Pl.* et AVB *in intercolumnio post* cognatam *add.* et maxime V 4 reliquos F[c]L[c] *sed cf. Pl. et Th. l. L. s. v.* animans *85, 50* 5 omnes L*tbm* -is AVB 5.6 forma reliqua ABV[p] 6 concluditur *rad.* AB globosus AVB 9 posset *Klotz* -sit AVB 9—11 nihil asp- . . . lacunosum *cf. Cic. nat. 2, 18, 47; Lörcher p. 69 ss.* 10 incisum *Lamb. (cf. nat. l. l.)* inclusum AVB 12 simillimas *Perionius tbm, sed cf. Pl. et Sjö. 124 s.* 17 extrema 𝔄2 externa AVB

spirationem requireret; nec vero desiderabat aut alimenta corporis aut detractionem confecti et consumpti cibi: neque enim ulla decessio fieri poterat neque accessio, nec vero erat unde; itaque se ipse consumptione
5 et senio alebat sui, cum ipse per se et a se et pateretur et faceret omnia; sic enim ratus est ille qui ista iunxit et condidit ipsum se contentum esse mundum neque egere altero. itaque ei nec manus adfixit, quoniam nec 19 capiendum quicquam erat nec repellendum, nec pedes
10 aut aliqua membra quibus ingressum corporis sustineret. motum enim dedit caelo eum qui figurae eius esset aptissumus, qui unus ex septem motibus mentem atque intellegentiam cieret maxime; itaque una conversione atque eadem ipse circum se torquetur et vertitur; sex
15 autem reliquos motus ab eo separavit itaque ab omni erratione eum liberavit. ad hanc igitur conversionem, quae pedibus et gradu non egeret, ingrediendi membra

---

τινος ἐπιδεὲς ἦν ὀργάνου σχεῖν, ᾧ τὴν μὲν εἰς ἑαυτὸ τροφὴν δέξοιτο τὴν δὲ πρότερον ἐξικμασμένην ἀποπέμψοι πάλιν· ἀπῄει τε γὰρ οὐδὲν οὐδὲ προσῄειν αὐτῷ ποθεν, οὐδὲ γὰρ ἦν· αὐτὸ γὰρ ἑαυτῷ τροφὴν τὴν ἑαυτοῦ φθίσιν παρέχον καὶ πάντα ἐν ἑαυτῷ καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ πάσχον καὶ δρῶν ⌜ἐκ τέχνης⌝ γέγονεν· (33 D) ἡγήσατο γὰρ αὐτὸ ὁ συνθεὶς αὔταρκες ὂν ἄμεινον ἔσεσθαι μᾶλλον ἢ προσδεὲς ἄλλων. 8 *χειρῶν δέ, αἷς οὔτε λαβεῖν οὔτε αὖ τινα ἀμύνασθαι χρεία τις ἦν, μάτην οὐκ ᾤετο δεῖν αὐτῷ προσάπτειν, (34 A) οὐδὲ ποδῶν οὐδὲ ὅλως τῆς περὶ τὴν βάσιν ὑπηρεσίας.* 11 *κίνησιν γὰρ ἀπένειμεν αὐτῷ τὴν τοῦ σώματος οἰκείαν, τῶν ἑπτὰ τὴν περὶ νοῦν καὶ φρόνησιν μάλιστα οὖσαν· διὸ δὴ κατὰ ταὐτὰ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ ἐν ἑαυτῷ περιαγαγὼν αὐτὸ ἐποίησε κύκλῳ κινεῖσθαι στρεφόμενον, τὰς δὲ ἓξ ἁπάσας κινήσεις ἀφεῖλεν καὶ ἀπλανὲς ἀπηργάσατο ⌜ἐκείνων⌝.* 16 *ἐπὶ δὲ τὴν περίοδον ταύτην ἅτ' οὐδὲν*

---

2 consumptio ibi V^p *et ft.* A^p -ione que B^p 4 *post* ipse *add.* sine V 10 alia *tbm*, *sed* aliqua *cf. Th. l. L. s. v.* aliquis *1609, 42* corporis L -e AVB 11 figurae eius sit L -esset *Or.* figuratus sit BA^c -rantus sit A^p figurantsit *ft.* V^p -a sit V^c 15. 16 ab omni erratione *ex* abhomin ratione V ab omni ratione AB (*ex* omne A)

20 non dedit. Haec deus is qui erat de aliquando futuro deo cogitans levem illum effecit et undique aequabilem et a medio ad summum parem et perfectum atque absolutum ex absolutis atque perfectis. animum autem ut in eo medio conlocavit ita per totum tetendit; deinde eum 5 circumdedit corpore et vestivit extrinsecus caeloque solivago volubili et in orbem incitato conplexus est, quod secum ipsum propter virtutem facile esse posset nec desideraret alterum, satis sibi ipsum notum et fa-
21 miliare. sic deus ille aeternus hunc perfecte beatum 10 deum procreavit.

Sed animum haud ita ut modo locuti sumus tum denique cum corpus ei effecisset inchoavit: neque enim esset rectum minori parere maiorem; sed nos multa in-
7 considerate ac temere dicimus. deus autem et ortu et 15 virtute antiquiorem genuit animum eumque ut dominum atque imperantem oboedienti praefecit corpori; idque molitus tali quodam est modo. ex ea materia quae in-

---

ποδῶν δέον ἀσκελὲς καὶ ἄπουν αὐτὸ ἐγέννησεν. 1 *Οὗτος δὴ πᾶς ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ περὶ τὸν ποτὲ ἐσόμενον (34 B) θεὸν λογισθεὶς λεῖον καὶ ὁμαλὸν πανταχῇ τε ἐκ μέσου ἴσον καὶ ὅλον καὶ τέλεον ἐκ τελέων σωμάτων σῶμα ἐποίησεν.* 4 *ψυχὴν δὲ εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ θεὶς διὰ παντός τε ἔτεινεν καὶ ἔτι ἔξωθεν τὸ σῶμα αὐτῇ περιεκάλυψεν, καὶ κύκλῳ δὴ κύκλον στρεφόμενον οὐρανὸν ἕνα μόνον ἔρημον κατέστησεν, δι᾽ ἀρετὴν δὲ αὐτὸν αὑτῷ δυνάμενον συγγίγνεσθαι καὶ οὐδενὸς ἑτέρου προσδεόμενον, γνώριμον δὲ καὶ φίλον ἱκανῶς αὐτὸν αὑτῷ.* 10 *διὰ πάντα δὴ ταῦτα εὐδαίμονα θεὸν αὐτὸν ἐγεννήσατο.*

12 *(34 C) Τὴν δὲ δὴ ψυχὴν οὐχ ὡς νῦν ὑστέραν ἐπιχειροῦμεν λέγειν οὕτως ἐμηχανήσατο καὶ ὁ θεὸς νεωτέραν· οὐ γὰρ ἂν ἄρχεσθαι πρεσβύτερον ὑπὸ νεωτέρου ⌜συνέρξας⌝ εἴασεν· ἀλλά πως ἡμεῖς πολὺ μετέχοντες τοῦ προστυχόντος τε καὶ εἰκῇ ταύτῃ πῃ καὶ λέγομεν,* 15 *ὁ δὲ καὶ γενέσει καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος ὡς δεσπότιν καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου συνεστήσατο ἐκ τῶνδέ τε καὶ τοιῷδε τρόπῳ.* 18 *(35 A) τῆς ἀμε-*

---

1 is qui semper erat *Man.* 7 *post* solivago *add.* et A, *sed cf. Mdv. opusc. 338* 8 possit ÀBVp 17 praefecit *ex* -fic- AVB corpori *om.* V

dividua est et quae semper unius modi suique similis et
ex ea quae ex corporibus dividua gignitur tertium mate-
riae genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset
eiusdem naturae et quod alterius, idque interiecit inter
5 individuum atque id quod dividuum esset in corpore;
ea cum tria sumpsisset in unam speciem temperavit, 22
naturamque illam quam alterius diximus vi cum eadem
coniunxit fugientem et eius copulationis alienam; quae
permiscens cum materia cum ex tribus effecisset unum,
10 id ipsum in ea quae decuit membra partitus est. iam
partis singulas ex eodem et ex altero et ex materia
temperavit. fuit autem talis illa partitio. unam principio
partem detraxit ex toto, secundam autem primae partis
duplam, deinde tertiam, quae esset secunda sesqueal-
15 tera, prima [de] tripla, deinde quartam quae secundae
dupla esset, quintam inde quae tertiae tripla, tum sex-
tam octoplam primae, postremo septimam quae septem

ρίστου καὶ ἀεὶ κατὰ ταὐτὰ ἐχούσης οὐσίας καὶ τῆς αὖ περὶ τὰ σώματα γιγνομένης μεριστῆς τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μέσῳ συνεκεράσατο οὐσίας εἶδος, τῆς τε ταὐτοῦ φύσεως [αὖ πέρι] καὶ τῆς θατέρου, καὶ ⌜κατὰ ταὐτὰ⌝ συνέστησεν ἐν μέσῳ τοῦ τε ἀμεροῦς αὐτῶν καὶ τοῦ κατὰ τὰ σώματα μεριστοῦ· καὶ τρία λαβὼν αὐτὰ ὄντα συνεκεράσατο εἰς μίαν πάντα ἰδέαν, τὴν θατέρου φύσιν δύσμεικτον οὖσαν εἰς ταὐτὸν συναρμόττων βίᾳ· μειγνὺς δὲ μετὰ τῆς οὐσίας καὶ ἐκ τριῶν ποιησάμενος ἕν, (35 B) πάλιν ὅλον τοῦτο μοίρας ὅσας προσῆκεν διένειμεν, ἑκάστην δὲ ἔκ τε ταὐτοῦ καὶ θατέρου καὶ τῆς οὐσίας μεμειγμένην. 12 *ἤρχετο δὲ διαιρεῖν ὧδε. μίαν ἀφεῖλεν τὸ πρῶτον ἀπὸ παντὸς μοῖραν, μετὰ δὲ ταύτην ἀφῄρει διπλασίαν ταύτης, τὴν δ' αὖ τρίτην ἡμιολίαν μὲν τῆς δευτέρας τριπλασίαν δὲ τῆς πρώτης, τετάρτην δὲ τῆς δευτέρας διπλῆν, πέμπτην δὲ τριπλῆν τῆς τρίτης, τὴν δ' ἕκτην τῆς πρώτης ὀκταπλασίαν, (35 C) ἑβδόμην δὲ ἑπτακαιεικοσιπλασίαν τῆς*

---

1 *alt.* et V^c set V^p sed AB 2 ex] in *Lamb.* 7 vi *Perionius* vel AVB 14 secundae *ex* -a AB -a V *item in v.* 15 primae *ex* -a AB *ft. utroque loco recte* -a V 14 siquealtera A^pV^p sesqual- A^cB (*hic* esqu *in ras.*) sicqueal- V^c 15 trjpla *ex* tetropla A, *ex* tetrjpla V, *ex* de (*vel* do) tropla B 17 octuplam A^c

23 et viginti partibus antecederet primae. deinde instituit
dupla et tripla intervalla explere partis rursus ex toto
desicans; quas ⟨in⟩ intervallis ita locabat ut in singulis
essent bina media — vix enim audeo dicere medietates,
quas Graeci *μεσότητας* appellant, sed quasi ita dixerim 5
intellegatur, erit enim planius —, earum alteram eadem
parte praestantem extremis eademque superatam [ea-
dem partem praestant in extremis eademque superatam]
alteram pari numero praestantem extremis parique su-
peratam. sesquealteris autem intervallis et sesquetertiis 10
et sesqueoctavis sumptis ex his conligationibus in primis
intervallis sesqueoctavi intervallo sesquetertia omnia
24 explebat, cum particulam singulorum relinqueret; eius
autem particulae intervallo relicto habebat ⟨numerus ad⟩
numerum eandem pro portione conparationem in ex- 15
tremis quam habent ducenta quinquaginta ⟨sex⟩ cum du-
centis quadraginta tribus. atque ita permixtum illud, ex

πρώτης. 1 *(36 A) μετὰ δὲ ταῦτα συνεπληροῦτο τά τε διπλάσια καὶ τριπλάσια διαστήματα, μοίρας ἔτι ἐκεῖθεν ἀποτέμνων καὶ τιθεὶς εἰς τὸ μεταξὺ τούτων, ὥστε ἐν ἑκάστῳ διαστήματι δύο εἶναι μεσότητας, τὴν μὲν ταὐτῷ μέρει τῶν ἄκρων αὐτῶν ὑπερέχουσαν καὶ ὑπερεχομένην τὴν δὲ ἴσῳ μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑπερέχουσαν ἴσῳ δὲ ὑπερεχομένην.* 10 *ἡμιολίων δὲ διαστάσεων καὶ ἐπιτρίτων καὶ ἐπογδόων γενομένων ἐκ τούτων τῶν δεσμῶν ἐν ταῖς (35 B) πρόσθεν διαστάσεσιν τῷ τοῦ ἐπογδόου διαστήματι τὰ ἐπίτριτα πάντα συνεπληροῦτο, λείπων αὐτῶν ἑκάστου μόριον, τῆς τοῦ μορίου ταύτης διαστάσεως λειφθείσης ἀριθμοῦ πρὸς ἀριθμὸν ἐχούσης τοὺς ὅρους ἓξ καὶ πεντήκοντα καὶ διακοσίων πρὸς τρία καὶ τετταράκοντα καὶ διακόσια.* 17 *καὶ δὴ καὶ τὸ μειχθέν, ἐξ*

---

3 desecans $A^c V^c B^c$ *sed cf. Frontin. grom. p. 40, 22 et Solmsen Stud. zur lat. Lautgesch. p. 130, 1* in *add. C. F. W. Müller t* 7. 8 eadem partem ... superatam *om.* A *del.* VB 9 alteram ... extremis *in ras.* A 10 sesqualteris $A^c B^c V^p$ sesquial-, u *in ras.* V^c 11 sumptis] *fere* consumptis *Pl.* ortis *vel* natis *Herm.* 14 relicto A^c adrelicto $A^p V^p$ ad reliquum V^cL numerus ad *add. Valla* 15 eandem proportionem conparationem $A^p V^p$ ∼ proportione conparationem B^p eadem proportione conparatum $A^c B^c$ eandem proportionum conparationem V^c 16 sex *om.* AVB

quo haec secuit, iam omne consumpserat. hanc igitur
omnem coniunctionem duplicem in longitudinem diffidit
mediamque accommodans ⟨ad⟩ mediam quasi decusavit,
deinde in orbem intorsit, ut et ipsae secum et inter se,
5 ex commissura qua e regione essent, iungerentur, eoque
motu, cuius orbis semper in eodem erat eodemque
modo ciebatur, undique est eas circumplexus. atque ita 25
cum alterum esset exteriorem ⟨alterum interiorem⟩
amplexus orbem, illum eiusdem naturae, hunc alterius
10 notavit. eamque quae erat eiusdem detorsit a latere in
dexteram partem, hanc autem citimam a mediana linea
direxit ad laevam. sed principatum dedit superiori, quam
solam individuam reliquit; interiorem autem cum in sex
partis caeli divisisset, septem orbis disparis duplo et

οὗ ταῦτα κατέτεμνεν, οὕτως ἤδη πᾶν κατανηλώκει. 1 *ταύτην οὖν τὴν σύστασιν πᾶσαν διπλῆν κατὰ μῆκος σχίσας, μέσην πρὸς μέσην ἑκατέραν ἀλλήλαις οἷον χεῖ προσβαλὼν κατέκαμψεν εἰς κύκλον, (36 C) συνάψας αὐταῖς τε καὶ ἀλλήλαις ἐν τῷ καταντικρὺ τῆς προσβολῆς, καὶ τῇ κατὰ ταὐτὰ ἐν ταὐτῷ περιαγομένῃ κινήσει πέριξ αὐτὰς ἔλαβεν, καὶ τὸν μὲν ἔξω τὸν δ' ἐντὸς ἐποιεῖτο τῶν κύκλων.* 9 *τὴν μὲν οὖν ἔξω ⌜φορὰν⌝ ἐπεφήμισεν εἶναι τῆς ταὐτοῦ φύσεως, τὴν δ' ἐντὸς τῆς θατέρου.* 10 *τὴν μὲν δὴ ταὐτοῦ κατὰ πλευρὰν ἐπὶ δεξιὰ περιήγαγεν, τὴν δὲ θατέρου κατὰ διάμετρον ἐπ' ἀριστερά.* 12 *(36 D) κράτος δ' ἔδωκεν τῇ ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου περιφορᾷ, μίαν γὰρ αὐτὴν ἄσχιστον εἴασεν· τὴν δ' ἐντὸς σχίσας ἑξαχῇ ἑπτὰ κύκλους ἀνίσους κατὰ τὴν τοῦ διπλασίου καὶ*

---

1 secuit iam 𝔄 sequi etiam AB sequi et iam V omne] omnem AVB 3 ad *add. Pl. propter Graecum πρός.* mediaeque acc. mediam *Valla tbm cf. p.170,7.8* decussavit V^c 5 quae V^p qua e V^c quae *supra* e *add.* e A q̄ *corr.* q̄ e B quae e regione esset *dett. Valla tbm, sed tradita servat Pl.* 8 *add. Man.* 10 nominavit *Man.* 10—13 eumque qui ... hunc autem citimum ... quem solum individuum *Man. Lamb.* 10 eamque ⟨conversionem⟩ *Schütz sed* eamque *et* hanc *secundum Graeca τὴν μὲν—τὴν δέ.* 11 citjmam a mediana linea *ex* item a med- A citem ammedianalinea *corr.* citimam media alinea V citiemā me dian alinea *deinde* e *prima del. et* ma *suprascript.* B citimam a mediana l- *Victorius* a *om. Pl.* 13. 14 in sex partes *sed Plato* ἑξαχῇ 14 caeli *del. Man.*

triplo intervallo moveri iussit contrariis inter se cursibus. eorum autem trium fecit pares celeritates, set quattuor et inter se dispares et dissimilis trium reliquorum.
8 26 Animum igitur quom ille procreator mundi deus ex sua mente et voluntate genuisset, tum denique omne 5 quod erat concretum atque corporeum substernebat animo interiusque faciebat atque ita medio medium accommodans copulabat. sic animus a medio profectus extremitatem caeli a suprema regione rotundo ambitu circumiecit seseque ipse versans divinum sempiternae 10 27 sapientisque vitae induxit exordium. et corpus quidem caeli ⟨a⟩spectabile effectum est; animus autem oculorum effugit optutum, est autem unus ex omnibus rationis concentionisque, quae *ἁρμονία* Graece, sempiternarum rerum et sub intellegentiam cadentium compos 15 et particeps; quo nihil est ab optimo et praestantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem

---

τριπλασίου διάστασιν ἑκάστην, ⌜οὐσῶν ἑκατέρων τριῶν,⌝ κατὰ τἀναντία μὲν ἀλλήλοις προσέταξεν ἰέναι τοὺς κύκλους, τάχει δὲ τρεῖς μὲν ὁμοίως, τοὺς δὲ τέτταρας ἀλλήλοις καὶ τοῖς τρισὶν ἀνομοίως ⌜ἐν λόγῳ δὲ φερομένους.⌝

5 *Ἐπεὶ δὲ κατὰ νοῦν τῷ συνιστάντι πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς σύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο πᾶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνετο καὶ μέσον μέσῃ συναγαγὼν προσήρμοττεν.* 8 *(36E) ἡ δ' ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν πάντῃ διαπλακεῖσα κύκλῳ τε αὐτὸν ἔξωθεν περικαλύψασα αὐτὴ ἐν αὑτῇ στρεφομένη θείαν ἀρχὴν ἤρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου ⌜πρὸς τὸν σύμπαντα χρόνον⌝.* 11 *καὶ τὸ μὲν δὴ σῶμα ὁρατὸν οὐρανοῦ γέγονεν, αὐτὴ δὲ ἀόρατος μὲν λογισμοῦ δὲ μετέχουσα (37A) καὶ ἁρμονίας ψυχή, τῶν νοητῶν ἀεί τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων.* 17 *ἅτε οὖν ἐκ τῆς ταὐτοῦ καὶ τῆς*

---

2 pares A^c[A^p] partes V^p 4 quam $A^pV^pB^p$ cum V^c quem A^cB^c 9 suprema] summa B 10 divinum *Had. Or.* -us AVB -ae 𝔅2 12 aspectabile *Steph. Lamb. tbm cf. p. 160, 13; 161, 6* spect- AVB *Pl.* 14 concentionisque *Man. Lamb.* cont- AV^pB consensionisque V^c

iunctus alteraque natura, adiuncta materia, temperatione
trium partium pro portione conpacta, se ipsa conver-
sans, cum materiam mutabilem arripuit et cum rursus
individuam atque simplicem, per se omnis movetur
5 discernitque quid sit eiusdem generis quid alterius, et
cetera diiudicat, quid quoique rei sit maxime aptum,
quid quoque loco aut modo aut tempore contingat,
quaeque distinctio sit inter ea quae gignantur et ea quae
sint semper eadem. ratio autem vera, quae versatur 28
10 in is quae sunt semper eadem et in is quae mutantur,
cum ⟨in⟩ eodem et in altero movetur ipsa per sese
sine voce et sine ullo sono, cum eandem partem ad-
tingit qua sensus cieri potest, ⟨et⟩ orbis illius generis
alterius inmutatus et rectus omni[a] animo mentique
15 denuntiat, tum opiniones adsensionesque firmae verae-

θατέρου φύσεως ἔκ τε οὐσίας τριῶν τούτων συγκραθεῖσα μοιρῶν καὶ ἀνὰ λόγον ⸢μερισθεῖσα καὶ⸣ συνδεθεῖσα, αὐτή τε ἀνακυκλουμένη ⸢πρὸς αὐτήν⸣, ὅταν οὐσίαν σκεδαστὴν ⸢ἔχοντός τινος⸣ ἐφάπτηται καὶ ὅταν ἀμέριστον, λέγει κινουμένη διὰ πάσης ἑαυτῆς, ὅτῳ τ' ἄν τι ταὐτὸν ᾖ καὶ ὅτου ἂν ἕτερον, (37 B) πρὸς ὅτι τε μάλιστα καὶ ὅπῃ καὶ ὅπως καὶ ὁπότε συμβαίνει κατὰ τὰ γιγνόμενά τε πρὸς ἕκαστον ἕκαστα εἶναι ⸢καὶ πάσχειν⸣ καὶ πρὸς τὰ κατὰ ταὐτὰ ἔχοντα ἀεί. 9 λόγος δὲ ὁ κατὰ ταὐτὸν ἀληθὴς γιγνόμενος περί τε θάτερον ὂν καὶ περὶ τὸ ταὐτόν, ἐν τῷ κινουμένῳ ὑφ' αὑτοῦ φερόμενος ἄνευ φθόγγου καὶ ἠχῆς, ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος ὀρθὸς ὢν εἰς πᾶσαν ⸢αὐτοῦ⸣ τὴν ψυχὴν διαγγείλῃ, δόξαι καὶ πίστεις γίγνονται βέβαιοι καὶ ἀληθεῖς, (37 C) ὅταν δὲ αὖ περὶ τὸ λογιστικὸν ᾖ . . .

---

1 natura *om.* V 2 compactus *Man. Lamb.* ipsa A^pB^p -e A^cB^c -o V *erravitne Cic. propter Graeca μερισθεῖσα et αὐτή in genere similiter atque p. 169, 10 s.?* 3 arripuit *Man. Lamb.* -isset AVB 4 individuum A^pVB^p -am A^cB^c per se *Or. tbm* in se *Man. Lamb.* per quam AVB 8 gignuntur B 9 vera] vetera quae A^p -que B, *in mg.* vel vera V uteraque B^p utraque A^cB^c 12 eandem] eam *Man. Lamb. tbm sed cf. p. 180, 2 et Ströbel progr. München 1908 p. 35 s.* 13 cieri A^cB^c scire A^p et *add. Perionius* 14 omni] omnia AVB

que gignuntur; cum autem in illis rebus vertitur quae manentes semper eadem non sensu set intellegentia continentur *

gaudio elatus

9 29 ratione igitur et mente divina ad originem temporis 5 [curris] curriculum inventum est solis et lunae *

* ⟨alter⟩ius natura converteret, ut terram lunae cursus proxime ambiret, eique supra terram proxima solis circumvectio esset; lucifer deinde et sancta Mercuri stella cursum habent solis celeritati parem sed vim 10 quandam contrariam, eaque inter se concursationes habent lucifer Mercurius sol, aliique alios vincunt vicis-30 simque vincuntur. reliquorum siderum quae causa collocandi fuerit quaeque eorum sit conlocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo quod adtingendum 15

---

6 *(38 D) ... ἡ θατέρου περίοδος ᾔειν, ἑπτὰ οὔσας ὄντα ἑπτά, σελήνην μὲν εἰς τὸν περὶ γῆν πρῶτον, ἥλιον δὲ εἰς τὸν δεύτερον ὑπὲρ γῆς, ἑωσφόρον δὲ καὶ τὸν ἱερὸν Ἑρμοῦ λεγόμενον εἰς τὸν τάχει μὲν ἰσόδρομον ἡλίῳ κύκλον ἰόντας τὴν δὲ ἐναντίαν εἰληχότας αὐτῷ δύναμιν, ὅθεν καταλαμβάνουσίν τε καὶ καταλαμβάνονται κατὰ ταὐτὰ ὑπ' ἀλλήλων ἥλιός τε καὶ ὁ τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἑωσφόρος.* 12 *τὰ δ' ἄλλα οἷ δὴ καὶ δι' ἃς αἰτίας ἱδρύσατο εἴ τις ἐπεξίοι πάσας, ὁ λόγος πάρεργος ὢν πλέον ἂν ἔργον ὧν ἕνεκα λέγεται παράσχοι.*

---

2 eadem *corr.* eaedem AVB*tbm cf. Pl. (1911) ad nat. 2, 1, 3 p. 261, 7* anteponenda 3 lacunam *agnovit* 𝔄1 4 *Aug. civ. 11, 21 in.* et Plato quidem plus ausus est dicere, elatum esse scilicet deum gaudio mundi universitate perfecta = *Plat. Tim. 37 C Ὡς δὲ κινηθὲν αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνόησεν τῶν ἀιδίων θεῶν γεγονὸς ἄγαλμα ὁ γεννήσας πατήρ, ἠγάσθη τε καὶ* εὐφρανθεὶς *ἔτι δὴ μᾶλλον ὅμοιον πρὸς τὸ παράδειγμα ἐπενόησεν ἀπεργάσασθαι.* 4.6 *Non. p. 198* curriculum neutro genere Cicero Timaeo *cf. Char. gramm. I 77, 12 Dub. nom. gramm. V. 576, 3 Caper gramm. VII 109, 4 = Plat. Tim. 38 C* ἐξ οὖν λόγου καὶ διανοίας θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, *ἵνα γεννηθῇ χρόνος,* ἥλιος καὶ σελήνη *καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα ἐπίκλην ἔχοντα πλανητὰ εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν ἀριθμῶν χρόνου γέγονεν.* curris *del. Victorius var. lect. XIX* 6 *pergunt codices;* alterius *Fries (Rh. M. 55, 1900, 54) et Pl.* 7 proximus B 10 easque V[c] ea quam B[c] eaque *abl. scil.* vi quadam contraria 11 allique A[p]V[p]B[p] 11. 12 *post* sol *add.* ut *et mutavit* vincunt *et* vincuntur *in* -ant *et* -antur V[c]

fuit quam in eo quoius causa id adtingimus longior ponatur oratio.

Quando igitur sibi quidque eorum siderum cursum decorum est adeptum, ex quibus erat motus temporis
5 consignandus, conligatisque corporibus vinculis animalibus cum animantia orta sunt eaque imperio parere didicerunt, tunc ex alterius naturae motione transversa in eiusdem naturae motum incurrentia in eaque haerentia atque inpedita, cum alia maiorem lustrarent orbem
10 alia minorem, tardius quae maiorem celerius quae minorem, motu unius eiusdemque naturae quae velocissume movebantur ea celeritate vinci a tardioribus et cum superabant superari videbantur; omnis enim orbis 31
eorum quasi helicae inflexione vertebat, qua bifariam
15 contrarie simul procedentia efficiebant ut quod esset tardissimum id proximum fieri ⟨videretur⟩ celerrimo. at-

---

(38 E) ταῦτα μὲν οὖν ἴσως τάχ' ἂν ⌜κατὰ σχολὴν⌝ ὕστερον τῆς ἀξίας τύχοι διηγήσεως.

3 *Ἐπειδὴ δὲ οὖν εἰς τὴν ἑαυτῷ πρέπουσαν ἕκαστον ἀφίκετο φορὰν τῶν ὅσα ἔδει συναπεργάζεσθαι χρόνον, δεσμοῖς τε ἐμψύχοις σώματα δεθέντα ζῷα ἐγεννήθη τό τε προσταχθὲν ἔμαθεν, κατὰ δὴ τὴν θατέρου φορὰν πλαγίαν οὖσαν, (39 A) διὰ τῆς ταὐτοῦ φορᾶς ἰούσης τε καὶ κρατουμένης, τὸ μὲν μείζονα αὐτῶν τὸ δ' ἐλάττω κύκλον ἰόν, θᾶττον μὲν τὰ τὸν ἐλάττω, τὰ δὲ τὸν μείζω βραδύτερον περιῄειν.* **11** *τῇ δὴ ταὐτοῦ φορᾷ τὰ τάχιστα περιιόντα ὑπὸ τῶν βραδύτερον ἰόντων ἐφαίνετο καταλαμβάνοντα καταλαμβάνεσθαι· πάντας γὰρ τοὺς κύκλους αὐτῶν στρέφουσα ἕλικα διὰ τὸ διχῇ κατὰ τὰ ἐναντία ἅμα προιέναι τὸ βραδύτατα (39 B) ἀπιὸν ἀφ' αὐτῆς οὔσης ταχίστης ἐγγύτατα ἀπέφαινεν.*

---

1 quoius, *dein* quoi *del. et suprascr.* c B **cuius *(prima fuit* q*)* cui *in ras.* A quod|ius *corr.* quo|ius, *deinde* cuius V attigimus *ex* atting- F[rc] *t* 3 sibi] ibi AVB 4 dequorum V[1] 5 colligataque corpora *Man. Lamb.* corporeis V[c] 6 cum] tum AVB 7 tum AV[c]B tunc V[p] 10 quae ... quae ... *Ast Or.* que ... que AVB 14 helicis *vel* -cae *Victorius* felicitate AVB qua A quia VB 16 fieri *corr.* fieret V*tbm* videretur *add. Pl.*

que ut esset mensura quaedam evidens quae in octo cur-
sibus celeritates tarditatesque declararet, deus ipse solem
quasi lumen accendit ad secundum supra terram ambitum,
ut quam maxime caelum omnibus conluceret animantes-
que, quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu et ab eo, 5
quod simile esset, numerorum naturam vimque cognosce-
32 rent. nox igitur et dies ad hunc modum et ob has generata
causas unum circumitum orbis efficit sapientissimum
atque optimum, mensis autem quando luna lustrato
suo cursu solem consecuta est, annus ubi sol suum 10
33 totum confecit et peragravit orbem. ceterorum autem
siderum ambitus ignorantes homines praeter admodum
paucos neque nomen appellant neque inter se numero
commetiuntur; itaque nesciunt hos siderum errores id
ipsum esse quod rite dicitur tempus, multitudine infi- 15
nita varietate admirabili praeditos; ac tamen illud per-
spici et intellegi potest, absoluto perfectoque numero
temporis absolutum annum perfectumque tunc conpleri

---

1 *ἵνα δ᾽ εἴη μέτρον ἐναργές τι πρὸς ἄλληλα βραδυτῆτι καὶ τάχει καὶ τὰ περὶ τὰς ὀκτὼ φορὰς πορεύοιτο, φῶς ὁ θεὸς ἀνῆψεν ἐν τῇ πρὸς γῆν δευτέρᾳ τῶν περιόδων, ὃ δὴ νῦν κεκλήκαμεν ἥλιον, ἵνα ὅτι μάλιστα εἰς ἅπαντα φαίνοι τὸν οὐρανὸν μετάσχοι τε ἀριθμοῦ τὰ ζῷα ὅσοις ἦν προσῆκον, μαθόντα παρὰ τῆς ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου περιφορᾶς.* 7 *νὺξ μὲν οὖν ἡμέρα τε γέγονεν (39 C) οὕτως καὶ διὰ ταῦτα, ἡ τῆς μιᾶς καὶ φρονιμωτάτης κυκλήσεως περίοδος, μεὶς δὲ ἐπειδὰν σελήνη περιελθοῦσα τὸν ἑαυτῆς κύκλον ἥλιον ἐπικαταλάβῃ, ἐνιαυτὸς δὲ ὁπόταν ἥλιος τὸν ἑαυτοῦ περιέλθῃ κύκλον.* 11 *τῶν δ᾽ ἄλλων τὰς περιόδους οὐκ ἐννενοηκότες ἄνθρωποι πλὴν ὀλίγοι τῶν πολλῶν οὔτε ὀνομάζουσιν οὔτε πρὸς ἄλληλα συμμετροῦνται σκοποῦντες ἀριθμοῖς, ὥστε ⌜ὡς ἔπος εἰπεῖν⌝ οὐκ ἴσασιν χρόνον ὄντα τὰς τούτων πλάνας, (39 D) πλήθει μὲν ἀμηχάνῳ χρωμένας πεποικιλμένας δὲ θαυμαστῶς· ἔστιν δ᾽ ὅμως οὐδὲν ἧττον κατανοῆσαι δυνατὸν ὡς ὅ γε τέλεος ἀριθμὸς χρόνου τὸν τέλεον ἐνιαυτὸν πληροῖ τότε ὅταν ἁπασῶν τῶν ὀκτὼ περιόδων τὰ πρὸς ἄλληλα συμπερανθέντα τάχη σχῇ κεφαλὴν τῷ*

---

5 eo *defendit Pl. cl. p. 167, 7* eius *mg. Lamb. tbm* 9 lustro A^p V^p B^p 13 nomine 𝔄1 *tbm sed cf. Tac. hist. 4, 28*

denique cum se octo ambitus confectis suis cursibus ad
idem caput retulerunt cumque eos permensus est idem
et semper sui similis orbis. has igitur ob causas nata 34
astra sunt quae per caelum penetrantia solstitiali se et
5 brumali revocatione converterent, ut hoc omne animal
quod videmus esset illi animali quod sentimus ad
aeternitatis imitationem simillimum.

Et cetera quidem usque ad temporis ortum impressa 10
ab illis quae imitabatur ecfinxerat; sed quia nondum
10 omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte
deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo.
Quot igitur et quales animalium formas mens in speciem rerum intuens poterat cernere, totidem et tales in
hoc mundo secum cogitavit effingere. erant autem ani- 35
15 mantium genera quattuor, quorum unum divinum atque
caeleste, alterum pinnigerum et aerium, tertium ⟨aquatile, pedestre et⟩ terrestre quartum. Divinae animationis

---

τοῦ ταὐτοῦ καὶ ὁμοίως ἰόντος ἀναμετρηθέντα κύκλῳ. 3 ⌜*κατὰ ταῦτα*⌝ *δὴ* ⌜*καὶ*⌝ *τούτων ἕνεκα ἐγεννήθη τῶν ἄστρων ὅσα δι' οὐρανοῦ πορευόμενα ἔσχεν τροπάς, ἵνα τόδε (39 E) ὡς ὁμοιότατον ᾖ τῷ* ⌜*τελέῳ καὶ*⌝ *νοητῷ ζῴῳ πρὸς τὴν τῆς διαιωνίας μίμησιν φύσεως.*

8 *Καὶ τὰ μὲν ἄλλα ἤδη μέχρι χρόνου γενέσεως ἀπειργαστο εἰς ὁμοιότητα ᾧπερ ἀπεικάζετο, τὸ δὲ μήπω τὰ πάντα ζῷα ἐντὸς αὐτοῦ γεγενημένα περιειληφέναι, ταύτῃ ἔτι εἶχεν ἀνομοίως·* ⌜*τοῦτο δὴ τὸ κατάλοιπον ἀπηργάζετο αὐτοῦ πρὸς τὴν τοῦ παραδείγματος ἀποτυπούμενος φύσιν*⌝. 12 *Ἧιπερ οὖν νοῦς ἐνούσας ἰδέας τῷ ὃ ἔστιν ζῷον οἷαί τε ἔνεισι καὶ ὅσαι καθορᾷ, τοιαύτας καὶ τοσαύτας διενοήθη δεῖν καὶ τόδε σχεῖν.* 14 *εἰσὶν δὴ τέτταρες, μία μὲν οὐράνιον θεῶν γένος, (40 A) ἄλλη δὲ πτηνὸν καὶ ἀεροπόρον, τρίτη δὲ ἔνυδρον εἶδος, πεζὸν δὲ καὶ χερσαῖον τέταρτον.* 17 *Τοῦ μὲν οὖν θείου τὴν πλείστην ἰδέαν ἐκ πυρὸς*

---

1 denique *in mg.* vel demum V 2 retulerint A^{c} 3 similes B^{p} 4 solistitialis $A^{p}V^{p}$ *v. nat. 3, 14, 37 et adn. in ed. Pl. Ax* 8 expressa *nonnulli; sed cf. Cic. Lucull. 6, 18; 24, 77* 9 ecfinxerat *ft. ex* etf- A etf- V efinx- B 16 penigerum $A^{c}V^{c}$ 16. 17 aquatile *add. Man. Lamb.* pedestre et *Pl.*

maxime speciem faciebat ex igne, ut et splendissimus
esset et aspectu pulcherrimus; cumque eum similem
universi natura⟨e⟩ efficere vellet, ad volubilitatem ro-
tundavit comitemque eum sapientiae quam optimae
mentis effecit circumque omne caelum aequaliter distri- 5
buit, ut hunc varietate distinctum bene Graeci *κόσμον*,
36 nos lucentem mundum nominaremus. dedit autem di-
vinis duo genera motus, unum quod semper esset in
eodem †de quo et idem ⟨de⟩ omnibus atque uno modo
⟨co⟩gitaret, alterum quod in antiquam partem a conver- 10
sione eiusdem et similis pelleretur, quinque autem reliquis
motibus orbum eum voluit esse et expertem, immobi-
lem et stantem. ex quo genere ea sunt sidera quae infixa
caelo non moventur loco, quae sunt animantia eaque divi-
na, ob eamque causam suis sedibus inhaerent et perpetuo 15
manent. quae autem vaga et mutabili erratione labuntur
37 ita generata sunt ut supra diximus. iam vero terram altricem

---

ἀπηργάζετο, ὅπως ὅτι λαμπρότατον ἰδεῖν τε κάλλιστον εἴη, τῷ δὲ παντὶ προσεικάζων εὔκυκλον ἐποίει, τίθησίν τε εἰς τὴν τοῦ κρατίστου φρόνησιν ἐκείνῳ συνεπόμενον, νείμας περὶ πάντα κύκλῳ τὸν οὐρανόν, κόσμον ἀληθινὸν αὐτῷ πεποικιλμένον εἶναι καθ' ὅλον. 7 *κινήσεις δὲ δύο προσῆψεν ἑκάστῳ, τὴν μὲν ἐν ταὐτῷ κατὰ ταὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἀεὶ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ διανοουμένῳ, (40 B) τὴν δὲ εἰς τὸ πρόσθεν ὑπὸ τῆς ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου περιφορᾶς κρατουμένῳ· τὰς δὲ πέντε κινήσεις ἀκίνητον καὶ ἑστός, ⌜ἵνα ὅτι μάλιστα αὐτῶν ἕκαστον γένοιτο ὡς ἄριστον.⌝* 13 *ἐξ ἧς δὴ τῆς αἰτίας γέγονεν ὅσ' ἀπλανῆ τῶν ἄστρων ζῷα θεῖα ὄντα ⌜καὶ ἀίδια⌝ καὶ κατὰ ταὐτὰ ἐν ταὐτῷ στρεφόμενα ἀεὶ μένει.* 16 *τὰ δὲ τρεπόμενα καὶ πλάνην τοιαύτην ἴσχοντα καθάπερ ἐν τοῖς πρόσθεν ἐρρήθη κατ' ἐκεῖνα γέγονεν.* 17 *γῆν δὲ τροφὸν*

---

3 naturae *Ald.* -a AVB 4 sapientiae quam *Lamb.* -tiamque AVB obtimentis A^pV^p obtime mentis A^c optimae m- V^cB^c optime ~ B^p 5 efficit A^pB^p *ft.* V^p afficit V^c 9 de quo et] et quod *Pl. Rh. Mus. 53, 1898, 92 ss. alii aliter* de *add. Kayser* omnibus semper atque *Kayser* 10 cogitaret *Herm.* celaret AVB^p cael- B^c 12 orbum *t* -em AVB 13 infiixa B^p 16 mutabili erratione *H. Stephanus* mutabiliter ratione $AVBF^p$ mutabili ratione F^c

nostram, quae traiecto axi sustinetur, diei noctisque effectricem eandemque custodem, antiquissimam deorum omnium voluit esse eorum qui intra caelum gignerentur. lusiones autem deorum et inter ipsos deos concursiones,
5 quaeque in orbibus eorum conversiones quaeque antecessiones eveniant, cumque inter se paene contingant, eos qui prope copulentur contrariaque regione, et pone quos aut ante labantur, quisque temporibus a nostro aspectu oblitescant rursusque emersi terrorem incutiant
10 rationis expertibus, si verbis explicare conemur nullo posito ob oculos simulacro earum rerum, frustra suscipiatur labor. sed haec satis sint dicta nobis, quae⟨que⟩ de deorum qui cernuntur quique sunt orti natura praefati sumus habeant hunc terminum.

15 Reliquorum autem, quos Graeci *δαίμονας* appellant, nostri opinor lares, si modo hoc recte conversum videri potest, et nosse et nuntiare ortum eorum maius (11, 38)

μὲν ἡμετέραν ἰλλομένην δὲ περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, (40 C) φύλακα καὶ δημιουργὸν νυκτός τε καὶ ἡμέρας ἐμηχανήσατο πρώτην καὶ πρεσβυτάτην θεῶν ὅσοι ἐντὸς οὐρανοῦ γεγόνασιν. 3 *χορείας δὲ τούτων αὐτῶν καὶ παραβολὰς ἀλλήλων καὶ περὶ τὰς τῶν κύκλων πρὸς ἑαυτοὺς ἐπανακυκλήσεις καὶ προχωρήσεις, ἔν τε ταῖς συνάψεσιν ὁποῖοι τῶν θεῶν κατ' ἀλλήλους γιγνόμενοι καὶ ὅσοι καταντικρύ, μεθ' οὕστινάς τε ἐπίπροσθεν ἀλλήλοις, ἡμῖν τε κατὰ χρόνους οὕστινας ἕκαστοι κατακαλύπτονται καὶ πάλιν ἀναφαινόμενοι φόβους ⌜καὶ σημεῖα τῶν μετὰ ταῦτα γενησομένων⌝ (40 D) τοῖς οὐ δυναμένοις λογίζεσθαι πέμπουσιν τὸ λέγειν ἄνευ δι' ὄψεως τούτων αὖ τῶν μιμημάτων μάταιος ἂν εἴη πόνος.* 12 *ἀλλὰ ταῦτά τε ἱκανῶς ἡμῖν ταύτῃ, καὶ τὰ περὶ θεῶν ὁρατῶν καὶ γεννητῶν εἰρημένα φύσεως ἐχέτω τέλος.*

15 *Περὶ δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων εἰπεῖν καὶ γνῶναι τὴν γένεσιν μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς· πειστέον δὲ τοῖς εἰρηκόσιν ἔμπροσθεν,*

---

1 axi* (*ft.* i) AB axii *ex* xii V noctesque $A^pV^pB^p$ 3 qui] quae AVB 3. 4 lusiones *H. Stephanus Or.* flusiones VA^pB^p flux- A^cB^c flexiones *Victorius* elus- *Pl. dubitans* 7 eos B^c *et in ras. paulo ampliore* A^c eorum VB^p *et ft.* A^p contraque A^1 pone] pene A^cB^c 8 labantur 𝔄2 -untur AVB quisque, s *in ras.* $A^c[A^p]$ 12 que *add. Perionius*

est quam ut profiteri nos scire audeamus. credendum nimirum est veteribus et priscis ut aiunt viris, qui se progeniem deorum esse dicebant itaque eorum vocabula nobis prodiderunt; nosse autem generatores suos optime poterant, ac difficile factu est a deis ortis 5 fidem non habere: quamquam nec argumentis nec rationibus certis eorum oratio confirmatur, sed quia de suis nobis rebus videntur loqui, veteri legi morique 39 parendum est. sic igitur ut ab his est traditum horum deorum ortus habeatur atque dicatur, ut Oceanum Sa- 10 laciamque Caeli satu Terraeque conceptu generatos editosque memoremus, ex is Saturnum et Opem, deinceps Iovem atque Iunonem, reliquos, ⟨quos⟩ fratres inter se agnatosque usurpari atque appellari videmus, et eorum, ut utamur veteri verbo, prosapiam. 15

ἐκγόνοις μὲν θεῶν οὖσιν ὡς ἔφασαν, σαφῶς δέ που τούς γε αὑτῶν προγόνους εἰδόσιν· ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν καίπερ (40 E) ἄνευ τε εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖα φασκόντων ἀπαγγέλλειν ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. 9 *οὕτως οὖν κατ' ἐκείνους ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ τούτων τῶν θεῶν ἐχέτω καὶ λεγέσθω· Γῆς τε καὶ Οὐρανοῦ παῖδες Ὠκεανός τε καὶ Τηθὺς ἐγενέσθην, τούτων δὲ ⌜Φόρκυς⌝ Κρόνος τε καὶ Ῥέα καὶ ὅσοι μετὰ τούτων, (41 A) ἐκ δὲ Κρόνου καὶ Ῥέας Ζεὺς Ἥρα τε καὶ πάντες ὅσους ἴσμεν ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν, ἔτι τε τούτων ἄλλους ἐκγόνους.*

---

1 scire *Lamb.* scribere AVB *idem mendum p. 109, 12* 5 factum A^p V^p B^p 6. 7 quamquam nec argumentis nec rati *omissis sequitur* omnibus certis V 7 *post* sed *sequuntur primum* cum duplex esset natura *(p. 181, 11)* ..... modo huc modo illuc *(p. 184, 12), deinde* quia de suis nobis rebus *(p. 178, 7)* ..... ad cultum deorum aptissimum. sed *(p. 181, 11), tum* ii splendore consedit *(p. 185, 1) usque ad finem libri* AVB *rectum ordinem agnovit Valla* 8 nobis *Parisin. 6624 (cf. Fries Rh. M. 55, 1900, 49) et Pl. Rh. M. 53, 1898, 95* suis bis notis rebus B^p bis *del.* B^c suis notis AV 10 *Serv. auct. georg. 1, 31* hanc Thetyn Cicero in Timaeo Salaciam dicit 12 *Φόρκυς Platonis deest ante* Saturnum 13 quos *add. Ald.* 14 usurpari *et* appellari *Man. Lamb.* -e *utrobique* AVB

Quando igitur omnes et qui moventur palamque se 40
ostendunt et qui ea tenus nobis declarantur qua ipsi
volunt creati sunt, tum ad eos is deus qui omnia ge-
nuit fatur haec: 'Vos qui deorum satu orti estis adten-
5 dite. quorum operum ego parens effectorque sum, haec
sunt indissoluta me invito: quamquam omne conligatum
solvi potest, sed haud quaquam boni est ratione vinc-
tum velle dissolvere. sed quoniam estis orti, inmortales
vos quidem esse et indissolubiles non potestis, neuti-
10 quam tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata
perement nec fraus valentior quam consilium meum,
quod maius est vinculum ad perpetuitatem vestram
quam illa quibus estis tum cum gignebamini conligati.
quid sentiam igitur cognoscite. tria genera nobis reliqua 41
15 sunt eaque mortalia, quibus praetermissis caeli absolutio

---

1 *Ἐπεὶ δ' οὖν πάντες ὅσοι τε περιπολοῦσιν φανερῶς καὶ ὅσοι φαίνονται καθ' ὅσον ἂν ἐθέλωσιν ⌜θεοὶ⌝ γένεσιν ἔσχον, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ ⌜τόδε⌝ τὸ πᾶν γεννήσας τάδε· 'Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἃ ⌜δι' ἐμοῦ γενόμενα⌝ ἄλυτα ἐμοῦ γε μὴ ἐθέλοντος.* 6 *(41 B) τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν, τό γε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν ⌜καὶ ἔχον εὖ⌝ λύειν ἐθέλειν κακοῦ.* 8 *δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστὲ οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν, οὔ τι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων οἷς ὅτ' ἐγίγνεσθε συνεδεῖσθε.* 14 *νῦν οὖν ὃ λέγω ⌜πρὸς ὑμᾶς ἐνδεικνύμενος⌝ μάθετε.* 14 *θνητὰ ἔτι γένη λοιπὰ τρία ⌜ἀγέννητα⌝· τούτων δὲ μὴ γενομένων οὐρα-*

---

2 clarantur A^pB^pV *qui in mg. add.* caelantur qua] quo A^cB^c *sed cf. Hofm. p. 768 in.* 4—13 vos ... conligati *Aug. civ. 13, 16* 6 indisoluta A^1 indes- B^p indissolubilis *Aug.* 7 bonum *Aug.* 8—13 quoniam ... conligati *Aug. civ. 22, 26 (cf. ibid. 10, 31; 13, 17. 18. 19)* 8. 9 quoniam ... non potestis *et* 10—13 non tamen dissolvemini ... illa quibus colligati estis *Aug. serm. 241, 8* 8 inmortales B^c -is AVB^p *cf. p. 164, 5; 180, 8* 9 vos quidem *om. Aug. civ. 22, 26* neutiquam *Aug. civ. 13, 26 Veronensis, ubi alii aliter velut* nec umquam, nequaquam 11 periment *Aug.* nec erunt valentiora *Aug. tribus locis* 13 tum cum gignebamini *om. Aug. tribus locis* 15 *cf. Aug. civ. 12, 27 et 25; 13, 19*

perfecta non erit: omnia enim genera animalium conplexu non tenebit, teneat autem oportebit, ut ex eodem ne quid absit. quae ⟨si⟩ a me ipso effecta sint, deorum vitam possint adaequare; ut igitur mortali condicione generentur, vos suscipite ut illa gignatis imiteminique 5
vim meam, qua me in vestro ortu usum esse meministis. in quibus qui tales creantur ut deorum inmortalium quasi gentiles esse debeant, divini generis appellentur teneantque omnium animantium principatum vobisque iure et lege volentes pareant. quorum vobis initium satus- 10
que tradetur a me, vos autem ad id quod erit inmortale partem adtexitote mortalem: ita orientur animantes, quos et vivos alatis et consumptos sinu recipiatis.'

12 42 Haec ille dixit; deinde ad temperationem superiorem revertit, in qua omnem animum universae naturae tempe- 15
rans permiscebat supe⟨rio⟩risque permixtionis reliquias

νὸς ἀτελὴς ἔσται· τὰ γὰρ ἅπαντ' ἐν αὐτῷ γένη ζῴων οὐχ ἕξει, (41 C) δεῖ δέ, εἰ μέλλει τέλεος ἱκανῶς εἶναι. 3 *δι' ἐμοῦ δὲ ταῦτα γενόμενα ⌈καὶ βίου μετασχόντα⌉ θεοῖς ἰσάζοιτ' ἄν· ἵνα οὖν θνητά τε ᾖ ⌈τό τε πᾶν τόδε ὄντως ἅπαν ᾖ⌉, τρέπεσθε ⌈κατὰ φύσιν⌉ ὑμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν ζῴων δημιουργίαν, μιμούμενοι τὴν ἐμὴν δύναμιν περὶ τὴν ὑμετέραν γένεσιν.* 7 *καὶ καθ' ὅσον μὲν αὐτῶν ἀθανάτοις ὁμώνυμον εἶναι προσήκει, θεῖον λεγόμενον ἡγεμονοῦν τε ἐν αὐτοῖς τῶν ἀεὶ δίκῃ καὶ ὑμῖν ἐθελόντων ἕπεσθαι σπείρας καὶ ὑπαρξάμενος ἐγὼ παραδώσω· ⌈τὸ⌉ δὲ ⌈λοιπὸν⌉ ὑμεῖς (41 D) ἀθανάτῳ θνητὸν προσυφαίνοντες ἀπεργάζεσθε ζῷα καὶ γεννᾶτε τροφήν τε διδόντες αὐξάνετε καὶ φθίνοντα πάλιν δέχεσθε.'*

14 *Ταῦτ' εἶπε, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸν πρότερον κρατῆρα, ἐν ᾧ τὴν τοῦ παντὸς ψυχὴν κεραννὺς ἔμισγεν, τὰ τῶν πρόσθεν ὑπό-*

---

3 quae] qua B sed quae *Man.* quod si *Lamb.* quae si *mg. Lamb.* 6 qua me *ex* qua et V quamet AB qua me et *Victorius* oıtu ui usum V meminissetis A[p] meministris V[p] 7 creabuntur *Lamb.* 8 gentiles B[c] -is AVB *cf. P.-W. s. v.* gens *col. 1177* 10 satusque *Steph.* statusque A[c]VB -quae A[p] 11 tradetur *Valla Lebreton p. 195* traditur AVB *cf. Aug. civ. 12, 27* 12 adte extoto B[p] 13 *cf. Aug. civ. 13, 19* 16 *de imperf.* permiscebat *cf. Sjö. ad Cic. ad Q. fr. 2, 1, 1* superiorisque *Man. Lamb.* superisque AVB permixtiones V[p]

fundens aequabat eodem modo ferme, nisi quod non ita
incorrupta ut ea quae semper † isdem, sed ab iis secun-
dum sumebat atque etiam tertium. toto igitur omni con- 43
stituto sideribus parem numerum distribuit animorum
5 et singulos adiunxit ad singula atque ita quasi in cur-
rum universitatis inposuit commonstravitque leges fata-
les ac necessarias et ostendit primum ortum unum fore
omnibus eumque moderatum atque constantem nec ab
ullo inminutum; satis autem et quasi sparsis animis
10 fore uti certis temporum intervallis oreretur animal quod
esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex 44
esset natura generis humani, sic se res habebat ut prae-
stantius genus esset eorum qui essent futuri viri. cum
autem animis corpora necessitate insevisset cumque ad
15 corpora [necessitate] tum accessio fieret tum abscessio,
principio necesse erat sensum exsistere unum communem-
que omnium vehementiore motu excitatum coniunctum-

λοιπα κατεχεῖτο μίσγων τρόπον μέν τινα τὸν αὐτόν, ἀκήρατα δὲ οὐκέτι κατὰ ταὐτὰ ὡσαύτως, ἀλλὰ δεύτερα καὶ τρίτα. 3 *συστήσας δὲ τὸ πᾶν διεῖλεν ψυχὰς ἰσαρίθμους τοῖς ἄστροις ἔνειμέν θ' ἑκάστην πρὸς ἕκαστον, (41 E) καὶ ἐμβιβάσας ὡς ἐς ὄχημα τὴν τοῦ παντὸς φύσιν ἔδειξεν, νόμους τε τοὺς εἱμαρμένους εἶπεν αὐταῖς, ὅτι γένεσις πρώτη μὲν ἔσοιτο τεταγμένη μία πᾶσιν, ἵνα μή τις ἐλαττοῖτο ὑπ' αὐτοῦ, δέοι δὲ σπαρείσας αὐτὰς εἰς τὰ προσήκοντα ἑκάσταις ἕκαστα ὄργανα χρόνων φῦναι ζῴων τὸ θεοσεβέστατον, (42 A) διπλῆς δὲ οὔσης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ κρεῖττον τοιοῦτον εἴη γένος ὃ καὶ ἔπειτα κεκλήσοιτο ἀνήρ.* 13 *ὁπότε δὴ σώμασιν ἐμφυτευθεῖεν ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸ μὲν προσίοι τὸ δ' ἀπίοι τοῦ σώματος αὐτῶν, πρῶτον μὲν αἴσθησιν ἀναγκαῖον εἴη μίαν πᾶσιν ἐκ βιαίων παθημάτων σύμφυτον γίγνε-*

---

2. 3 incorruptas . . . eae *et* secundas . . . tertias *voluit Man.* 2 idem *Rom.; melius esset* eadem *vel (ut Pl. dubitans)* in isdem ab iis *Steph.* adiis AVB 10 orirentur A^c^B^c 11 *post* sed *sequuntur verba* ii splendore *(p. 185, 1)* AVB *cf. p. 178, 7* 12 habebant B *cf. Cic. Lucull. 17, 54* 14 animos corporibus *Perionius tbm sed cf. Pers. 5, 63 et quae adn. m ad Cic. Marcell. 10* animis corporatum A^p^V necessitate *del. Man. Lamb.* 17 excitatum coniunctumque *Perionius* -to -toque AVB

que naturae, deinde voluptate et molestia mixtum amorem, post iram et metum et reliquos motus animi comites superiorum et his etiam contrarios dissidentes. ‘quos qui ratione rexerit, iuste vixerit, qui autem iis se dede-
45 rit, iniuste. atque ille qui recte atque honeste curriculum 5
vivendi a natura datum confecerit ad illud astrum quocum aptus fuerit revertetur; qui autem inmoderate et intemperate vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet, et si ne tum quidem finem vitiorum faciet gravius etiam iactabitur et in suis moribus 10
simillimas figuras pecudum et ferarum transferetur neque terminum malorum prius aspiciet quam illam sequi coeperit conversionem quam habebit in se ipse eiusdem et †uni similis innatam et insitam: quod tum eveniet cum illa quae ex igni anima aqua terra turbulenta et 15
rationis expertia insederint ratione depulerit et ad pri-
13 mam atque optimam affectionem animi pervenerit.’ Quae
46 cum ita designasset seseque, si quid postea fraudis aut

σθαι, δεύτερον δὲ ἡδονῇ καὶ λύπῃ μεμειγμένον ἔρωτα, πρὸς δὲ τούτοις φόβον καὶ θυμὸν ὅσα τε ἑπόμενα αὐτοῖς (42 B) καὶ ὁπόσα ἐναντίως πέφυκε διεστηκότα· ὧν εἰ μὲν κρατήσοιεν, δίκῃ βιώσοιντο, κρατηθέντες δὲ ἀδικίᾳ. 5 *καὶ ὁ μὲν εὖ τὸν προσήκοντα χρόνον βιοὺς πάλιν εἰς τὴν τοῦ συννόμου πορευθεὶς οἴκησιν ἄστρου ⌈βίον εὐδαίμονα καὶ συνήθη ἕξοι⌉· σφαλεὶς δὲ τούτων εἰς γυναικὸς φύσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ γενέσει μεταβαλοῖ· (42 C) μὴ παυόμενός τε ἐν τούτοις ἔτι κακίας τρόπον ὃν κακύνοιτο κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς τοῦ τρόπου γενέσεως εἴς τινα τοιαύτην ἀεὶ μεταβαλοῖ θήρειον φύσιν, ἀλλάττων τε οὐ πρότερον πόνων λήξοι πρὶν τῇ ταὐτοῦ καὶ ὁμοίου περιόδῳ τῇ ἐν αὐτῷ συνεπισπώμενος τὸν ⌈πολὺν ὄχλον καὶ⌉ ὕστερον προσφύντα ἐκ πυρὸς καὶ (42 D) ὕδατος καὶ ἀέρος καὶ γῆς θορυβώδη καὶ ἄλογον ὄντα λόγῳ κρατήσας εἰς τὸ τῆς πρώτης καὶ ἀρίστης ἀφίκοιτο εἶδος ἕξεως.* 17 *Διαθεσμοθετήσας δὲ ⌈πάντα⌉ αὐτοῖς ταῦτα, ἵνα τῆς*

---

2 ira et metu AVB[c] ∼ motu B[p] 3 contrarie *Steph. cf. Pl.* 14 uni *del. Victorius tbm* sui *coni. Pl.* et insitam *om.* V 15 aqua *Wesenberg emendat. Tusc. III p. 19* atque AVB 16 expertia 𝔄2 -ta AVB 17 effectionem BV[p] 18 dissignasset *m, sed cf. Pl. et p. 119, 25*

vitii evenisset, extra omnem culpam causamque posuisset, alios[que] in terram alios in lunam alios in reliquas mundi partes, quae sunt [ad]spatiorum temporis signa et notae constitutae, spargens quasi serebat. post autem
5 eam sationem dis ut ita dicam iunioribus permisit ut corpora mortalia effingerent, quantumque esset reliquum ex humano animo quod deberet accedere, id omne et quae consequentia essent perpolirent et absolverent, deinde ut huic animanti principes se ducesque prae-
10 berent vitamque eius quam pulcherrime regerent et gubernarent, quatenus non ipse bene factus sua culpa sibi aliquid miseriae quaereret.

Atque is quidem qui cuncta conposuit constanter in 47 suo manebat statu; qui autem erant ab eo creati, cum
15 parentis ordinem cognovissent, hunc sequebantur. itaque cum accepissent inmortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem et effectorem sui particulas ignis

---

ἔπειτα εἴη κακίας ἑκάστων ἀναίτιος, ἔσπειρεν τοὺς μὲν εἰς γῆν τοὺς δ' εἰς σελήνην τοὺς δ' εἰς τἆλλα ὅσα ὄργανα χρόνου τὸ δὲ μετὰ τὸν σπόρον τοῖς νέοις παρέδωκεν θεοῖς σώματα πλάττειν θνητά, τό τ' ἐπίλοιπον, ὅσον ἔτι ἦν ψυχῆς ἀνθρωπίνης δέον προσγενέσθαι, (42E) τοῦτο καὶ πάνθ' ὅσα ἀκόλουθα ἐκείνοις ἀπεργασαμένους ἄρχειν καὶ κατὰ δύναμιν ὅτι κάλλιστα καὶ ἄριστα τὸ θνητὸν διακυβερνᾶν ζῷον, ὅτι μὴ κακῶν αὐτὸ ἑαυτῷ γίγνοιτο αἴτιον.

13 *Καὶ ὁ μὲν δὴ ἅπαντα ⌜ταῦτα⌝ διατάξας ἔμενεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ κατὰ τρόπον ἤθει· μένοντος δὲ νοήσαντες οἱ παῖδες τὴν τοῦ πατρὸς τάξιν ἐπείθοντο αὐτῇ καὶ λαβόντες ἀθάνατον ἀρχὴν θνητοῦ ζῴου, μιμούμενοι τὸν σφέτερον δημιουργόν, πυρὸς καὶ γῆς ὕδατός τε καὶ ἀέρος ἀπὸ τοῦ κόσμου δανειζόμενοι μόρια ὡς ἀπο-*

---

2 alios 𝔄 2 alioque $A^pV^pB^p$ -iosque $A^cV^cB^c$ terram *et* lunam *Perionius* terra AVB luna VB, *ex* lima *ft.* A 3 ad *del. b* 4.5 *cf. Aug. civ. 12, 27 et 13, 18. 19 v. adn. ad p. 180, 11 et 184, 13)* 6 essent VA^1B^1 8 perpolirent A^cB^c pollerent B^p perluuerent V *et ft.* A^p 9 ut *add.* A *om.* V principem se ducem AVB -es se -es *Lamb.* -que *ex* quae AVB 9.10 praeverent $A^pV^pB^p$, praeberent $A^cV^cB^c$, *dein* n *del.* AB 10 regeret et gubernaret AV^1B 15 cognovisset $A^pV^1B^1$

et terrae et aquae et animae a mundo, quas rursus redderent, mutuabantur easque inter se copulabant, haud isdem vinclis quibus ipsi erant conligati, sed talibus quae cerni non possent propter parvitatem crebris quasi cuneolis inliquefactis unum efficiebant ex omnibus cor- 5
pus atque in eo influente atque effluente animi divini
48 ambitus inligabant. itaque illi in flumen inmersi neque tenebant neque tenebantur, sed vi magna tum ferebant tum ferebantur. ita totum animal movebatur illud quidem, sed inmoderate et fortuito, ut sex motibus vehe- 10
retur: nam et ante et pone ⟨et⟩ ad laevam et ad dextram et sursum et deorsum, modo huc modo illuc *
urere *lucere* *per oculos emicare*
defenstrix

δοθησόμενα πάλιν (43 A) εἰς ταὐτὸν τὰ λαμβανόμενα συνεκόλλων, οὐ τοῖς ⌜ἀλύτοις⌝ οἷς αὐτοὶ συνείχοντο δεσμοῖς ἀλλὰ διὰ σμικρότητα ἀοράτοις πυκνοῖς γόμφοις συντήκοντες, ἓν ἐξ ἁπάντων ἀπεργαζόμενοι σῶμα ⌜ἕκαστον⌝ τὰς τῆς ἀθανάτου ψυχῆς περιόδους ἐνέδουν εἰς ἐπίρρυτον σῶμα καὶ ἀπόρρυτον. 7 αἱ δ' εἰς ποταμὸν ἐνδεθεῖσαι ⌜πολὺν⌝ οὔτ' ἐκράτουν οὔτ' ἐκρατοῦντο, βίᾳ δὲ ἐφέροντο καὶ ἔφερον, ὥστε τὸ μὲν ὅλον κινεῖσθαι ζῷον, (43 B) ἀτάκτως μὴν ὅπῃ τύχοι προιέναι ⌜καὶ ἀλόγως⌝, τὰς ἓξ ἁπάσας κινήσεις ἔχον· εἴς τε γὰρ τὸ πρόσθε καὶ ὄπισθεν καὶ πάλιν εἰς δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κάτω τε καὶ ἄνω καὶ πάντῃ κατὰ τοὺς ἓξ τόπους πλανώμενα προῄειν.

---

1 quas A[c]B[c]*tbm* quasi A[p]VB[p] *Pl. etsi dubitans* 5 inliquefatis B[p] inliquetis A[p]V[p] 6 animo divino A[c]B[c] 7 inligabat AVB *πολύν (scil. ποταμόν) om. Cic.; quare add.* ingens *Lamb.* immensum *Klotz* 9 totum *Valla* motu AVB 11 et *add. Lamb.* 12 *libri pergunt a* quia *p. 178, 7* *desunt Platonis capita inde a 43b med.—46a fin.* 13 *Aug. civ. 13, 18* si di minores, quibus inter animalia terrestria cetera etiam hominem faciendum commisit Plato, potuerunt ... ab igne removere urendi qualitatem, lucendi relinquere quae per oculos emicaret ~ *Plat. Tim. 45b. c τοῦ πυρὸς ὅσον τὸ μὲν* κάειν *οὐκ ἔσχε τὸ δὲ* παρέχειν φῶς .... διὰ τῶν ὀμμάτων ῥεῖν
14 *Prisc. gramm. III 463, 19* defenstrix quoque Cicero in Timaeo protulit addita t ~ *Plat. Tim. 45d σωτηρίαν*

*ii splendore consedit, tum vel eadem species vel 14
interdum inmutata redditur, cum ignis oculorum cum 49
eo igne qui est ob os effusus se confudit et contulit.
dextra autem videntur quae laeva sunt, quia contrariis
5 partibus oculorum contrarias partes adtingunt. respondent autem dextra dexteris, laeva laevis conversione
luminum, cum ea inter se non cohaerescunt: id fit cum
speculorum levitas hinc illincque altitudinem adsumpsit et ita dexteram detrusit in laevam partem oculorum
10 laevamque in dexteram. supina etiam ora cernuntur
depulsione luminum, quae convertens inferiora reddit
quae sunt superiora.

Atque haec omnia ex eo genere sunt quae rerum 50
adiuvant causas, quibus utitur ministeriis deus cum
15 optimi speciem quoad fieri potest efficit; sed existimant
plerique non haec adiuvantia causarum sed has ipsas

---

1 *(46 A) ἑνός τε αὖ περὶ τὴν λειότητα ἑκάστοτε γενομένου καὶ πολλαχῇ μεταρρυθμισθέντος πάντα τὰ τοιαῦτα ἐξ ἀνάγκης ἐμφαίνεται, (46 B) τοῦ περὶ τὸ πρόσωπον πυρὸς τῷ περὶ τὴν ὄψιν πυρὶ ⌜περὶ τὸ λεῖον καὶ λαμπρὸν⌝ συμπαγοῦς γιγνομένου.* 4 *δεξιὰ δὲ φαντάζεται τὰ ἀριστερά, ὅτι τοῖς ἐναντίοις μέρεσιν τῆς ὄψεως περὶ τἀναντία μέρη γίγνεται ἐπαφὴ ⌜παρὰ τὸ καθεστὸς ἔθος τῆς προσβολῆς⌝.* 5 *δεξιὰ δὲ τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερὰ ἀριστερὰ τοὐναντίον, ὅταν μεταπέσῃ συμπηγνύμενον ᾧ συμπήγνυται φῶς· τοῦτο δὲ ὅταν ἡ τῶν κατόπτρων (46 C) λειότης ἔνθεν καὶ ἔνθεν ὕψη λαβοῦσα τὸ δεξιὸν εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος ἀπώσῃ τῆς ὄψεως καὶ θάτερον ἐπὶ θάτερον.* 10 *κατὰ δὲ τὸ μῆκος στραφὲν τοῦ προσώπου ταὐτὸν τοῦτο ὕπτιον ἐποίησεν πᾶν φαίνεσθαι, τὸ κάτω πρὸς τὸ ἄνω τῆς αὐγῆς ⌜τό τ' ἄνω πρὸς τὸ κάτω πάλιν⌝ ἀπῶσαν.*

13 *Ταῦτ' οὖν πάντα ἔστιν τῶν συναιτίων, οἷς θεὸς ὑπηρετοῦσιν χρῆται τὴν τοῦ ἀρίστου κατὰ τὸ δυνατὸν ἰδέαν ἀποτελῶν· (46 D) δοξάζεται δὲ ὑπὸ τῶν πλείστων οὐ συναίτια ἀλλὰ αἴτια*

---

1 *cf. adn. ad p. 181, 11* iisplendore A^pV^p iisspendore B^p his spl- A^c isplendore V^c is spendore B^c 9. 10 dextera ... laevaque *Rom.* -um ... -umque *Pl. dubitans (nam* -rā *ft. ex* -rū A^1*)* 15 etfecit AV^pB^p eff- V^cB^c efficit *Rom.* ecf- *Pl. cum saepissime inter se* t *et* c *commutatae sint in libris* existimant *Steph.* aest- *ex* est- AVB

esse omnium causas, [quae vim habeant frigoris et caloris]
quae vim habeant refrigerandi calficiendi concrescendi
liquendi, careant autem omni intellegentia atque ratione,
quae nisi in animo nulla alia in natura reperiantur; ani-
mus autem sensum omnem effugit oculorum, at ignis 5
51 aqua terra ⟨anima⟩ corpora sunt eaque cernuntur. illum
autem qui intellegentiae sapientiaeque se amatorem
profitetur necesse est intellegentis sapientisque naturae
primas causas conquirere, dein secundas earum rerum
quae necessario movent alias cum ipsae ab aliis mo- 10
ventur. quoquirca nobis sic cerno esse faciendum ut de
utroque nos quidem dicamus genere causarum, separa-
tim autem de is quae cum intellegentia sunt efficientes
pulcherrimarum rerum atque optumarum et de is quae
vacantes prudentia inconstantia perturbataque efficiunt. 15

52 Ac de oculorum quidem causis, ut haberent eam vim
quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto; ma-
xuma autem eorum utilitas donata hominum generi
deorum munere deinceps explicetur. rerum enim optu-

εἶναι τῶν πάντων ψύχοντα καὶ θερμαίνοντα πηγνύντα τε καὶ διαχέοντα ⌜καὶ ὅσα τοιαῦτα⌝ ἀπεργαζόμενα· λόγον δὲ οὐδένα οὐδὲ νοῦν εἰς οὐδὲν δυνατὰ ἔχειν ἐστίν. **4** *τῶν γὰρ ὄντων ᾧ νοῦν μόνῳ κτᾶσθαι προσήκει λεκτέον ψυχήν — τοῦτο δὲ ἀόρατον, πῦρ δὲ καὶ ὕδωρ καὶ γῆ καὶ ἀὴρ σώματα πάντα ὁρατὰ γέγονεν — τὸν δὲ νοῦ καὶ ἐπιστήμης ἐραστὴν ἀνάγκη τὰς τῆς ἔμφρονος φύσεως αἰτίας πρώτας μεταδιώκειν, (46 E) ὅσαι δὲ ὑπ' ἄλλων μὲν κινουμένων ἕτερα δὲ ἐξ ἀνάγκης κινούντων γίγνονται, δευτέρας.* **11** *ποιητέον δὴ κατὰ ταῦτα καὶ ἡμῖν· λεκτέα μὲν ἀμφότερα τὰ τῶν αἰτιῶν γένη, χωρὶς δὲ ὅσαι μετὰ νοῦ καλῶν καὶ ἀγαθῶν δημιουργοὶ καὶ ὅσαι μονωθεῖσαι φρονήσεως τὸ τυχὸν ἄτακτον ἑκάστοτε ἐξεργάζονται.*

16 *Τὰ μὲν οὖν τῶν ὀμμάτων συμμεταίτια πρὸς τὸ ἔχειν τὴν δύναμιν ἣν νῦν εἴληχεν εἰρήσθω· τὸ δὲ μέγιστον αὐτῶν εἰς ὠφελίαν ἔργον, δι' ὃ θεὸς αὔθ' ἡμῖν δεδώρηται, μετὰ τοῦτο ῥητέον.* **19** *(47 A) ὄψις δὴ κατὰ τὸν ἐμὸν λόγον αἰτία τῆς μεγίστης ὠφε-*

---

1 quae . . . caloris *om.* V 6 anima *post* terra *add. Pl., alii alibi* 9 deinde V 13 eicientes V^p 13. 14 de is] deus B^p dejis B^c dehis AV

marum cognitionem nobis oculi adtulerunt. nam haec quae est habita de universitate oratio a nobis haud umquam esset inventa, si neque sidera neque sol neque caelum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nunc
5 vero dies noctesque oculis cognitae, tum mensum annorumque conversiones et numerum machinatae sunt et spatium temporis dimensae, et ad quaestionem totius naturae inpulerunt; quibus ex rebus philosophiam adepti sumus, quo bono nullum optabilius nullum praestantius neque
10 datum est mortalium generi deorum concessu atque munere neque dabitur.

λίας γέγονεν ἡμῖν, ὅτι τῶν νῦν λόγων περὶ τοῦ παντὸς λεγομένων οὐδεὶς ἄν ποτε ἐρρήθη μήτε ἄστρα μήτε ἥλιον μήτε οὐρανὸν ἰδόντων. 4 *νῦν δ' ἡμέρα τε καὶ νὺξ ὀφθεῖσαι μῆνές τε καὶ ἐνιαυτῶν περίοδοι μεμηχάνηνται μὲν ἀριθμόν, χρόνου δὲ ἔννοιαν περί τε τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ζήτησιν ἔδοσαν· ἐξ ὧν (47 B) ἐπορισάμεθα φιλοσοφίας γένος, οὗ μεῖζον ἀγαθὸν οὔτ' ἦλθεν οὔτε ἥξει ποτὲ τῷ θνητῷ γένει δωρηθὲν ἐκ θεῶν.*

---

4 aspectu AVB[p] 7 *in* temporis *desinit* V 11 *subscriptio nulla; sequitur de fato* AVB

INDEX VOCUM ET RERUM NOTABILIUM

INDEX NOMINUM